

Nr. 2 Juni
72. årgang 1999

Øko no mi Poli tik

**Jurist- og
Økonomforbundets
Forlag**

Økonomi & Politik 1999

72. årgang nr. 2. Maj 1999

Økonomi & Politik er et samfundsvidenskabeligt tidsskrift, der orienterer sine læsere om grænsefeltet mellem økonomi og politik. Økonomi & Politik udkommer 4 gange årligt.

Redaktion og bestyrelse:

Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Formand: Professor Niels Kærgård, Økonomisk Institut, Kongelig Veterinær- og Landbohøjskole.

Ansvarshavende redaktør:

Sekretariatschef Peter Nedergaard, Dansk Psykolog Forening, Stockholmsgade 27, 2100 København Ø. Telefon 35 26 99 55.

Anmeldelsesredaktion:

Lektor Lars Bille, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

Redaktionsudvalg:

- Lektor Lars Bille, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet
- Lektor Carsten Due-Nielsen, Institut for Historie, Københavns Universitet
- Professor Egil Fivelsdal, Institut for Organisation og Arbejdssociologi, Handelshøjskolen i København
- Lektor Finn Tarp, Økonomisk Institut, Københavns Universitet
- Professor Niels Kærgård, Økonomisk Institut, Kongelig Veterinær- og Landbohøjskole
- Lektor Hans Jørgen Nielsen, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet
- Professor Niels Thomsen, Institut for Historie, Københavns Universitet
- Professor Steen Thomsen, Institut for Udenrigshandel, Handelshøjskolen i Århus
- Direktør Peter Wendt, Landsbankernes Reallånefond

Produktion, administration og markedsføring

Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, Gothersgade 133, Postboks 2126, 1015 København K. Telefon 33 95 97 00, Telefax 33 95 99 97, e-mail: oekpol@djoeef.dk, <http://www.djoeef.dk/forlag/oekpol/>

Abonnement for 1999:

- Privatpersoner: kr. 325,00
 - Institutioner, organisationer, virksomheder: kr. 375,00
- Priserne er incl. moms

Tryk: Gentofte Tryk
ISSN 0030-1906

Indhold

Redaktionelt forord 1

Selvoplevelse af diskrimination blandt tyrkiske unge 3

Mehmet Ümit Necef

Indvandrerne, arbejdsmarkedet og dansk nationaløkonomi 13

Mehmet Ümit Necef

God, ond og farlig viden – om indvandrere, tabuer og statistik 21

Torben Rugberg Rasmussen

Danmark og Central- og Østeuropa Handel og investeringer 1992-1997/98 27

Søren Peter Iversen

Priskonvergens mellem EU-landene 1985-1994 38

Hans Linderøth & Jan Bentzen

KRONIK: Økonomisk kronik 2. halvår 1998 49

Niels Alsing

Anmeldelser 60

- Ledere, ledelse og organisation
- Dansk partipolitik 1987-1998
- Den grå zone

Redaktionelt forord

Mehmet Ümit Necef har skrevet to artikler til dette nummer af Økonomi & Politik. I den første analyserer han selvoplevelsen af diskrimination blandt tyrkiske unge i Danmark på arbejdsmarkedet. Den vigtigste konklusion i artiklen er, at tyrkiske unge har et meget broget billede af arbejdsmarkedet. Billedet er hverken entydigt negativt eller entydigt positivt, selv om den største del har et positivt billede. De vigtigste faktorer, der påvirker oplevelsen af diskrimination og dårlig behandling, er køn eller ved ankomst uddannelsesbaggrund og social position. På baggrund af undersøgelsen er de vigtigste råd, man kan give til de tyrkiske unge for at undgå diskrimination på arbejdsmarkedet og dårlig behandling i de offentlige rum, at de uddanner sig, etablerer sig på arbejdsmarkedet og undgår at bosætte sig i socialt belastede kvarterer.

I den anden artikel analyserer *Mehmet Ümit Necef* indvandrerne, arbejdsmarkedet og den danske nationaløkonomi. Mehmet Ümit Necef underbygger sin artikel i en række af de økonomiske analyser af indvandrerspørgsmålet, som så småt er ved at fremkomme. En vigtig konklusion er, at indvandrerne først og fremmest integreres via arbejdsmarkedet, og at et bidrag hertil vil være en justering af visse offentlige ydelser m.h.p. at fremme incitamenter til at arbejde. Samtidig med, at Mehmet Ümit Necef anerkender, at debatten har bevæget sig i denne retning, efterlyser han stadig både mere praktiske tiltag om fremme af integration via arbejdsmarke-

det, og at forskningen inden for dette felt øges.

I sit essay om god, ond og farlig viden tager *Torben Rugberg Rasmussen* fat på spørgsmålet om indvandrere og tabuer i indvandrerbatten med udgangspunkt i en aktuel bog om indvandrere i Danmark og den præsentation, bogen fik i Morgenavisen Jyllands-Posten af journalist Lars Erik Skovgaard. Torben Rugberg Rasmussen ser det som et af de store problemer, at indvandrerspørgsmålet i den grad på både den politiske højre- og venstrefløj er blevet en anledning til at profilere sig selv via storladne ord og symboler om danskhed, nation, antiracisme, humanisme, menneskerettigheder osv. osv. Det, der i stedet er brug for, er nøgternhed, formålsrationalitet og pragmatisme, som dominerer stort set inden for alle andre områder.

Søren Peter Iversen analyserer i sin artikel Danmarks handel og investeringer i Central- og Østeuropa i perioden 1992-1997 samt det fremtidige eksportpotentiale. De nøgne tal viser, at mens eksporten i 1989 til det centrale Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen udgjorde 1% af den samlede danske eksport, lå salget i 1997 på omkring 6%. Samtidig viser artiklen, at der stadigvæk er et betydeligt eksportpotentiale for danske virksomheder, men at udnyttelsen heraf bl.a. er afhængig af den økonomiske politik, handelspolitikken og de økonomiske og politiske reformer i Central- og Østeuropa samt naturligvis de

danske eksportvirksomheders egen indsats og strategier.

I den sidste artikel analyser *Hans Linderøth* og *Jan Bentsen* priskonvergens mellem EU-landene i perioden 1985-1994. Resultatet er en konstatering af en priskonvergens omfattende stort set alle varer og tjenester. Som ventet har priskonvergens delvis været ba-

seret på skattekonvergens p.g.a. det indre markeds gennemførelse. Samtidig skyldes priskonvergens også en faktorpriskonvergens som følge af forøget konkurrence på det indre marked.

Peter Nedergaard
Redaktør

**Øko
no
mi
Poli
tik**

*Se tidsskriftets
hjemmeside på Internettet*

<http://www.djoef.dk/forlag/oekpol/>

Selvoplevelse af diskrimination blandt tyrkiske unge

Mehmet Ümit Necef, Adjunkt, Ph.D., Center for Mellemøst-studier, Syddansk Universitet, Odense Universitet

1. Indledning

I denne artikel vil jeg præsentere resultaterne af en større videnskabelig undersøgelse blandt anden generationstyrkere, som jeg foretog i slutningen af 1994 i forbindelse med mit ph.d. projekt. I spørgeskemaet er der en række spørgsmål, der vedrører de unges selvoplevelse af diskrimination og dårlig behandling på forskellige måder.¹

Når man læser svarene og mine fortolkninger heraf nedenfor bør man for det første have for øje, at de tal jeg fremlægger ikke afspejler den fulde sandhed om de tyrkiske unge. I stedet kan undersøgelsen bruges til at aflæse tendenserne i en bestemt gruppe og de forskellige faktoreres indflydelse på selvoplevelserne og holdningerne. For det andet er det vigtigt at holde sig for øje, at tallene er et udtryk for de unges selvoplevelser. Vi har ingen mulighed til at kontrollere om de overdriver eller underkommunikere deres oplevelser.

For det tredje vil jeg understrege, at min undersøgelse er den anden efter Kirsten Just Jeppesens første undersøgelse om unge indvandreres selvoplevelse af diskrimination i 1988.² Jeg kan ikke understrege stærkt nok, at den danske forskning og indvandrerdebat har brug for undersøgelser af denne art. El-

lers havner vi lynhurtigt i en moraliserende diskussion om, om hvordan tingene eventuelt er, og hvordan de burde være.

2. Selvrapportering af diskrimination på arbejdsmarkedet

Der er betydelige forskelle i kvinders og mænds oplevelse af diskrimination. Kvinderne rapporterer hyppigere, at de aldrig har oplevet, at de er blevet nægtet et arbejde på grund af deres indvandrerbaggrund (se tabel 1). Ligeledes rapporterer mændene hyppigere, at de ofte oplever, at de ikke har fået et job af den samme grund.

Disse tal viser, at tyrkiske unge har vidt forskellige erfaringer på det danske arbejdsmarked.³ Mens over halvdelen af de adspurgte siger, at de aldrig har oplevet, at de ikke har fået et job på baggrund af deres etniske baggrund, rapporterer lidt mere end hver tiende, at de »ofte« oplever dette. Derfor kan man ikke tale om en fælles »ung tyrkisk« oplevelse, og det er klart, at forskellige unge har forskellige positioner i forhold til arbejdsmarkedet. Ligeledes kan man konkludere, at de tyrkiske unge ikke har et entydigt billede af det danske arbejdsmarked som enten meget diskriminerende eller meget åbent.

*Tabel 1. Fik ikke et job
på grund af indvandrerbaggrund*

	Mænd %	Kvinder %	N
Ofte	14	9	61
Af og til	17	15	87
Sjældent	16	13	78
Aldrig	53	63	314
I alt %	100	100	
I alt N	248	292	540

Udover køn er der en række andre faktorer, der påvirker de unges oplevelse af diskrimination, nemlig alderen ved ankomsten til Danmark, skoleuddannelse, erhvervsuddannelse, arbejde og samfundsmæssige position i det sociale hierarki.

Følelsen af at blive diskrimineret i jobsøgning er betydelig lavere blandt de unge, der enten er født i Danmark eller er blevet hentet til Danmark af deres familier før skolealderen, end blandt dem, der kommet hertil senere (se tabel 2). Dette skyldes højst sandsynligt, at den første gruppe er mere kulturelt og sprogligt integreret – for at bruge et udtryk, der er populært i amerikansk sociologi mere akkultureret – end den anden gruppe. Enten er det nemmere for dem at finde jobs, eller også har de mindre tendens til at forklare et afslag på baggrund af deres etnisk baggrund.

*Tabel 2. Fik ikke et job
på grund af indvandrerbaggrund*

	0 til 6 %	7 til 15 %	N
Ofte	10	15	61
Af og til	15	18	87
Sjældent	13	18	78
Aldrig	62	49	314
I alt	100	100	540

Via krydstabuleringer kan det godtgøres, at der er en signifikant sammenhæng mellem de unges selvrapportering om deres danskkundskaber og deres selvoplevelse af diskrimination på arbejdsmarkedet. Omvendt er der ikke nogen statistisk signifikant forskel mellem danske og tyrkiske statsborgere.

Skoleuddannelse og diskrimination

Det ser ud som om der er en statistisk signifikant relation mellem de unges uddannelse og deres oplevelse af at være diskrimineret på arbejdsmarkedet: jo længere uddannelse, desto mindre oplevelse af diskrimination (se tabel 3). Mens 68% af de unge, der har studentereksamen, siger, at de aldrig har oplevet den form for diskrimination, rapporterer kun 51% af dem, der er gået ud af folkeskolen uden afgangseksamen, det samme.

*Tabel 3. Fik ikke et job
på grund af indvandrerbaggrund*

	Ofte %	Aldrig %	N
Har ikke gået i skole i DK	23	39	13
Folkeskolen uden eksamen	16	51	90
9. og 10. klasse med eksamen	12	59	248
Studer-, HF-eksamen	5	68	107
Går stadig i skole	3	67	39

Den samme tendens gælder for erhvervsuddannelserne: jo længere uddannelse, desto mindre er oplevelsen af diskrimination. Og omvendt: Jo kortere uddannelse, desto større er rapportering af diskrimination (se tabel 4).

Erhverv og diskrimination

Undersøgelsen viser ligeledes, at der er en vigtig sammenhæng mellem de unges erhverv og deres oplevelse af diskrimination på arbejdsmarkedet (se tabel 5). På den ene ende er der funktionærerne: Mens kun 9% af dem siger, at de ofte har oplevet ikke at kunne få job på grund af deres indvandrerbag-

**Tabel 4. Fik ikke et job
på grund af indvandrerbaggrund**

	Ofte %	Aldrig %	N
Ingen erhvervsuddannelse	13	53	281
Lærlinge- eller efg-uddannelse	13	47	71
Anden faglig uddannelse	7	64	28
Kort videregående uddannelse under 3 år	5	76	38
Videregående uddannelse 3-4 år	6	75	48
Lang videregående uddannelse over 4 år	5	76	41

grund, rapporterer 78% at de aldrig har oplevet det.

På den anden ende ligger de ufaglærte, de arbejdsløse og bistandshjælpsmodtagerne. Mellem 16-17% rapporterer, at de ofte oplever denne form for diskrimination. 55% af de ufaglærte rapporterer, at de aldrig har oplevet denne form for diskrimination. Blandt bistandshjælpsmodtagerne falder tallet til 46%.

**Tabel 5. Fik ikke et job
på grund af indvandrerbaggrund**

	Ofte %	Aldrig %	N
Funktionær	9	78	23
Under uddannelse	5	71	170
Faglært arbejder	4	68	28
Ufaglært arbejder	16	55	84
Selvstændig	15	44	27
Arbejdsløs	17	50	149
På bistandshjælp	17	46	24

Afskedigelse

på grund af indvandrerbaggrund

Det første, der falder i øjnene er, at hyppigheden af at føle sig diskrimineret falder drastisk, når spørgsmålet drejer sig om at blive afskediget på grund af etnisk baggrund (se ta-

bel 6). Mens ca. 11-12% af begge køn rapporterer, at de ikke har fået et bestemt job på grund af deres baggrund, siger kun 3%, at de er blevet afskediget af den samme grund. På samme måde gælder det, at mens ca. 55-56% af begge køn siger, at de aldrig er blevet nægtet et job på grund af deres etniske baggrund, så stiger antallet af dem, der aldrig er blevet afskediget af den samme grund til 82%.

**Tabel 6. Afskediget
på grund af indvandrerbaggrund**

	Mænd %	Kvinder %	N
Ofte	5	1	15
Af og til	7	6	33
Sjældent	10	7	46
Aldrig	78	86	430
I alt	100	100	524

Man kan fortolke disse resultater således: For det første kan man sige, at tallene om afskedigelse giver et mere reelt billede af diskrimination på arbejdsmarkedet end oplevelsen af være blevet forbigået i forbindelse med et bestemt job, da den afskedigede normalt mere nøjagtigt vil vide, hvorfor han eller hun er blevet afskediget.

For det andet – og det er afgørende vigtigt – kan man konkludere, at hvis man en gang er kommet ind på arbejdsmarkedet, er det åbenbart lettere at fastholde denne position på arbejdsmarkedet. Det skyldes formodentligt et bedre kendskab til den danske arbejdspladskultur og styrkede sproglige og kulturelle kompetencer.

Den samme tendens kan ses, når man sammenligner resultaterne fra de unge i erhvervsuddannelserne: Dels kan man konstatere, at folk føler sig mindre diskrimineret, hvis de en gang er kommet ind på arbejds-

markedet, dels gælder det, at oplevelsen af diskrimination falder jo længere uddannelse, der er tale om (se tabel 7).

*Tabel 7. Afskediget
på grund af indvandrerbaggrund*

	Ofte %	Aldrig %	N
Ingen erhvervsuddannelse	3	82	271
Lærlinge- eller efg-uddannelse	3	79	71
Anden faglig uddannelse	4	78	27
Kort videregående uddannelse under 3 år	3	83	38
Videregående uddannelse 3-4 år	2	85	48
Lang videregående uddannelse over 4 år	0	90	40

Der er et vigtigt forhold mellem de unges erhverv og deres rapportering af, at blive afskediget på grund af indvandrerbaggrund (tabel 8). Eksempelvis har ingen funktionærer oplevet at blive afskediget på grund af etnisk baggrund.

*Tabel 8. Afskediget
på grund af indvandrerbaggrund*

	Ofte %	Aldrig %	N
Funktionær	0	100	23
Under uddannelse	2	85	166
Faglært arbejder	0	82	27
Ufaglært arbejder	3	84	81
Selvstændig	15	78	27
Arbejdsløs	4	77	145
På bistandshjælp	0	88	24

Det er interessant at iagttage, at rapportering af ofte at blive diskrimineret blandt bistands-
hjælpsmodtagere er 0, og at rapportering af aldrig at være blevet afskediget på grund af

indvandrerbaggrund er relativt høj, nemlig 88%. Det kan skyldes, at de aldrig har haft erfaringer med arbejdsmarkedet, eller at de er tilfredse med deres eventuelt midlertidige tilværelse som bistandsmodtagere.

Der er ikke nogen statistisk signifikante forskelle mellem aldersgrupperne 0-6 år og 7-15 år (se ovenfor) angående oplevelsen af, at man er blevet afskediget på grund af etnisk baggrund. Denne manglende forskel i rapportering om at blive nægtet et arbejde eller at blive afskediget på grund af den etniske baggrund viser en gang til, at hvis man en gang kan træde ind på arbejdsmarkedet har forskellen mellem de mere og mindre integrerede og akkulturerede tendens til at forsvinde. Dette kan også skyldes, at arbejdsgivere, der har haft positive erfaringer med unge indvandrere har mindre tendens til at sortere dem fra arbejdskraftpuljen.

3. De selvstændige

De selvstændige er en speciel gruppe. Det er interessant at notere, at de selvstændige befinder sig den i negative ende, når det drejer sig om oplevelsen af at være blevet nægtet et bestemt job på grund af etnisk diskrimination.

Denne situation kan dels betyde, at nogle af de unge, der føler sig diskrimineret, vælger at blive selvstændige, dels at folk, der vælger at være selvstændige, er dem der er mest følsomme over negativ behandling. Under alle omstændigheder betyder deres valg en omgåelse af den eventuelle diskrimination på arbejdsmarkedet. Flere forskere har da også påpeget, at det at være selvstændig traditionelt har været en af de mest effektive måder for indvandrere over hele verden til at bekæmpe eller omgå diskrimination på (se eksempelvis Gür 1996).

Det falder igen i øjnene, at de selvstændige er den gruppe (sammen med de arbejdsløse) der føler sig mest diskriminerede. Dette bekræf-

ter igen formodningen om, at en del af dem, der føler sig diskriminerede, vælger at blive selvstændige, men det er vanskeligt at afgøre, om det er selvoplevelsen af diskrimination, der gør, at de vælger at blive selvstændige, eller om det at de er blevet selvstændige gør, at de i højere grad fortolker deres tidligere oplevelser gennem en diskriminationsprisme.

Et andet muligt træk ved de selvstændige bør nævnes: Da de sandsynligvis er en af de mest udfarende grupper blandt tyrkerne, render de hyppigere ind i en række positive og negative situationer.

4. Selvoplevelse af diskrimination i dagligdagen

I dagligdagen kan der forekomme forskellige former for diskrimination eller dårlig behandling – f.eks. i en butik og på gaden. Derfor spurgte jeg i undersøgelsen, om de unge følte sig dårligt behandlet i en butik. Resultaterne viser, at mændene føler sig dårligere behandlet end kvinderne (se tabel 9). Denne forskel kan enten skyldes, at danske butiksassisterer behandler de unge kvinder bedre end de unge mænd, eller også, at de unge mænd har større forventninger om, hvordan de bør behandles og derfor i højere grad oplever det som etnisk diskrimination, hvis de ikke får denne forventede behandling.

Man kan sagtens forestille sig, at en lignende forskel kunne findes blandt etniske danske unge. Hvis butikslederne og butiksassisterne har en formodning om, at unge mænd som sådan – dvs. uanset etnisk herkomst – har mere tendens til småtyveri eller andre former for uhensigtsmæssig adfærd, ville de også være mere på vagt og derved mindre høflige overfor dem.

Desuden færdes mænd generelt – ikke mindst de tyrkiske mænd på grund af kønsadskillelsen i den tyrkiske gruppe – mere i den offentlige sfære end kvinderne. Derfor opstår muligheden for, at deres sociale kon-

taktflade – hvilket både indebærer positive og negative oplevelser – er større og bredere.

Tabel 9. Blev behandlet dårligt i en butik på grund af indvandrerbaggrund

	Mænd %	Kvinder %	N
Ofte	7	3	28
Af og til	18	12	78
Sjældent	27	23	132
Aldrig	48	62	293
I alt	100	100	531

Det er bemærkelsesværdigt, at der er en klar tendens i retning af, at jo højere prestige de unges arbejde og position har i det sociale hierarki, desto lavere er deres oplevelse af »aldrig« at have oplevet dårlig behandling i en butik (tabel 10). På den anden side kan en lignende tendens ikke iagttages angående »ofte« at have oplevet dette: Ingen funktionær eller faglært siger, at de »ofte« oplever dette.⁴

Tabel 10. Blev behandlet dårligt i en butik på grund af indvandrerbaggrund

	Ofte %	Af og til %	Aldrig %	N
Funktionær	0	26	44	23
Under uddannelse	6		55	168
Faglært arbejder	0	8	54	26
Ufaglært arbejder	6		52	84
Selvstændig	11		56	27
Arbejdsløs	4		58	147
På bistandshjælp	4		60	25

Denne situation kræver en forklaring. Når en bestemt etnisk gruppe udvander til et nyt land, opstår der normalt tre kategorier indenfor gruppen: For det første en gruppe – ofte

et mindretal – der kan betegnes som de vel-integrerede og akkulturerede.⁵ Det er dem, der har lært værtsamfundets sprog, har overtaget flertalskulturens kompetence, har lært sig dens koder på forskellige områder meget hurtigt – enten gennem længere uddannelser eller gennem succesrige erfaringer i erhvervslivet – og som er steget ret hurtigt op af den sociale rangstige.

For det andet en gruppe – og det er som regel den største – der består af folk, der endnu ikke har haft tid til og mulighed for at overtage alle flertalskulturens sproglige og kulturelle kompetencer, og som derfor virker fremmed, mærkelig, »endnu ikke helt som os« osv. Endelig er der den sidste kategori, der kan betegnes som de mindst integrerede, og som eventuel har en del sociale problemer. De taler ofte flertalsproget dårligt eller har lært de socialt svage grupper sociolekt, har et begrænset kendskab til flertallets kultur eller også har de overtaget elementer fra flertals-samfundets underklassekulturer.

Når en outsider iagttager og eventuelt skal have noget at gøre med (sælge noget, kommunikere med osv.) et medlem af den pågældende minoritet, lad os sige med en tyrker, opererer han med noget, som man kan kalde »den gennemsnitlige tyrker«. Den gennemsnitlige tyrker svarer ofte til den midterste kategori. De bestemte forestillinger om »gennemsnittet« kan både stamme fra personlige erfaringer med enkelte medlemmer fra den pågældende gruppe eller »von Hören-und Sagen«, dvs. hvad medierne skriver og siger om gruppen, og hvad andre har sagt om de interaktioner, som de har haft med dem osv. Disse forestillinger om bestemte grupper kan også betegnes som »folkelig etnografi« eller »dagligdagens etnografi«. De er ofte almindelige folks, dvs. ikke-eksperternes, måde at kategorisere en ellers kaotisk verden på, og har vigtige funktioner i interetniske relationer.

Eksempelvis kan en enkelt butiksassistent eller biludlejer, der tilhører majoritetssamfundet, normalt ikke vurdere sin potentiale kunde individuelt i løbet af den korte tid, som han eller hun har til rådighed f.eks. i forbindelse med betjening. Derfor mobiliserer han sin viden om, hvordan den potentiale kunde eventuelt ville kunne forventes at opføre sig, dvs. han eller hun vil mobilisere forestillingen om gennemsnittet og vil derfor behandle den enkelte tyrker ud fra de forestillinger, som han har om den »gennemsnitlige tyrker«.

Hvis denne analyse passer, betyder det, at den mest integrerede del af minoriteten vil føle sig relativt dårligt behandlet. En typisk situation kunne f.eks. opstå, hvis en butiksassistent begynder at tale meget langsomt til en midaldrende tyrker, fordi det forventes, at han ikke kan forstå ret meget dansk. Naturligvis vil en kulturelt og sprogligt velintegreret tyrk føle sig krænket og behandlet som et barn, mens en tyrk, der ikke helt behersker dansk, måske ville finde den form for behandling som hensigtsmæssig. Omvendt vil tyrkerne med de gode jobs og uddannelse føle sig dårligt behandlet, da de vil forvente at blive betjent som en »helt almindelig borger«, som ikke har et specifikt kulturelt eller sprogligt handicap.

Den næste mulighed for diskrimination i byens offentlige liv er at føle sig ignoreret eller overset, fordi man er indvandrer. Også på dette område føler mændene sig betydelig mere dårligt behandlet end kvinderne (se tabel 11). Desuden er følelsen af at blive ignoreret og overset åbenbart mere udbredt og hyppigere end følelsen af at blive dårligt behandlet i en butik blandt begge køn. Det kan skyldes, at mens den første handler om en mere diffus oplevelse, drejer den anden om en mere konkret situation, og at man har en generel oplevelse af at få »en kold skulder«.

Tabel 11. Er blevet ignoreret eller overset

	Mænd %	Kvinder %	N
Ofte	7	3	24
Af og til	21	16	98
Sjældent	37	28	172
Aldrig	35	53	237
I alt	100	100	531

Det interessante er, at man faktisk ikke kan se den ovennævnte sammenhæng mellem en mere eller mindre prestigefyldt placering og en højere grad af sensitivitet over for det at blive dårligt behandlet (se tabel 12). Med hensyn til at blive ignoreret og overset falder hyppigheden af aldrig at have oplevet dette nemlig fra 48% blandt funktionærerne til 45% og 40% blandt henholdsvis de arbejdsløse og bistandshjælpsmodtagere.

Tabel 12. Er blevet ignoreret eller overset

	Ofte %	Af og til %	Aldrig %	N
Funktionær	0	22	48	23
Under uddannelse	3		45	168
Faglært arbejder	0	11	41	27
Ufaglært arbejder	12		43	84
Selvstændig	4		42	26
Arbejdsløs	2		45	144
På bistandshjælp	8		40	25

En tredje mulighed af dårlig behandling kunne være at blive antastet og skældt ud på gaden. Her gælder det også, at mændene hyppigere rapporterer denne form for chikane eller dårlig behandling (se tabel 13). Det er slående, at denne form for dårlig behandling er den mest udbredte blandt alle de adspurgte kategorier: Så få som henholdsvis 30% af kvinderne og 45% af mændene siger, at de aldrig har været ude for, at danskere har råbt

efter dem på gaden, fordi de var indvandrere. 60% af mændene og halvdelen af kvinderne siger, at nogle danskere »af og til« eller »sjældent« har råbt efter dem.

Tabel 13. Har oplevet danskere råbe efter sig på gaden

	Mænd %	Kvinder %	N
Ofte	10	5	41
Af og til	21	17	104
Sjældent	39	33	197
Aldrig	30	45	211
I alt	100	100	533

Man kan se på tabel 14, at hyppigheden af denne oplevelse falder jo højere og mere prestigefuld position, man har i samfundet. Aldrig at have oplevet dette falder fra 52% blandt funktionærerne til 36% blandt bistandshjælpsmodtagerne.

De selvstændige har også her en speciel position: Rapportering af aldrig at have oplevet denne form for dårlig behandling er relativt lavt, og ofte at have oplevet dette er relativt høj, 21%. Dette tal er det højeste blandt alle grupper, og kan sandsynligvis skyldes, at det er denne segment af de tyrkiske unge, der oftest kommer i kontakt med den dårligst stillede og mindst uddannede del af den danske befolkning på pizzerierne, kiosker, grøntforhandlere eller i taxaerne. En række samtaler jeg har haft med de selvstændige, tyder også på, at den slags episoder mest sker om natten og ofte i forbindelse unge danske mænds fuldskab.⁶

En fjerde mulighed for dårlig behandling er at nogle danskere har skubbet til en – f.eks. i en bus eller på gaden. Også på dette punkt rapporterer mændene hyppigere dårlig behandling (se tabel 15). Det er bekymrende, at

Tabel 14. *Har oplevet danskere råbe efter sig på gaden*

	Ofte %	Aldrig %	N
Funktionær	0	52	23
Under uddannelse	4	41	170
Faglært arbejder	4	25	28
Ufaglært arbejder	13	31	87
Selvstændig	21	43	28
Arbejdsløs	8	39	153
På bistandshjælp	8	36	25

så mange både mænd og kvinder »ofte« eller »af og til« har oplevet at blive skubbet til, 17% og 9%. Det samme gælder med hensyn til oplevelsen af tilråb fra danskere på gaden, henholdsvis 31% og 22%.

Disse tal antyder, at de interetniske relationer lader meget tilbage at ønske, og at danskeres negative følelser imod indvandrere er et alvorligt problemområde, som skal undersøges og debatteres fordomsfrit.

Tabel 15. *Har oplevet danskere skubbe til en*

	Mænd %	Kvinder %	N
Ofte	5	3	20
Af og til	12	6	49
Sjældent	36	18	141
Aldrig	47	73	325
I alt	100	100	535

Det samme mønster, som gengivet ovenfor kan også her iagttages: de unge, der har en bedre social position, rapporterer hyppigere, at de aldrig har oplevet, at nogle danskere har skubbet til dem (tabel 16). Dette skyldes sandsynligvis, at de unge med højere status

har mindre tendens til at bo i socialt belastede kvarterer og derfor omgås sociale svage danskere i mindre målestok.

Tabel 16. *Har oplevet danskere skubbe til en*

	Ofte %	Aldrig %	N
Funktionær	0	78	23
Under uddannelse	2	59	169
Faglært arbejder	4	56	27
Ufaglært arbejder	7	55	84
Selvstændig	15	59	27
Arbejdsløs	2	66	148
På bistandshjælp	9	48	23

Den sidste form for dårlig behandling, jeg har spurgt de tyrkiske unge om, er den mest dramatiske: at blive overfaldet af danskere (se tabel 17). Næsten alle kvinder siger, at de aldrig har oplevet dette. Men antallet falder til 77% blandt de unge mænd. Det der kan bekymre en er de 22 personer, dvs. ca. 4-5% af respondenterne, der siger at de »ofte« eller »af og til« oplever den form for behandling.

Tabel 17. *Er blevet overfaldet af danskere*

	Mænd %	Kvinder %	N
Ofte	3	1	11
Af og til	4	1	11
Sjældent	16	3	50
Aldrig	77	95	463
I alt	100	100	535

De to grupper, der hyppigst rapporterer den form for ubehagelig behandling, er de selvstændige og bistandshjælpsmodtagere: Kun

70% i begge grupper rapporterer aldrig at have oplevet dette, mens antallet er så højt som 87% og 92% blandt henholdsvis funktionærerne og de studerende (se tabel 18). Denne tendens kan også ses i rapporteringen af ofte have oplevet dette. Disse to grupper har de højeste tal: 4% og 13% henholdsvis blandt de selvstændige og bistandshjælpsmodtagere.

Disse tal kan antyde, at selvstændige og bistandshjælpsmodtagerne er de mest sårbare blandt de tyrkiske unge. Det må skyldes to ting: dels fordi disse to grupper kommer mest i kontakt med og omgås med socialt svage danskere, dels fordi tyrkiske bistandsmodtagere har den laveste prestige i gruppen. Det er åbenbart ikke lykken at være bistandsklient i Danmark.

Desuden kan man forestille sig, at adfærdsnormerne og sprogbrugen er grovere blandt de socialt svage danskere end blandt de mere uddannede.

5. Konklusion

Den vigtigste konklusion er, at tyrkiske unge har et broget billede af arbejdsmarkedet,

hverken entydigt negativ eller entydigt positivt. Dog har den største del et positivt billede. Sagt med andre ord er Danmark hverken et paradys eller et helvede for de tyrkiske unge hvad angår jobmuligheder og adgangen til arbejdsmarkedet.

Der er en række vigtige faktorer, der påvirker de unges selvoplevelse af diskrimination og dårlig behandling. De vigtigste faktorer er køn, alderen ved ankomst, uddannelsesbaggrund og social position. På baggrund af denne undersøgelse er de vigtigste råd man kan give de tyrkiske unge for at undgå såvel diskrimination på arbejdsmarkedet som dårlig behandling i det offentlige rum, at de uddanner sig og etablerer sig på arbejdsmarkedet, og at de undgå at bosætte sig i socialt belastede kvarterer.

En anden anbefaling, der dog ikke kan udledes fra denne undersøgelse, men fra danske og internationale erfaringer, er at vælge at være selvstændige. Det er ikke en helt uproblematisk løsning, men hvis man synes danske arbejdsgivere ikke er i stand til at sætte pris på ens kvalifikationer, kan man omgå deres fordomme ved at starte for sig selv.

Tabel 18. Er blevet overfaldet af danskere

	Ofte %	Af og til %	Sjældent %	Aldrig %	I alt %	N
Funktionær	0	0	13	87	100	23
Under uddannelse	1	1	6	92	100	170
Faglært arbejder	0	3	12	85	100	26
Ufaglært arbejder	2	2	10	86	100	84
Selvstændig	4	4	22	70	100	27
Arbejdsløs	1	3	11	85	100	148
På bistandshjælp	13	4	13	70	100	23

Noter

1. Jeg sendte spørgeskemaet til et udtræk af populationen af alle mennesker, der enten er dansk eller tyrkisk statsborger og født i Danmark eller i Tyrkiet. 1062 personer modtog og 594 af dem, dvs. 56%, udfyldte skemaet. En detaljeret diskussion af undersøgelsens repræsentativitet kan læses i kapitel 6 af min ph.d. afhandling *Ethnic Identity and Language Shift Among Young Turks in Denmark*.
2. Jeppesen 1989.
3. Statistikerne Kirsten Nørgård gjorde mig opmærksom på, at man burde vide noget om, hvor mange gange de unge rent faktisk har søgt job. Hvis man eksempelvis har søgt to jobs og har fået to afslag, kan svaret kun blive »altid«. Det siger sig selv, at grundlaget for at drage en konklusion ville være meget spinkelt (Personlig kommunikation).
4. Det må tilføjes, at alderen ved ankomst ikke fører til statistisk signifikante forskelle.
5. Denne forklaringsmodel er inspireret af Sowell 1994: 89-91.
6. Også her har alderen ved ankomsten til Danmark ikke nogen nævneværdig effekt.

Litteratur

- Gür, Thomas 1996: *En stjälpanda hand. Om indvandrarföretagares villkor i Sverige*. Ekonomi Fakta, Stockholm.
- Jeppesen, Kirsten Just 1989: *Unge indvandrere*. Social Forsknings Institut. København.
- Necef, Mehmet Ümit 1997: *Ethnic Identity and Language Shift Among Young Turks in Denmark*. Odense University. Ph.d. thesis.
- Sowell, Thomas 1994: *Race and Culture*. Basic Books, New York.

Indvandrerne, arbejdsmarkedet og dansk nationaløkonomi

Mehmet Ümit Necef, Adjunkt, Ph.D., Center for Mellemøst-studier,
Syddansk Universitet, Odense Universitet

1. Indledning

Når man skal hæve sig over virvaret af synspunkter i en hvilken som helst debat og udpensle de store linjer, laver man noget idéhistorikere kalder diskursanalyse. En diskurs er de overordnede synspunkter, som bestemmer hvordan man overhovedet taler om et emne og hvilke spørgsmål, man kan stille til den sociale virkelighed. Formuleret med filosofen Foucaults ord bestemmer en diskurs hvordan en problematik italesættes. Hvis en person taler på en anden måde om et bestemt emne eller fremsætter nogle helt andre og nye spørgsmål, kan han risikere at blive beskyldt for at være uvidenskabelig, unødvendig provokerende osv. Med andre ord vil han falde udenfor diskursen. Imidlertid har idéhistorien gang på gang vist hvordan synspunkter, der var blevet angrebet af den gangbare diskurs' vogtere, efterhånden har vundet indpas og selv er blevet den dominerende diskurs. Blot for efterhånden selv at blive mål for ny kritik og problematiseringer.

På det danske idémarked med hensyn til at forklare indvandreres og flygtninges vanskeligheder, ikke mindst på arbejdsmarkedet og med hensyn til løsning af deres integrationsproblemer, kan man øjne tre forklaringsmodeller. Man kan også kalde dem forklaringsklumper. Jeg vil i denne artikel præsentere et

forsøg på at lave en kort diskursanalyse af den danske integrationsdebat, og fokusere på at fremlægge én af diskurserne. Jeg fokuserer netop på denne »forklaringsklump«, da jeg synes, at det er den mindst gængse og mindst udbredte, selv om det er den mest forklaringsdygtige.

Enhver »klump« rummer forskellige forklaringsforslag, men de befinder sig allesammen i den samme »diskurs« og deres indbyrdes (diskursinterne) forskelle kan anses som nuanceforskelle. Naturligvis forekommer ingen forklaring i den virkelige verden i sin rene form, sådan som jeg præsenterer dem, og der er blandingsformer og grå zoner, men en eksplicitering af standpunkterne vil forhåbentlig skabe et overblik og fremme forståelsen.

Den første »klump« er – så vidt jeg kan se – den mest udbredte, ikke mindst blandt folk, der selv arbejder med indvandrere og flygtninge. Den kan betegnes som den dominerende diskurs. De allerfleste danskere er generelt enige om, at den danske social- og arbejdsmarkedspolitik og herunder – som en mindre del af den samlede politik – at den danske integrationspolitik er verdens mest solidariske, humane og bedste. Hvis det ikke går så godt med indvandrernes indslusning på arbejdsmarkedet, må det skyldes et eller

andet træk ved indvandrerne. Og disse integrationshindrende træk opfattes ofte ikke som noget socialt betinget, men som noget der har med deres »kultur« at gøre. Ofte noget med islam, noget der står i Koranen, muslimske værdier, deres børneopdragelse, traditioner, tørklæder osv.

I forbindelse med mange foredrag for ansatte i »indvandrerbranchen« har jeg ofte fået det typiske og uundgåelige spørgsmål: Har de problemer, som vi har med vores indvandrerklinter, noget med Islam og Koranen at gøre? Er det virkelig rigtigt, at der står i Koranen, at ...? Problemerne kan være varierende: at deres muslimske klienter ikke kommer til de indgåede aftaler til tiden, at de ikke er motiverede til at lære dansk eller at sende deres døtre eller koner til sprogkurser eller til selv at finde et arbejde osv. osv.

Fordi mange har den indstilling forventes der fra mig eller en anden fordragsholder, som skal tale om »integrationsproblemer«, at man skal tale om kulturelle *forskelle* og hvordan sagsbehandlere skal tackle dem. Når man begynder et oplæg med at understrege, at man ikke synes de kulturelle forskelle er det største problem og at problemerne kan og hovedsageligt bør forklares med henvisning til andre faktorer, skaber det ofte overraskelse, og nogen gange irritation hos et publikum, som er kommet for at høre om forskelle i »kultur, religion og traditioner«. Med andre ord reduceres fordragsholderens opgave ofte – hvis man skal være ironisk – til at »sælge etnisk kitsch«.

Den anden klump går ud på at hævde, at Danmark i bund og grund – som alle andre vestlige, kapitalistiske samfund – er et racistisk samfund, hvor indvandrerne uvilkårligt bliver ofre for diskrimination. Denne tankegang er mest udbredt hos store dele af den danske politiske venstrefløj og interessant nok hos mange indvandrerpolitikere uanset politiske ståsted. Jeg har gennem de 20 år,

hvor jeg har boet i Vesteuropa, mødt tyrkiske indvandrerpolitikere af alle mulige observanser, islamiske fundamentalister, ultranationalistiske fascister, kommunister, socialister, moderate venstrefløjstilhængere, der alle abonnerer på denne forklaringsmodel.

Den tredje klump hævder, at der er noget galt med den danske integrationspolitik, og at indvandrerne for så vidt er o.k. Forklaringsforsøgene i denne klump retter hovedsageligt lyset mod situationen på det danske arbejdsmarked og den sociale lovgivning, og forsøger på at analysere, hvorvidt diverse reguleringer på arbejdsmarkedet og diverse sociale ydelser har tendens til at udstøde og marginalisere de ufaglærte personer i almindelighed og ufaglærte indvandrere og flygtninge i særdeleshed. I denne forståelsesramme ligger problemet nemlig ikke i indvandrerens kulturelle baggrund eller i deres religion. Der kan imidlertid være problemer omkring deres uddannelsesbaggrund, holdninger omkring at få en længerevarende uddannelse. Der kan også konstateres kulturbestemte forskelle mellem danskere og forskellige indvandrergrupper og indvandrergrupperne indbyrdes med hensyn til arbejde, opsparring, entreprenørånd osv., men disse faktorer er ikke altafgørende, når man skal forklare deres integration eller mangel på samme i Danmark, ikke mindst på arbejdsmarkedet.

De tre diskurser har hver især deres løsningsmodeller, da problemforklaringen i det store og hele bestemmer løsningsforslagene. Den første »klumps« løsningsmodel er flere sprog- og kulturkurser og beskæftigelsesprojekter for at undervise indvandrere i det danske sprog og i den danske kultur. Med andre ord endnu mere udbygning af det man i den offentlige debat ironisk kalder »indvandrerbehandlingsindustrien«. Disse kurser og projekters erklærede mål er at integrere indvandrerne og flygtningene på det danske arbejdsmarked og i samfundet generelt, men nogle gange virker det som om det man op-

når, er at lære dem at blive til »ordentlige socialklienter«, der kommer til møderne til tiden, ikke skaber store sproglige eller kulturelle problemer for sagsbehandlerne, med andre ord opfører sig som danske klienter.

Den anden diskurs kalder på moralsk opsang og mere oplysning om indvandrernes kultur og religion og flygtningenes lidelser rundt omkring i verden. Og ikke mindst at indføre positiv særbehandling af indvandrere og flygtninge ved bl.a. at praktisere et kvotesystem.

Man kan rette to kritikpunkter imod den første diskurs: Hvis den danske social- og arbejdsmarkedspolitik er så solidarisk og human og ikke mindst hvis indvandrene problemer skyldes deres kulturelle og religiøse baggrund, hvordan kan vi så forklare, at marginalisering langt fra kun er et problem blandt indvandrere. SFI (Socialforskningsinstituttet) regnede sig frem til i 1996, at der i 1994 var 255.000 såkaldt marginaliserede mennesker i Danmark, dvs. mennesker der havde været arbejdsløse tre år i træk. Det betyder, at der er ca. en kvart million marginaliserede mennesker i en lille nation på 5 mio. mennesker. De kan ikke komme ordentligt i gang på arbejdsmarkedet eller med en uddannelse, fordi de på en eller anden måde hænger fast i det offentlige system. Derfor har problemets karakter ikke noget at gøre med indvandrere eller deres specifikke *kulturelle eller religiøse* baggrund.

Den anden kritik, der kan rettes imod den første diskurs, er at flere forskere har påpeget, at personer fra den samme etniske gruppe, dvs. mennesker med den samme kulturelle eller religiøse baggrund, er bedre integreret i andre samfund end i det danske. Det bedste eksempel er tamilerne, hvorom antropologen Ann-Belinda Steen Preis har foretaget en sammenlignende analyse. Hvis det var den kulturelle og religiøse baggrund, der var jokeren i forklaringsforsøgene, dvs. den de-

terminerende faktor, kunne vi ikke forklare denne forskel. Man kan heller ikke hævde at de nyankomne i et fremmed land i det mindste i begyndelsen er dømt til at have lavere erhvervsfrekvens, da der er en række såkaldte »transplantationsomkostninger« forbundet med enhver flytning til et nyt land eller sprog- og kulturområde. Tværtimod viser en række undersøgelser foretaget af canadiske og amerikanske forskere, at indvandreres og flygtninges deltagelse på arbejdsmarkedet er højere end de indfødtes i Canada og i USA.¹ Høj arbejdsløshed blandt de nyankomne er nemlig ikke en naturbestemt skæbne, men et politisk skabt problem.

Den anden diskurs' løsningsmodeller holder heller ikke. En moralsk opsang hjælper ikke, ej heller mere oplysning om indvandrere og deres kultur og religion. Sagen er, at der er tale om reelle problemer, ikke mindst på arbejdsmarkedet, og så længe store dele af befolkningen ikke opfatter de nyankomne som arbejdende mennesker og som skatteydere, vil indvandrer- og flygtningevenlig propaganda lyde hult, og det værste er, at der vil være grobund for fremmedfjendtlige strømninger.

Ikke kun anti-racistiske kampagner, men også positiv særbehandling og kvotesystemet vil ikke virke. Tankegangen bag positiv særbehandling er som den ofte bliver formuleret af tilhængere: befolkningens etniske sammensætning bør afspejles i forskellige samfundsområder. Etnisk ligestilling forstås næsten kun som en statistisk ligelig fordeling af arbejdskraften på diverse arbejdspladser. Eksempelvis hvis fem pct. af Århus Kommunes befolkning består af »indvandrere og flygtninge«, bør fem pct. af Århus Kommunes ansatte være »indvandrere og flygtninge«. Der er ikke her plads til at udsætte positiv særbehandling og kvotesystemet for en gennemgribende kritik, men jeg vil nøjes med at påpege et problem. Beregninger som jeg har foretaget på baggrund af tal fra Dan-

marks Statistik viser, at andelen af selvstændige erhvervsdrivende blandt pakistanske statsborgere er 16 pct. Nogen forskere har hævdet i pressen, at hvis man også regner pakistanere med britisk og dansk statsborgerskab med, ville andelen stige op til 20-30 pct. På den anden side er andelen af selvstændige erhvervsdrivende blandt tyrkere og danskere ca. 9 pct. En logisk konsekvent tilhænger af statistisk ligestilling og af kvotesystemet, ville blive nødt til at advokere for, at flere pakistanere ikke bør kunne opnå retten til at åbne en kiosk eller restaurant, indtil proportionerne er i orden.

Desuden viser erfaringerne fra andre lande, eksempelvis fra USA, at positiv særbehandling og kvotesystemet kommer til at forøge spændingerne mellem etniske minoriteter og flertallet og polarisere samfundet, da en del medlemmer af flertallet vil føle sig forbigået i en jobsøgningssituation. De vil – med en vis ret – kunne hævde, at de ikke har fået et bestemt job, selv om de var kvalificeret til det, og at en indvandrer fik jobbet, ikke fordi han/hun var velkvalificeret, men kun fordi den pågældende var af fremmed afstamning. At have fået et job hovedsageligt på baggrund af den etniske afstamning, men ikke på grund af kvalifikationer vil desuden ødelægge den ansattes faglig selvtilid og selvrespekt.

Efter skitseagtigt at have gennemgået og kritiseret de første to diskursers forklaringsforsøg og deres løsningsforslag, vil jeg nu fokusere på den tredje diskurs. Dette vil jeg gøre ved at gennemgå og parafrasere en ny publikations analyse og forslag, og jeg vil anvende bogen som et af de bedste danske eksempler på den tredje diskurs.

I december 1997 udgav Økonoministeriet en bog med titlen *Økonomisk oversigt*, som indeholder to kapitler om indvandrere, flygtninge og indvandring. Publikationen skabte stor interesse i medierne, som næsten ensidigt har fokuseret på to af bogens oplysning-

ger: at indvandrere og flygtninge har kostet den danske stat ca. 10 mia. kroner per år de sidste par år, og at indvandrere i det lange løb er en god investering for Danmark. Men der findes faktisk en sober analyse af indvandrerens placering på arbejdsmarkedet, deres tilknytning til velfærdsstaten og en række løsningsforslag med hensyn til integration på arbejdsmarkedet. Disse dele af bogen forbigik totalt mediernes opmærksomhed.

Siden 1970'erne har forskellige faggrupper talt, skrevet og forsket i indvandrer- og flygtningeområdet. Siden da har der været en generel forståelse for, at dette område primært tilhørte »kulturforskere«. En bestemt faggruppe, økonomerne, har glimret ved deres fravær og dette har absolut ikke gavnet debattens og forskningens niveau. Man har en tendens til at forklare alt muligt med henvisning til kultur, religion og diskrimination. Med andre ord har økonomernes tavshed eller måske manglende interesse i debatten og forskningen været med til at skabe og opretholde de første to diskursers dominans. Kun få indvandrer- og flygtningeforskere, og det mest kendte og bedste eksempel er Ann-Belinda Steen Preis, der i sin bog *Flygtninge, sandheden og andre gåder*, sætter spørgsmålstegn ved helt eksplicit den første og implicit den anden diskurs. Når hun således analyserer de tamilske flygtninges – i hendes ord – klientgørelse og marginalisering i Danmark, henviser hun ikke til begreber som racisme og diskrimination, men retter hovedkritikken mod integrationspolitikken og dens apparat.

Sådan er det faktisk ikke i alle lande, vi normalt sammenligner os med, eksempelvis i Sverige. I mange år har en række svenske økonomer, de mest kendte er Jan Ekberg og Bjørn Gustafsson, publiceret en række analyser af indvandreres og flygtninges situation.

Økonoministeriets bog bør derfor hilses velkommen af alle der ønsker en forhøjelse

af niveauet i indvandrerdebatten og forskningen. Vi mangler økonomernes kølige blik og deres begrebsapparat inden for området. Det er ikke mindst befriende at konstatere, at ordene kultur, religion og diskrimination slet ikke figurerer på de 77 sider, hvor man fremlægger analyser og forslag om en bedre integration af indvandrere og flygtninge på arbejdsmarkedet.

2. En positiv holdning til indvandring

For det første har økonomerne en positiv holdning til indvandring og tilstedeværelse af »de fremmede« i Danmark som sådan. De skriver gang på gang, at immigration medfører en potentiel realøkonomisk gevinst, der imidlertid kun kan realiseres, såfremt flygtninge og indvandrere integreres på arbejdsmarkedet. Deres beregninger tyder på, at den realøkonomiske gevinst ved den hidtidige immigration til Danmark er relativt beskeden. Det skyldes for det første, at indvandringen i international sammenhæng er relativt beskeden. Det skyldes tillige indvandrernes lave arbejdsmarkedstilknøytning, der betyder, at de potentielle gevinster kun høstes i beskedent omfang.

Ifølge deres analyse er det på længere sigt imidlertid sandsynligt, at indvandringen øger velstanden for den øvrige befolkning. Det fremgår af deres analyser, at indvandrernes og i særdeleshed efterkommernes beskæftigelse og lønninger over tid vil stige. Det betyder en lavere afhængighed af sociale overførsler samt en større realøkonomisk gevinst. Hertil kommer at indvandrerne som følge af deres anderledes aldersfordeling kan bidrage til at mindske det demografisk betingede udgiftspres, der imødeses i takt med, at de ældre vil udgøre en stadig større del af befolkningen.

Set fra det øvrige samfunds synsvinkel kan indvandrerne således betragtes som en investering, understreger de. Der afholdes en udgift i dag, der giver et fremtidigt afkast i form af positive bidrag til samfundsøkonomien.

Økonomerne mener, at immigration kan højne levestandarden for den oprindelige befolkning, såfremt arbejdsmarkedet er tilstrækkelig fleksibelt. Men gevinsten er imidlertid beskeden med den nuværende lave beskæftigelsesgrad blandt flygtninge og indvandrere. En bedre integration af flygtninge og indvandrere på arbejdsmarkedet vil derfor give en samfundsøkonomisk gevinst.

I bogen opdeles indvandrere og deres nærmeste efterkommere i to grupper. Gruppe 1 omfatter indvandrere og deres nærmeste efterkommere fra EU-lande, Norge, Schweiz, Island, Nordamerika, Australien og New Zealand. Antallet af personer over 18 år i denne gruppe var i 1995 ca. 137.000. Gruppe 2 omfatter indvandrere og deres nærmeste efterkommere fra de øvrige lande. Der er altså tale om personer fra bl.a. Tyrkiet, Libanon, Pakistan, Iran, Vietnam, det tidligere Jugoslavien og Somalia. Antallet af personer over 18 år i denne gruppe var i 1995 ca. 92.000.

3. Hvorfor har indvandrerne en lavere beskæftigelsesgrad?

Økonomerne ved Økonoministeriet skriver at beskæftigelsen generelt bestemt er i et samspil mellem virksomhederne, hvis efterspørgsel efter arbejdskraft afhænger af lønnen set i forhold til produktiviteten, og husholdninger, hvis effektive udbud af arbejdskraft bl.a. afhænger af muligheden for at oppebære indkomst i fravær af arbejdsindkomst.

Derfor ser de to problemer omkring indvandrernes lavere beskæftigelsesgrad: Produktivetsproblemet og samspilsproblemet. Altså ikke noget med deres kulturelle og religiøse baggrund eller med diskrimination.

Produktivetsproblemet består i at indvandrere og flygtninge fra gruppe 2-lande af flere årsager må forventes at have lavere produktivitet end den øvrige befolkning. Det skyldes uddannelsesniveau og sprog vanskeligheder. Endvidere kan det være svært at fin-

de anvendelse for de færdigheder, som indvandrere har tilegnet sig på arbejdsmarkedet i deres oprindelsesland.

Økonomerne understreger at det ikke er et specifikt indvandrerproblem, men det er et strukturelt problem, der rammer de ufaglærte, uanset om personen er indvandrer eller dansker. Det danske arbejdsmarked er nemlig karakteriseret ved en relativt lav lønspredning, hvilket hæmmer beskæftigelsesmulighederne for personer med en lav potentiel produktivitet. Arbejdsløsheden i Danmark er således koncentreret blandt ufaglærte, der siden 1980 har haft en ledighed, der er 20-40 pct. højere end den gennemsnitlige ledighedsprocent.

Det andet problem, der forhindrer indvandrernes indslusning på arbejdsmarkedet, er samspilsproblemet. En stor del af de arbejdsløse indvandrere og flygtninge er henvist til kontanthjælp, fordi de ikke har nogen tidligere arbejdsmarkedstilknytning og dermed ikke har optjent ret til A-dagpenge. En stor del er endvidere karakteriseret ved at have børn og bo i lejebolig. Disse karakteristika gør, at denne gruppe i særlig grad er ramt af samspilsproblemer. Samspilsproblemet skyldes, at kontanthjælpen, friplads i daginstitution og boligstøtten aftrappes med indkomsten. Kombineret med beskattningen af indkomstfremgangen er gevinsten ved at komme i arbejde således meget beskeden.

Hvis der eksempelvis, skriver økonomerne, tages udgangspunkt i et gift par, hvor begge er på kontanthjælp, har tre børn i alderen 1, 5 og 9 år, og bor i en lejlighed på 107 kvm. til en månedlig husleje på 5.000 kr., og hvor den ene får et job som ufaglært til 180.000 kr. om året, vil deres disponible indkomst være stort set uændret.

Indvandrernes relativt lave produktivitet bidrager til at skabe samspilsproblemet, idet den betyder, at den potentielle erhvervsind-

komst (de 180.000 kr.) er lav. Såfremt indvandrernes indtjeningsmuligheder var større, ville bortfaldet i sociale ydelser betyde mindre.

Hvis begge fik ansættelse som ufaglærte, ville deres samlede disponible indkomst – efter daginstitutionsbetaling – stige med godt 38.000 kr. svarende til at op mod 90 pct. af indtægtsforøgelsen bliver modsvaret af lavere ydelser og højere skat.

Tilsvarende vil en enlig kontanthjælpsmodtager med det samme antal børn og den samme lejlighed vinde ca. 13.000 kr. om året ved at få et job med en årsløn på 180.000 kr. Det svarer til, at 92 pct. af den øgede indtægt bliver modsvaret af lavere sociale ydelser og højere skat.

Tilskyndelsen til selv at finde beskæftigelse kan således være begrænset for enlige og familier, hvor begge er på kontanthjælp, modtager boligstøtte og har børn. I 1995 var der ca. 3.200 enlige indvandrere fra gruppe 2-lande med børn i lejebolig, der fik kontanthjælp m.v. mindst en måned i 1995 og op mod 8.400 par, hvor begge samtidig har modtaget kontanthjælp m.v. i mindst én måned i 1995.

Der er i alt ca. 7.000 familier eller 11.600 personer i den erhvervsaktive alder, der således kan være ramt af samspilsproblemer som følge af de her undersøgte ydelser. De 11.600 personer svarer til knap 10 pct. af personerne i gruppe 2 i den erhvervsaktive alder.

Økonomerne påpeger at der endda formentlig er tale om et konservativt skøn over antallet af indvandrere med samspilsproblemer. F.eks. kan der også opstå samspilsproblemer for gifte par, hvor kun den ene er på kontanthjælp. Hertil kommer, at tilskyndelsen til at søge beskæftigelse fra dagpenge også kan være begrænset.

Der er altså tale om — analyserer de sig frem til — at der for mindst 10 pct. af personerne i

gruppe 2 er et endog meget lille incitament til *selv at finde beskæftigelse*. Kombinationen af kontanthjælpssystemet og supplerende ydelser giver anledning til samspilsproblemer for en relativt lavere andel af den øvrige befolkning. For den øvrige befolkning kan det således anslås, at andelen af potentielt samspilsramte udgør blot 0,5 pct. af befolkningen i den erhvervsaktive alder.

Økonomerne skriver at sammenhæng mellem offentlige ydelser og beskæftigelsesgraden også er fundet i udenlandske undersøgelser. I USA er erhvervsfrekvensen blandt flygtninge således meget lavere end for indvandrere, hvilket i følge den amerikanske forsker Borjas bl.a. kan tilskrives, at indvandrere – modsat flygtninge – er udelukket fra at modtage offentlig støtte.

4. Immigration og de offentlige finanser

Flygtninge og indvandrere påvirker de offentlige finanser på forskellig vis. Således modtager visse flygtninge og indvandrere – ligesom visse danskere – overførselsindkomst, dvs. dagpenge, kontanthjælp og pensioner etc. Flygtninge og indvandrere benytter desuden en række offentlige serviceydelser, såsom skoler og hospitaler. Herudover betaler flygtninge og indvandrere både direkte og indirekte skatter.

Forskellen mellem henholdsvis udgifter og skatteindtægter angiver indvandrernes *netto-bidrag*, der er det relevante mål i relation til, hvorledes immigration påvirker den øvrige befolknings materielle velstand.

En tværministeriel arbejdsgruppe har foretaget en undersøgelse af de direkte konsekvenser for de offentlige finanser af immigration til Danmark. Analysen er baseret på tal for 1995. Af undersøgelsen fremgik det, at personer fra gruppe 1-lande bidrog til de offentlige kasser med 1 mia. kr., mens personer fra gruppe 2-lande medførte en nettoudgift på i alt 11,3 mia. kr. For resten er udgifterne til

ca. 17.000 bosniske krigsflygtninge på ca. 2,5 mia. kr. inkluderet i de 11,3 mia.

Ifølge økonomerne er den helt afgørende årsag til at flygtninge og indvandrere tilsammen giver en nettoudgift for de offentlige finanser, at de i for ringe grad er integrerede på det danske arbejdsmarked. Flygtninge og indvandrere har generelt en dårligere beskæftigelsessituation end den øvrige befolkning. Ledigheden er højere, og erhvervsdeltagelsen lavere.

Økonomerne skriver, at ledigheden er væsentligt højere blandt personer med udenlandsk baggrund end blandt danskere. I den officielle ledighedsstatistik for årsperioden fra 4. kvartal 1996 til 3. kvartal 1997 var ledigheden for danske statsborgere 6,4 pct. Blandt borgere fra EØS-landene var ledigheden 13,8 pct., mens den for borgere fra alle øvrige lande under ét var 30,9 pct. Ledigheden for sidstnævnte gruppe har dog udvist et markant fald på 11 pct. point siden 1994.

5. Indvandrerne arbejdsmarkedstilknytning

En central forudsætning for at indvandrerne kan yde et positivt bidrag til dansk økonomi er at de kommer i beskæftigelse. Arbejdsmarkedstilknytningen er afgørende for påvirkningen af både de offentlige finanser og samfundsøkonomien i øvrigt.

Analysen viser bl.a.

- at flygtninge og indvandrere har markant lavere beskæftigelse, der både afspejler, at en større del står udenfor arbejdsmarkedet, samt at indvandrerne på arbejdsmarkedet har en større ledighed. (Personer fra gruppe 2 har en markant lavere arbejdsmarkedstilknytning end personer fra gruppe 1 og den øvrige befolkning. Personer fra gruppe 2-landene er karakteriseret ved et større andel børn og vil derfor alt andet lige i højere grad stå udenfor arbejdsstyrken.

- at mindst 10 pct. af indvandrerne fra de såkaldte gruppe 2-lande er samspilsramte og derfor har et endog meget lille incitament til at finde arbejde. For den øvrige befolkning kan det anslås at andelen af potentielt samspilsramte udgør blot 0,5 pct. af befolkningen i den erhvervsaktive alder.

6. Tiden er en vigtig faktor

Økonomerne har fundet ud af at flygtninge og indvandrere klarer sig bedre jo længere, de har været i Danmark. Det viser, at integration tager tid, men understreger også gevinsten herved, skriver de. Flygtninge og indvandrere fra gruppe 2, der er ankommet til Danmark inden for de seneste fem år, giver anledning til en klart større nettoudgift end tilsvarende personer ankommet for mellem 5 og 10 år siden. Og nettoudgifterne for flygtninge og indvandrere, der var ankommet for mere end 10 år siden, andrager i gennemsnittet blot en tredjedel af nettoudgifterne for personer ankommet indenfor de seneste fem år (frem til 1.1.1996). Den positive udvikling skyldes primært, at indvandrere og flygtninge, der ankom for mere end 10 år siden, har fået bedre fodfæste på arbejdsmarkedet, og dermed tjener mere end personer, der er ankommet til Danmark for kort tid siden.

Den omtalte nettoudgift hænger naturligvis sammen med indvandrernes og flygtningenes beskæftigelsessituation. Økonomerne har beregnet, at andelen af indvandrere med en opholdstid på under 5 år med fuld beskæftigelse kun udgjorde 8,4 pct. i 1995, mens det tilsvarende tal for indvandrere med mere end 10 års opholdstid var 27,7 pct. Beskæftigelsessituationen for flygtninge og indvandrere fra gruppe 2 er dog dårligere end for den øvrige befolkning, selv blandt personer med lang opholdstid i Danmark.

Tallene tyder altså på — påpeger økonomerne — at flygtninge og indvandrere med tiden integreres bedre på arbejdsmarkedet.

7. Konklusion

Økonomernes analyse lægger op til en to-strengt strategi for at fremme arbejdsmarkedstilknypningen:

- En mere offensiv uddannelsesstrategi, der kan bidrage til at give indvandrerne de kvalifikationer, der efterspørges på det danske arbejdsmarked.
- En målrettet justering af visse offentlige ydelser med henblik på at fremme incitamenter til at arbejde.

Der bør med andre ord — ifølge økonomerne i Økonomiministeriet — ske en omlægning fra passive indkomstoverførsler til aktivering og opbygning af kvalifikationer. Det er netop denne strategi, der i de seneste år har bidraget til at muliggøre et varigt fald i den generelle ledighed. Ledighedsprocenten er imidlertid fortsat over 30 pct. for visse indvandrergupper. Det understreger, at der er behov for yderligere målrettede initiativer.

De danske økonomers stemme i debatten og forskningen i indvandrernes og flygtningenes integration var savnet i lang tid. Det skal hilses velkomment, at Økonomiministeriet har taget hul på en vigtig opgave.

Note

1. Se »Labor-Force Participation of Immigrants and Natives« i kap. 4 af Simon 1989.

Kilder

- Jan Ekberg og Bjørn Gustafsson: *Indvandrere på arbejdsmarkedet*. (Stockholm, SNS Förlag, 1995)
- Thomas Gür: *Staten och nykomlingarna. En studie av den svenska invandrarpolitikens idéer*. (Stockholm, City University Press, 1995)
- Julian L. Simon: *The Economic Consequences of Immigration*. (Oxford, Basic Blackwell, 1989)
- Thomas Sowell: *Race and Culture* (New York, Basic Books, 1994)
- Ann-Belinda Steen Preis: *Flygtninge, sandheden og andre gåder*. (København, Socialpædagogisk Bibliotek, 1996)
- Ann-Belinda Steen Preis (red.): *Kan vi leve sammen? Integration mellem politik og praksis*. (København, Socialpædagogisk Bibliotek, 1998).
- Økonomiministeriet: *Økonomisk Oversigt*. (København, Schulz, 1997)

God, ond og farlig viden

Om indvandrere, tabuer og statistik

Torben Rugberg Rasmussen, Lektor, Center for Mellemøst-studier,
Syddansk Universitet, Odense Universitet

1. Indledning

I december 1998 udgav Danmarks Statistik publikationen *Indvandrere i Danmark*. Bogen er på 128 talfyldte sider og rummer bl.a. en række opdaterede informationer vedrørende indvandrernes boligforhold, sundhedsforhold, kriminalitet, demografisk sammensætning, indkomstforhold, arbejdsløshed, afhængigheden af offentlig forsørgelse, spredning i det danske samfund, fødselshyppighed osv. Alt i alt er der tale om et opslagsværk, der forsøger at give et samlet og så nogenlunde dækkende signalement af indvandrernes forhold i Danmark.

Dette signalement gives i den genre, som er Danmarks Statistiks foretrukne, nemlig statistikken, og af gode grunde afstår bogen fra at vurdere, om de fremlagte tal er positive, negative, opmuntrende, forstemmende, chokerende osv. Meningstilkendegivelser, ideologiske holdninger, politiske vurderinger eller moralske markeringer er af gode grunde ikke noget, Danmarks Statistik giver sig af med. Den slags ligger uden for genren statistik, som ret beset blot er en genrebetegnelse for informationer om samfundet givet i form af talværdier.

Man kan også sige, at statistik er en betegnelse for talmæssige iagttagelser, der principielt kan indhentes fra alle samfundslivets

områder, og som følge af det styrings- og planlægningsimperativ, der er indbygget i de moderne samfund som en selvfølgelig norm, er disse iagttagelser ikke blot udtryk for kontrol, registrering eller iagttagelser for iagttagelsernes egen skyld, men snarere krumtapen i enhver planlægning, styring og regulering. Det gælder selvfølgelig også i forhold til flygtninge- og indvandrersområdet, der med hensyn til afhængigheden af pålidelige og ajourførte informationer principielt er sammenlignelig med et hvilken som helst andet område. Også her er pålidelige og ajourførte informationer en nødvendighed, selv om ingen forskningsinstitution eller planlæggende myndighed formodentligt vil tage ordet sandheden i munden.

Hertil kommer, at en åben og demokratisk adgang til den viden, som f.eks. Danmarks Statistik indsamler og formidler, ikke bare er god ide målt i forhold til demokratiske standarder, men også en forudsætning for at bringe samfundet til at fungere.

Hver indvandring eller flygtningestrømme ændrer dette forhold. Tværtimod er hverken klanloyalitet, karismatiske lederskikkelser, et-partistyrer, åbenbarede sandheder eller patriarkalske familierelationer alternativer til hævdede demokratiske standarder, fordi ingen af disse modeller er i stand til at hono-

rere de behov, som et hvilket som helst moderne samfund har for at kunne bringes til at fungere. Det gælder f.eks. behovet for en effektiv, vidensbaseret og nogenlunde ubestikkelig forvaltning; behovet for åbne og udbyggede kommunikationskanaler mellem de forskellige samfundssektorer og mellem borgerne og det politisk-administrative system; behovet for fleksible uddannelses- og forfremmelsessystemer, der giver nogenlunde fri adgang til social advancement og magtpositioner i samfundet uanset køn, tro, seksuel orientering og etnisk baggrund osv.

Ingen af disse basale behov og standarder påvirkes af befolkningens ændrede etniske, religiøse og sproglige sammensætning eller af den statistik om indvandrernes forhold, som *Indvandrere i Danmark* fremlægger.

2. Spørgsmål og svar

I sin præsentation af *Indvandrere i Danmark* i *Jyllandsposten* d. 16. december 1998 stiller journalisten Lars Erik Skovgaard bl.a. følgende spørgsmål til Jan Plovsing, der er hovedansvarlig for publikationen: »Bekræfter de mange tal og fakta så ikke alle folks værste fordomme om indvandrere, og er I ikke bange for at udsende en sådan undersøgelse, som let kan blive misbrugt rent politisk«.

Jan Plovings svar, nemlig at statistik kan bruges og misbruges, er forventeligt og alt andet end kontroversielt. Selve spørgsmålet er derimod interessant, og det er relativt ligegyldigt, om det er ment seriøst, om journalisten med andre ord mener det, han spørger om, eller om det blot skyldes en ambition om som journalist altid at skulle indtage eller simulere en kritisk position i forhold til sit offer og den sandhed eller interesse, som han eller hun repræsenterer. Denne journalistiske positionering kan der som bekendt komme meget sjov ud af.

Det interessante er, at der bag Lars Erik Skovgaards spørgsmål skjuler sig en række

kritik- eller forståelsesfigurer, som han langt fra er ene om, nemlig forestillingen om en ond eller dæmonisk viden, forestillingen om at der i den offentlige opinion befinder sig et større eller mindre antal ubefæstede sjæle, som retteligt ikke burde være der, samt forestillingen om det politisk og moralsk legitime i at erklære specielle zoner i samfundet – in casu flygtninge- og indvandrersområdet – som tabu i kraft af områdets konfliktualitet og den potentielle racisme, som angiveligt skulle karakterisere diskussionens ubefæstede sjæle og aktører.¹

Det er disse forestillinger og deres skjulte forudsætninger og konsekvenser, jeg i det følgende vil forsøge at indkredse mere indgående.

3. Den onde og den gode viden

Grundlæggende markerer spørgsmålet en skelnen mellem en viden, der er god, og en viden, der er ond. Den onde viden er kendetegnet ved at bekræfte »folks værste fordomme« og er således potentiel farlig, censurerbar eller af en sådan beskaffenhed, at man legitimt kunne eller burde overveje at holde den skjult eller hemmelig, netop fordi den er farlig, taler til den indre svinehund eller står i fare for at bære véd til et bål, der kan antændes når som helst. Hvorefter den farlige viden, der kan bekræfte »folks værste fordomme«, består, siger citatet af gode grunde ikke noget om. Det er ren suspense.

Derimod giver spørgsmålet indirekte et signalement af en del-opinion, hvis afgørende karakteristika er dens fordomme, dens lette eller affektbestemte antændelighed og et uspecificeret sæt af potentielt underlødige eller censurerbare synspunkter.

At der i den danske opinion både findes fordomme, misforståelser, tænkefejl, fremmedhad, intolerance, kulturel foragt osv. er der ingen grund til at drage i tvivl. Det kan man både forsikre sig om i den løbende flygtning-

ge- og indvandrerdebat og i de systematiske holdningsundersøgelser, der er blevet fremlagt – senest i Øystein Gaasholt og Lise Tøgebys *I syv sind* fra 1995. Problemet opstår imidlertid, hvis man identificerer disse forståelsesformer med et fravær af politisk og moralsk dømmekraft eller kompetence.

Hvis vi forstørre Lars Erik Skovgaards spørgsmål indebærer det i sin konsekvens et sådan syn. Det er billedet af en uvidende, fordomsfuldt og affektstyret provins, der hverken er modtagelig for fornuft eller moral, men derimod alene styret af indre svinehund og andre primitive dispositioner, der er i støbeskeen hos Lars Erik Skovgaard.²

Denne onde eller farlige viden, som spørgsmålet opererer med, forudsætter en god eller ufarlig viden. Herved underforstår spørgsmålet en viden, der ikke er fordomsfuldt, men som derimod er sand og sådan fuldt ud distribuerbar, gavnlig, sund eller måske ligefrem opbyggelig. Og hvor den onde viden korresponderer med en påstand om en grundlæggende politisk og moralsk ubefæstethed, er denne gode viden kendetegnet ved en forudsat legitimitet eller netop befæstethed. Her taler den myndige, rationelle og ansvarsbevidste borger. Det er med denne udrustning, han eller hun adskiller sig fra de provinsielle aktørers ubefæstethed.

At denne viden er god betyder imidlertid ikke, at den i højere grad er i overensstemmelse med virkeligheden end den onde viden. Snarere er den god, fordi den er i overensstemmelse med en forudsat, men skjult standard for hvad der er godt, rigtigt, sundt, opbyggeligt, politisk korrekt osv.

Hvori denne gode viden består, siger spørgsmålet af gode grunde heller ikke noget om. Det samme gælder de aktører, der i kraft af deres politiske og moralske legitimitet har ret eller kompetence til at artikulere sig i den

offentlige debat – i dette tilfælde om indvandrere og flygtninge.

4. Den rene humanitet

Når Lars Erik Skovgaard sonder mellem en god og ond viden, forudsætter han for det første, at de talværdier, som *Indvandrere i Danmark* fremlægger, er af en sådan beskaffenhed, at denne sondering lader sig praktisere. At statistiske data med andre ord lader sig indsamle, vurdere og kategorisere efter moralske eller politiske retningslinier. Det lader sig naturligvis ikke gøre uden at forgribe sig på genren statistik. Selv om ingen vil tillægge genren en absolut sandhedsværdi, er der ingen grund til at betvivle genrens indbyggede krav og spilleregler.

For det andet forudsætter han, at nogen – i kraft af en sublim politisk dømmekraft eller et absolut moralsk gehør – er i stand til at foretage den afgørende distinktion mellem denne onde og dæmoniske viden og den gode og opbyggelige viden.

Ret beset opererer Lars Erik Skovgaard her med en indsigt eller kompetence, som vi sædvanligvis forbinder med guder eller overmennesker, og ved nærmere eftertanke er der ingen grund til at udstyre f.eks. Danmarks Statistik, de offentlige forvaltninger eller standen af politikere med en indsigt, status eller kompetence, der er sammenlignelig hermed. Både sonderingen mellem en ond og god viden og forestillingen om, at nogen skulle kunne varetage denne funktion i kraft af en speciel etisk, politisk, religiøs eller funktionærsmæssig kompetence, kolliderer derimod meget eftertrykkeligt med de principper, som det sekulære massedemokrati sædvanligvis bekender sig til. Og der er selvsagt ingen grund til at suspendere eller ophæve disse eller andre hævdevundne moderne principper for politik og konfliktløsning med henvisning til diskussionens ubefæstede sjæle, det lidenskabelige debatniveau eller den ændrede etniske, religiøse og sproglige sammensætning

af befolkningen, som indvandring og flygtningestrømme har givet anledning til i Danmark og resten af Europa. Tværtimod ligger disse principper eller standarder fast.

Man kan også sige, at såvel sondringen mellem en god og en ond viden som forestillingen om en moralsk styrbar politik og offentlighedskontrol indebærer et forhold til såvel sandhed som politik, som man sagtens kunne kalde både totalitært og kommisæragtigt.

At Lars Erik Skovgaard har hjertet og moralen på det rette sted, ændrer ikke ved dette forhold. Tværtimod understreger det problemet med at ville føre en hjertets eller den rene morals eller humanitets politik. Det gælder selvsagt også i forhold til flygtninge- og indvandrerområdet. Heller ikke her lader en sådan politik sig formulere. Dels er en massedemokratiske politik i sagens natur altid pragmatisk, konfliktuel og interessebestemt og som sådan hverken forvalter af eller formidler af det gode eller den rene humanitet. Dels lader der sig ikke formulere en målrettet, pragmatisk eller realpolitisk strategi på basis af den rene humanitet.

5. Statistik og tabuer

Det siger sig selv, at ingen offentlig forvaltning eller noget administrativ system kan varetage sit eller samfundets styrings- eller planlægningsfunktioner med udgangspunkt i den skelnen mellem en god og en ond viden, som Lars Erik Skovgaard uforvarende lægger op til. Det siger ligeledes sig selv, at denne skelnen er uforenbar med de principper, som genren statistik overhovedet hviler på, og der er selvsagt ingen grund til at gøre indvandrerområdet til en slags kulturel urørlighedszone, som f.eks. Danmarks Statistik ikke har nogen adgang til, eller til at hævde, at der kun må formidles god viden herfra.

Denne forestilling om at skulle beskytte indvandrerområdet med et specielt sæt af forbud, påbud og symbolsk begrundede ad-

færds-koder ligner til forveksling det, antropologer og religionshistorikere sædvanligvis benævner som tabu. Og selv om statistik herunder *Indvandrere i Danmark* – langt fra er den skinbarlige sandhed, er der ingen grund til at tildele flygtninge- og indvandrerområdet en speciel status med hensyn til at indsamle, sammenkøre og formidle viden. Først og fremmest fordi en sådan tabuering forudsætter, lægger op til eller insinuerer, at der bag tabuernes beskyttende filtre og adfærds-koder skjuler sig en eller flere sandheder, der er så monstrøse, onde, dæmoniske eller urovækkende, at de kan begrunde et tabu.

Sådanne sandheder finder man selvsagt ikke i *Indvandrere i Danmark*. De ligger uden for genren statistik. Og der er ingen grund til at tro, at en mere empatisk eller kvalitativ orienteret forskningsstrategi er i stand til at fremlægge en viden, der i højere grad skulle kunne begrunde, at dette område belægges med specielle tabuer. Tværtimod indebærer denne tankegang i sit udgangspunkt en systematisk af-normaliseringsstrategi over for flygtninge og indvandrere. Ikke blot repræsenterer de en mere eller mindre udtalt eller synlig etnisk, religiøs eller sproglig anderledeshed målt i forhold til det danske samfunds traditionelle koder for normalitet eller kultur. Samtidig indskrives de i kraft af denne tabueringslogik i en position, der indebærer, at samfundets overordnede politiske logik og styringsrationalitet drages i tvivl.

6. Samfundets rummelighed

Når Lars Erik Skovgaard videre i sit spørgsmål opererer med en skelnen mellem »politisk misbrug« af informationerne i *Indvandrere i Danmark*, og hvad der underforstås som en mere positiv eller legitim brug, er det den samme grundfigur, der er på spil. Forestillingen om en ond eller dæmonisk viden svarer således til forestillingen om politisk misbrug, der lige præcis får karakter af misbrug, fordi den refererer til eller formidler den onde viden.

På samme måde er det, der karakteriserer den legitime, mere moralske eller retmæssige brug af *Indvandrere i Danmark*, forankringen i den gode viden. Hvornår eller hvordan den legitime politiske brug bliver til misbrug eller omvendt er selvsagt lige så flydende som sondringen mellem god og ond viden. Det er nemlig den samme sondring eller symbolske skillelinie, der er blevet transponeret til det politiske felt med dets velkendte fronter og aktører.

Der er ingen grund til at tro, at vi som følge af en bedre moral, mere viden, bedre statistik osv. kan bringe denne relativitet ud af verden. Der er heller ingen grund til at tro, at spændingsforholdet mellem provins og center, masse og elite, mainstream og udkant, hverdagsliv og professionaliseret kultur er udtryk for en defekt eller anomali, som nogen kan påtage sig at bringe til ophør eller ud af verden. Snarere er dette spændingsforhold en anskueliggørelse af, at der i et moderne sekulariseret samfund ikke findes noget videns- eller normativt centrum, som samfundets kulturelle identitet refererer til.

Frem for at operere inden for det politiske landskab, som Lars Erik Skovgaard uforvarende etablerer omkring flygtninge- og indvandrerdebatten, er der god grund til at insistere på det moderne samfunds pluralisme. Her er der både plads til de meget konservative, de meget idealistiske, de meget naive, de meget fordomsfyldte, de meget visionære og dem, der på trods af Danmarks Statistik og andre uhildede vidensleverandører insisterer på et verdensbillede af stereotypier og forenklinger. Og det er snarere denne rummelighed og pluralisme end forankringen i eller forpligtelsen på en ond eller god viden, der sætter konditionerne for den politiske debat. Herunder flygtninge- og indvandrerdebatten. At denne rummelighed både indebærer muligheden for at lyve, bedrage, tale sandt, være i tvivl, formulere kritik, nære fordomme, for-

mulere begrundet og ubegrundet kritik osv. ligger samtidig i kortene.

At indvandrere og flygtninge også er omfattet af samfundets rummelighed og frihedsgrader, behøver man ikke konsultere *Indvandrere i Danmark* for at konstatere.

7. Haves: Lidenskab og polarisering. Ønskes: Nøgternhed.

Lars Erik Skovgaards spørgsmål er i sig selv uskyldigt. Hvis man forstørre og analyserer det, er det imidlertid samtidig i høj grad bundet til eller en refleks af den aktuelle politiske og kulturelle horisont. Dels har diskussionen om flygtninge og indvandrere fungeret som en central arena for politisk, moralsk og symbolsk selvprofilering. Dels har vi at gøre med en diskussion, hvor der både for det politiske højre og det politiske venstre har været rige muligheder for at profilere sig selv via begreber, symboler og auratiske honnørord som f.eks. danskhed, nation, kultur, religion, race, racisme, humanitet, folkesjæl, menneskerettigheder, tradition, godhed osv. i forhold til en reel eller fiktiv fjende.

Det er på denne baggrund, den danske diskussion om flygtninge og indvandrere i så høj grad har appelleret til og tiltrukket sig store ord, følelser og ideologiske armbevægelser. Til tider får diskussionen næsten sakral karakter. Vi finder således en række figurer – tabuer, apokalypter, syndebukke, fjendebilleder, riualiserede sandheder, dæmoniseringer, forjættelser osv. – der sædvanligvis hører hjemme i en religiøs kontekst, og som kun vanskeligt lader sig overføre til en moderne og vidensbaseret forhandlings- eller samtalekultur.

Man kan også sige, at diskussionens lidenskab, polarisering og symbolske afgrænsninger afspejler et fravær af den nøgternhed, formålsrationalitet og pragmatisme, der er den selvfølgelige norm for politik inden for stort set alle andre områder.

Noter

1. Lars Erik Skovgaard er langt fra alene med sin velmente forestilling om en viden om indvandrere, der er farlig, hvis den kommer i de forkerte hænder. I Bülent Diken og Charlotte Hamburgers artikel *Fra repressiv tolerance til åben diskrimination i ghettodebatten* i GRUS nr. 40, 1993 diskuterer de to forfattere således problemstillinger, der i høj grad er identiske med ovenstående, selv om tiden og konteksten er en anden.

Med et citat af kultursociologen Christian Horst, der eksplicit har adresse til kollegaen Eyvind Vesselbo hedder det bl.a. i artiklen: »Det kan ikke være forfatteren ubekendt, hvilken debat der i de senere år har fundet sted vedrørende indvandrernes og flygtningenes tilstedeværelse i samfundet med hensyn til udstilling af indvandrere og flygtninge som belastninger for samfundet, samtidig med at de udgør samfundets svageste grupper socioøkonomisk, politisk og med hensyn til mediemæssig gennemslagskraft. En manglende etisk forståelse for disse sammenhænge vil jeg relatere til Johan Galtungs begreb om kulturel vold.«

Her har vi sondringen mellem god og ond viden i sin yderste konsekvens. Man kan også sige, at vi har at gøre med et synspunkt, der i egen selvforståelse altid har sandheden og det gode på sin side. Det er med dette udgangspunkt og en forudsat, selvfølgelig eller proklameret solidaritet med »samfundets svageste grupper« alias flygtninge- og indvandrergrupperne, teksten ikke blot iscenesætter sig selv, men i allerhøjeste grad omklammer indvandrere med tabuer. Det er interessant, at hele argumentationen – henvisningen til indvandrernes ofrerstatus, påstanden om en manglende etisk forståelse samt beskyldningen om meddelagtighed i »kulturel vold« – foregår på præmisser, der alene er af moralsk og symbolsk art.

Gad vide om Bülent Diken, Charlotte Hamburger og Christian Horst f.eks. vil afvise statistikken over kriminalitet begået af indvandrere i *Indvan-*

drere i Danmark som et udslag af kulturel vold og mangel på etisk forståelse eller sindelag?

Det er interessant, at en sammenlignelig kritikfigur ofte er blevet brugt i forbindelse med diskussionen om Israel og det palæstinensiske problem. Således kunne enhver kritik af staten Israel afvises med henvisning til Holocaust, diskussionens ubefæstede sjæle og faren for at bære ved til et bål, der kunne antændes når som helst.

2. Jeg har i min artikel *Provinsen, centret, kunsten og indvandrerne* i *Information om Indvandrere* nr. 2, 1997 forsøgt at analysere den aktuelle flygtninge- og indvandrerdiskussion som en pendant til Kunsthøjdebordet i 1965. For en udførlig præsentation af provins-begrebet henvises hertil.

Litteratur

Jyllandsposten, 16. december 1998

Johan Bang, Niels Kaiser Nielsen og Martin Salmonsen: *Moral og moralisme, gadespejl og sognebånd, Kritik nr. 56*, Gyldendal, København 1981

Bülent Diken og Charlotte Hamburger: *Fra repressiv tolerance til åben diskrimination i ghettodebatten*, GRUS nr. 40, Aarhus 1993

Øystein Gaasholt og Lise Tøgeby: *I Syv Sind*, Politica, Aarhus 1995

Hans Kornø Rasmussen: *Flygtninge og Indvandrere i Europa*, Handelshøjskolens Forlag, København 1996

Torben Rugberg Rasmussen: *Provinsen, centret, kunsten og indvandrerne*, *Information om Indvandrere* nr. 2, Odense Universitet 1997

Torben Rugberg Rasmussen er lektor ved Center for Mellemøst-studier på Syddansk Universitet, Odense Universitet. Ved siden af arbejdet med indvandrerforhold har han publiceret en række bøger og artikler om politiske, kulturelle og religiøse forhold i Mellemøsten.

Danmark og Central- og Østeuropa. Handel og investeringer 1992-97/98

Søren Peter Iversen, Lektor, Syddansk Universitet – Sønderborg

1. Indledning

»Danmark sakker bagud i øst« (JyskeVestkysten 27. april 1998). »Danmark styrker sin position i Østersøen« (Børsen 13. juli 1998). Overskrifterne er legio, og det er ikke altid nemt for læseren af dagbladenes erhvervssektioner at finde ud af, hvad man skal tro. Vi nærmer os tiåret for Berlinmurens fald, og der er i den anledning utvivlsomt mange, som vil gøre status over de første ti år med økonomiske og politiske reformer i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen.

I Vesteuropa forudså man allerede på et tidligt tidspunkt, at udviklingen kunne indebære både nye markeder og investeringsmuligheder for vestlige industrier. Reformprocessen i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen ville, forventede man, medføre både stigende indkomster og en stigende grad af åbenhed i disse økonomier. Begge dele ville medføre, at deres betydning i den globale handel ville vokse (Gammelgård og Iversen 1993).

Mange iagttagere har endvidere været af den opfattelse, at omvæltningerne i Central- og Østeuropa især måtte give anledning til optimisme i dansk erhvervsliv. Et blik på Europa-kortet bekræfter, at en række af de ti EU ansøgerlande i geografisk henseende må be-

tegnes som nærmarked for danske eksportvirksomheder. Den Kolde Krig og den sikkerhedspolitiske udvikling i efterkrigstiden satte sig dybe spor i Danmarks udenrigshandel, der således har været koncentreret om nærmarkeder i vest (Vesttyskland, Storbritannien, Norge og Sverige). Handlen med nærmarkederne i øst har derimod ligget på et yderst beskedent niveau. De økonomiske og politiske reformer i Central- og Østeuropa synes at indebære en historisk enestående mulighed for at rette op på dette asymmetriske mønster.

I det følgende vil jeg først give en kortfattet redegørelse for, hvordan det er gået med dansk handel og direkte udenlandske investeringer i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen i de forløbne år. Af gode grunde vil analysen først og fremmest fokusere på perioden 1992-1997. De steder, hvor længere tidsserier præsenteres, skal man være opmærksom på de databrud, der opstår, i forbindelse med Sovjetunionens opløsning. Analysen vil undertiden operere med en opdeling af landene i en gruppe bestående af Polen, Estland, Letland og Litauen og en gruppe bestående af de øvrige lande i Central- og Østeuropa, som her omfatter Tjekkiet, Slovakiet, Slovenien, Ungarn, Rumænien, Bulgarien, Rusland, Hviderusland og Ukrai-

ne, hvoraf de sidste tre undertiden vil blive omtalt som det tidligere Sovjetunionen.

Dernæst vil artiklen præsentere en analyse af det fremtidige handelspotentiale. Denne analyse er baseret på en såkaldt gravitationsmodel, der som udgangspunkt er estimeret på den indbyrdes handel mellem 24 europæiske lande og dermed rummer oplysninger om i alt 552 bilaterale handelsstrømme. Modellen anvendes til at estimere, hvor stor handlen mellem Danmark og landene i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen vil være, dersom den fulgte det samme mønster, som handlen mellem Danmark og de øvrige EU lande. Resultaterne af denne modelanalyse sammenholdes endelig med resultater af et mere pragmatisk regneeksempel.

2. Danmark og Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen

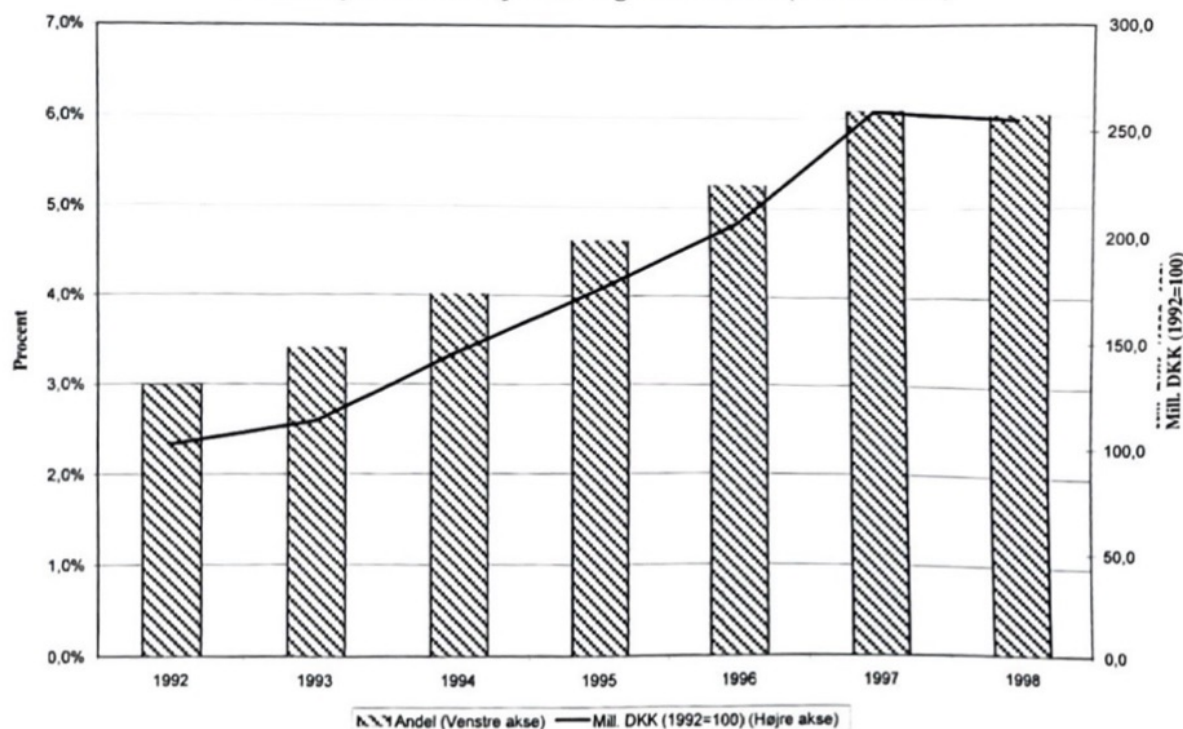
I det følgende vil der blive givet en summarisk redegørelse for udviklingen i Danmarks

økonomiske relationer til Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen. Analysen fokuserer på handel og direkte investeringer i perioden 1992-1997/98.

Som det ses af figur 1, er der sket en betydelig stigning i danske eksportvirksomheders aktiviteter i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen. I 1992 udgjorde eksporten til disse lande kun omkring 2,5 procent af den samlede danske eksport. I 1998 var tallet steget til knap 6 procent. Over hele perioden er dansk eksport til disse lande steget med omkring 35 procent, hvilket svarer til en årlig vækstprocent på omkring 6.

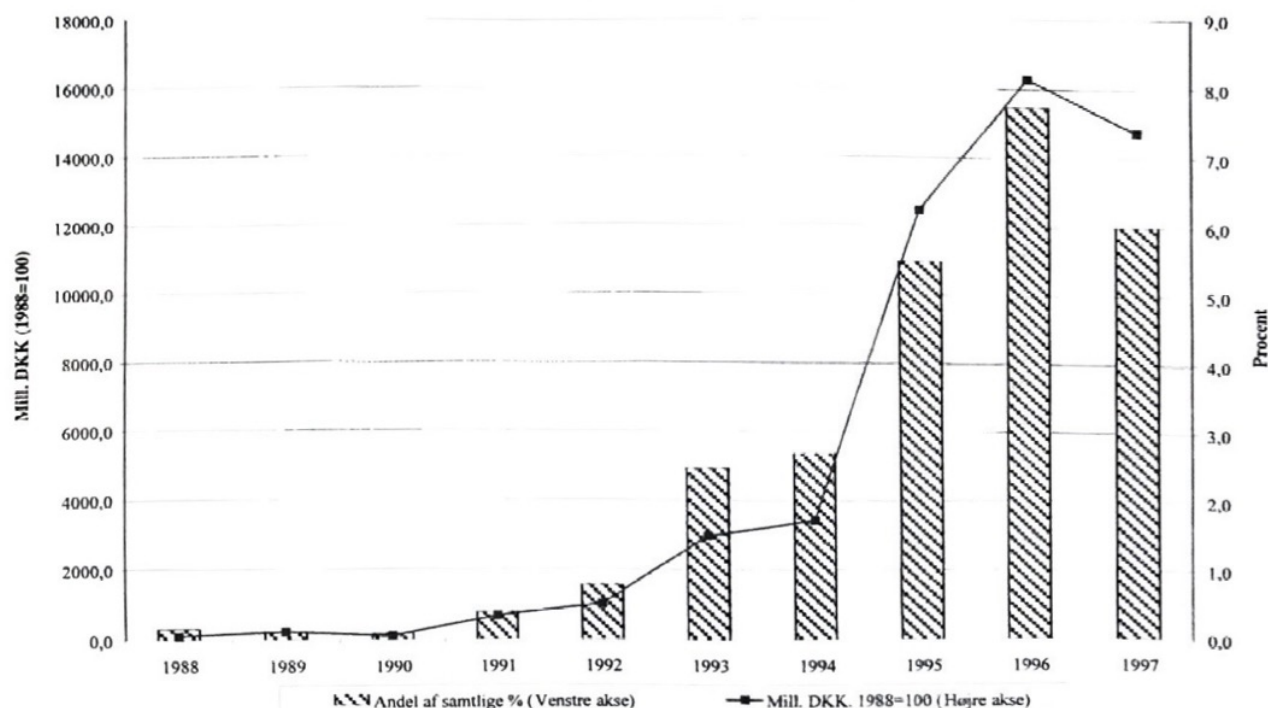
Figur 2 rummer de seneste tal for betalinger vedrørende danske direkte investeringer i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen i perioden 1988-97. Disse tal vidner også om en betydelig stigning i aktiviteten. I 1988 udgjorde de direkte investeringer i regionen en forsvindende lille del af de

Figur 1. Dansk Eksport til Central- og Østeuropa.
Andel af samlet eksport% og mill. DKK (1992=100)

Kilde: Statistisk Årbog og Statistiske Efterretninger. Diverse årgange.

Figur 2. Betalinger vedr. Danske direkte udenlandske investeringer i Central- og Østeuropa. Mill. DDK og procent

Kilde: Nationalbanken (1998), Beretning og regnskab 1997, København 1998.

samlede danske direkte investeringer i udlandet. I 1996 udgjorde de næsten 8 procent. Fra 1996 til 1997 er der imidlertid sket et brat fald i aktiviteten. Set over hele perioden har der dog været tale om en gennemsnitlig årlig vækstrate på omkring 75 procent. Hertil skal siges, at udgangsniveauet som allerede nævnt har være meget beskedent. Det kunne være interessant at se, hvordan disse betalinger fordeler sig på enkelte lande. Dette er imidlertid ikke muligt, da sådanne tal i visse tilfælde kun omfatter en bestemt virksomheds investeringer i det pågældende land. Sådanne oplysninger skønnes at være konkurrencesensitive, idet det i nogle tilfælde ud fra statistikken vil være muligt at fastslå, hvor meget en enkelt virksomhed har investeret i et bestemt projekt. Derfor rummer den officielle statistik kun data på et vist aggregeringsniveau.

Ifølge de seneste efterretninger fra Eurostat

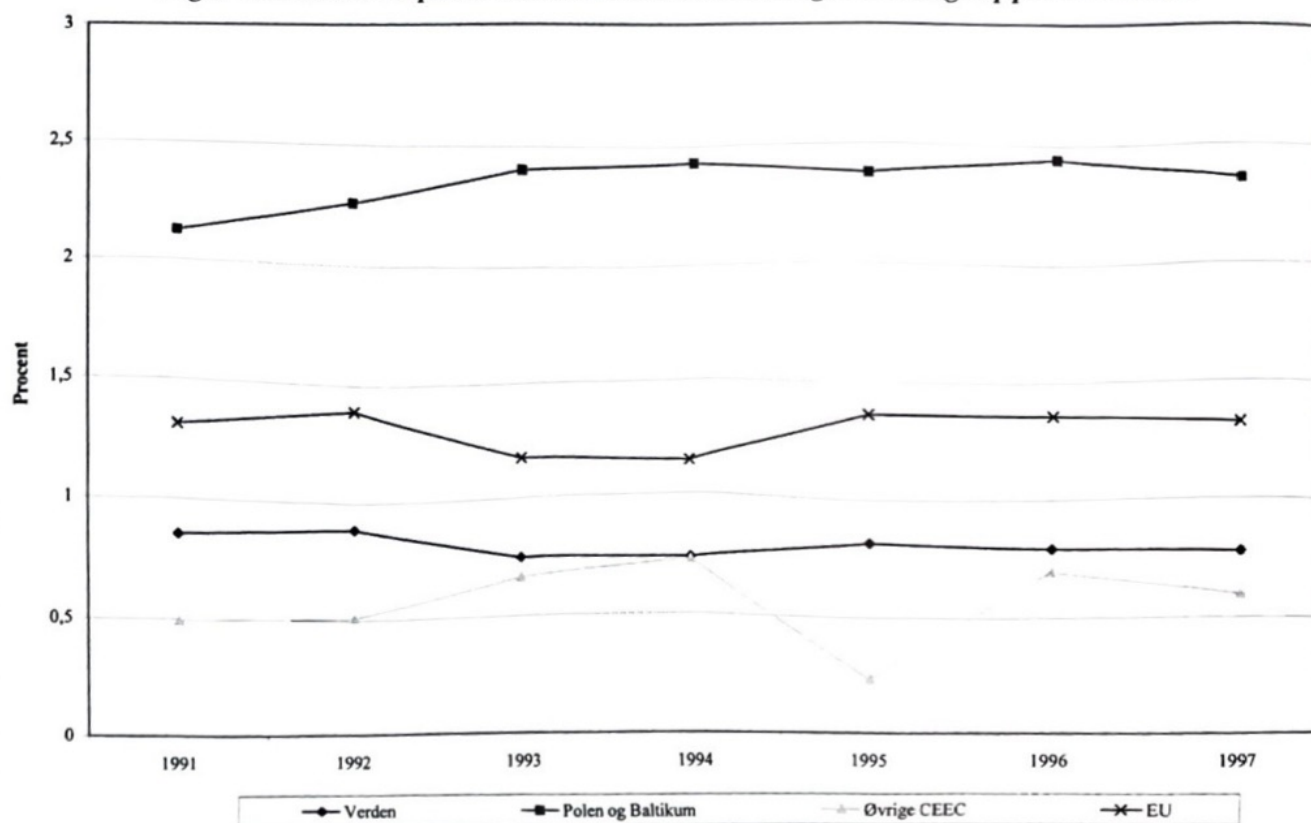
Tabel 1. EU-landenes direkte investeringer i baltiske lande i 1995. Mill. ECU og procent

Land	Mill. ECU	Procentvis fordeling
Danmark	54,60	39
Finland	29,40	21
Sverige	21,00	15
Tyskland	19,60	14
Frankrig	5,60	4
Holland	2,80	2
Belgien/Luxembourg	1,40	1
Andre EU-lande	5,60	4
EU i alt	140,00	100

Kilde: Eurostat (1998)

(se tabel 1), er Danmark det EU land, som har investeret mest i de tre Baltiske lande, Estland, Letland og Litauen. I 1995 udgjorde strømmen af direkte investeringer fra EU til

Figur 3. Dansk eksports markedsandele i udvalgte landegrupper. Procent

Kilde: IMF (1998), Direction of Trade Statistics Yearbook, Washington.

Estland, Letland og Litauen i alt 140 millioner ECU, hvoraf Danmark stod for omkring 55 millioner svarende til 39 procent af EUs samlede direkte udenlandske investeringer i regionen.

Figur 3 viser udviklingen i dansk eksports markedsandel i forskellige landegrupper i perioden 1992 til 1997. Konsistente og sammenlignelige data for 1998 foreligger endnu ikke fra IMF, hvor oplysningerne i tabel 3 stammer fra. Som det ses er dansk eksports andel af det samlede globale marked faldet fra omkring 1 procent til 0,8 procent. Ikke overraskende ligger dansk eksports markedsandel i de øvrige EU lande lidt højere, nemlig på omkring 1,25 procent også denne andel har været faldende i perioden. Det mest overraskende er imidlertid, at dansk eksports andel af markedet i Polen og Baltikum ligger på mellem 2,25 og 2,5 procent og dermed bety-

delig højere end dansk eksports andel af markedet i de øvrige EU lande. I modsætning hertil ligger markedsandelen i det øvrige Central- og Østeuropa noget lavere. Andelen af markedet i det øvrige Central- og Østeuropa er dog steget fra omkring 0,5 procent til 0,75 procent og nærmer sig dermed Danmarks andel af det samlede globale marked. Tallene tyder således entydigt på, at danske eksportvirksomheder i høj grad er i færd med at udnytte potentialet i reformøkonomierne i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen. Tallene siger imidlertid ikke noget om hvilke motiver og strategier, der ligger til grund for de danske eksportvirksomheders aktiviteter, om der er tale om overvejende offensive eller defensive strategier (Strandskov 1995 og Hollensen 1998). Tallene siger heller ikke noget om, hvordan danske virksomheder konkret angriber de udfordringer, som markederne i reformøkonomier-

ne rummer. Generelt tyder tallene i figur 1 og figur 2 på, at danske virksomheder benytter et bredt spekter af etableringsformer (»entry modes«) fra simpel vareeksport til mere krævende, forpligtende og risikobetonede investeringer eksempelvis gennem opkøb af eksisterende virksomheder og/eller nyetableringer (Slipsager 1993, Strandskov 1995 og Hollensen 1992 og 1998).

Et vigtigt motiv for de danske virksomheder, som flytter produktionen til Estland, Letland og Litauen er sandsynligvis, at de vurderer, at Baltikum udgør en attraktiv lokalisering blandt andet på grund af relativt lave lønoms-kostninger. Umiddelbart synes de hidtidige erfaringer imidlertid ikke at give anledning til at frygte et nettotab af danske arbejdspladser som følge af udflytning af produktion til Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 1997a). Imidlertid eksisterer, så vidt vides, endnu ikke undersøgelser, der omfatter et større antal danske virksomheders aktiviteter i disse lande. Der findes givetvis en række mere eller mindre enkeltstående casebaserede studier (se eksempelvis Estrin, Hughes og Todd 1997), men der synes at være et oplagt behov for mere systematisk at belyse eventuelle mønstre i de danske virksomheders valg af etableringsform på disse markeder, herunder eventuelt analyser af komparativ tilsnit, som sammenligner danske virksomheders aktiviteter med eksempelvis norske, svenske og finske virksomheders. Det kunne også være interessant at gennemføre mere dynamiske analyser og se på, hvornår og under hvilke omstændigheder, virksomhederne foretager ændringer i deres internationale afsætningsorganisation (Hollensen 1992). Sådanne undersøgelser kunne muligvis medvirke til at kaste lys over hvilke strategier, der har størst chance for at lykkes. Der kunne også være et behov for at belyse samspillet mellem de forskellige etableringsformer, herunder i hvilken udstrækning de direkte udenlandske investeringer virker befor-

drende for yderligere eksport til de pågældende markeder. Det er dog oplagt, at en sådan større anlagt virksomhedssurvey vil blive konfronteret med en række væsentlige metodiske vanskeligheder (se eksempelvis Hollensen 1992 og Strandskov 1994). Ikke desto mindre synes der at være et betydeligt behov for at indsamle og systematisere informationer om de erfaringer, der er blevet høstet i løbet af det første tiår med økonomiske og politiske reformer i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen. Udveksling af erfaringer vil kunne medvirke til at forbedre beslutningsgrundlaget for fremtidige beslutninger og dermed bidrage til at eventuelle fejltagelser ikke bliver gentaget i fremtiden. Et interessant initiativ i denne forbindelse er projektet »Østersø2005«, som er blevet initieret af Huset Mandag Morgen (Mandag Morgen 1998a og b). Formålet med dette projekt, hvis hovedelementer er temabaserede workshops, databaser og web-sider, er at fremme erfarings- og informationsudvekslingen mellem på den ene side erhvervslivet og på den anden side offentlige myndigheder og institutioner (Yderligere oplysninger om initiativet kan findes på: <http://www.baltic2005.dk>).

Alt i alt tyder tallene på, at dansk erhvervsliv har haft en »first mover advantage« på markedet i de baltiske lande. En fordel, som utvivlsomt har været betinget af den danske udenrigspolitik og tidlige anerkendelse af de baltiske landes selvstændighed. I det følgende vil jeg rette blikket fremad i et forsøg på at kaste lys over spørgsmålet om, hvor stort Danmarks eksportpotentiale i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen kan tænkes at være. Udgangspunktet er en gravitationsmodel, som har vist sig særlig velegnet til netop dette formål.

3. Danmarks eksportpotentiale i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen

Udviklingen i de senere år har ganske naturligt øget interessen for at vide, hvor stort et

potentiale der eventuelt er for eksport til Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen.

En måde at søge at belyse dette spørgsmål på er at tage udgangspunkt i Danmarks handel med de øvrige EU lande og bruge dette mønster som model for Danmarks handel med Central- og Østeuropa (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 1997b). Arbejderbevægelsens Erhvervsråd beregner i deres undersøgelse, hvor meget Danmark eksporterer til de øvrige EU lande pr. indbygger i disse lande. Derefter antager man, at Danmark på et eller andet tidspunkt i fremtiden vil kunne præstere en tilsvarende eksport pr. indbygger til landene i Central- og Østeuropa.

Et alternativ til denne type beregninger kunne være at tage udgangspunkt i en gravitationsmodel. I det følgende vil jeg præsentere resultater fra følgende model:

$$X_{ij} = \alpha Y_i^{\beta_1} Y_j^{\beta_2} D_{ij}^{\beta_3} P_1^{\beta_4} P_2^{\beta_5} P_3^{\beta_6} P_4^{\beta_7}$$

hvor X_{ij} angiver værdien af eksporten fra land i til land j.

Y_i og Y_j angiver bruttonationalindkomsten i henholdsvis land i og land j.

D_{ij} angiver afstanden mellem det økonomiske center (hovedstaden) i henholdsvis land i og land j.

P_1 er en dummy-variabel, som angiver, om der er tale om handel mellem to EU lande.

P_2 er en dummy-variabel, som angiver, om der er tale om eksport fra et EU land til et land i Central- og Østeuropa.

P_3 er en dummy-variabel, som angiver, om der er tale om eksport fra et land i Central- og Østeuropa til et EU land.

P_4 er en dummy-variabel, som angiver, om der er tale om eksport fra et land i Central- og Østeuropa til et andet land i Central- og Østeuropa.

α , β_1 , β_2 , β_3 , β_4 , β_5 , β_6 og β_7 er modellens parametre.

I det følgende afsnit vil jeg på baggrund af gravitationsmodellen forsøge at belyse potentialet for dansk eksport i Central- og Østeuropa. Tankegangen bag beregningerne er den, at Central- og Østeuropas geografiske handelsmønstre i takt med de økonomiske reformer og i takt med integrationen med Vesteuropa vil konvergere med det handelsmønster, der på estimeringstidspunktet var gældende for de nuværende EU lande.

Modellen blev i en log-transformeret version¹ estimeret på den indbyrdes handel mellem alle landene i EU og de ti EU ansøgerlande i Central- og Østeuropa i 1994, 1995 og 1996. Da Belgien og Luxembourg har fælles udenrigshandelsstatistik, er der tale om i alt 24×23 (= 552) indbyrdes handelsrelationer. Data til belysning af nationalindkomsterne er fra World Bank Atlas 1997. Af hensyn til sammenligneligheden blev produktet af indbyggertal og BNP pr. indbygger i købekraftspariteter benyttet som udtryk for landenes samlede BNP.

I den foreliggende undersøgelse er afstanden målt som afstanden i kilometer mellem de enkelte landes hovedstæder. Afstandsoplysningerne stammer fra *Kraks Store Kortbog: Europa 1995* (Krak 1995). Af dummy-variable inddrages kun tre i den konkrete estimering (P_1 , P_2 og P_3), da værdien af den sidste på forhånd er givet, når værdien på de tre andre er fastlagt.

Resultaterne af estimeringen foreligger i tabel 2. Resultaterne viser, at modellens uafhængige variable forklarer knap 90 procent ($R^2 = 89,4$) af variationen i den uafhængige variabel. Endvidere fremgår det af tabel 1, at indkomstparametrene som forventet er positive, og afstandsparameteren som forventet er negativ. Alle parametre er signifikante på alle relevante signifikansniveauer ($< 0,000$).

Figur 4 og 5 sammenligner resultatet af at anvende de to modeller på de data, modellerne

Tabel 2. Regressionsanalyse (Output fra MINITAB)

The regression equation is

$$X_{ij} = 7.50 + 0.728 Y_1 + 0.750 Y_2 - 1.39 D_{ij} + 2.03 P_1 + 0.761 P_2 + 0.577 P_3$$

536 cases used 16 cases contain missing values

Predictor	Coef	StDev	T	P
Constant	7.4962	0.4159	18.02	0.000
Y_1	0.72835	0.03106	23.45	0.000
Y_2	0.74984	0.03090	24.26	0.000
D_{ij}	-1.39453	0.05147	-27.09	0.000
P_1	2.0258	0.1467	13.81	0.000
P_2	0.7608	0.1325	5.74	0.000
P_3	0.5772	0.1327	4.35	0.000

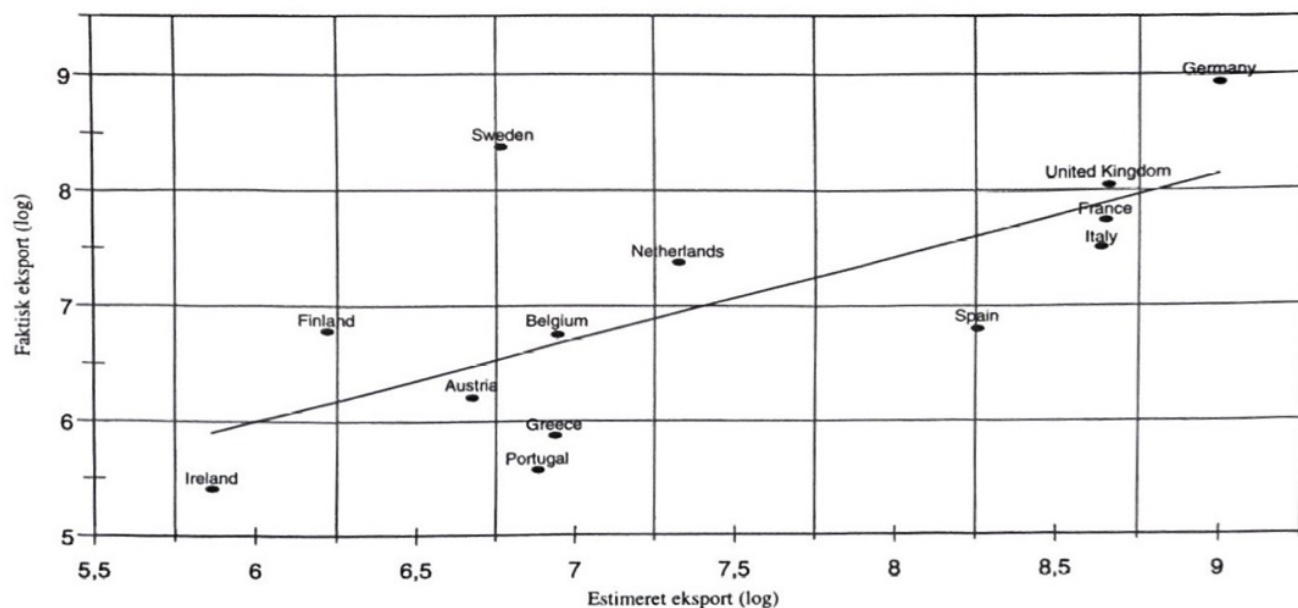
S = 0.7699 R-Sq = 89.5% R-Sq(adj) = 89.4%

Analysis of Variance

Source	DF	SS	MS	F	P
Regression	6	2668.70	444.78	750.36	0.000
Error	529	313.57	0.59		
Total	535	2982.27			

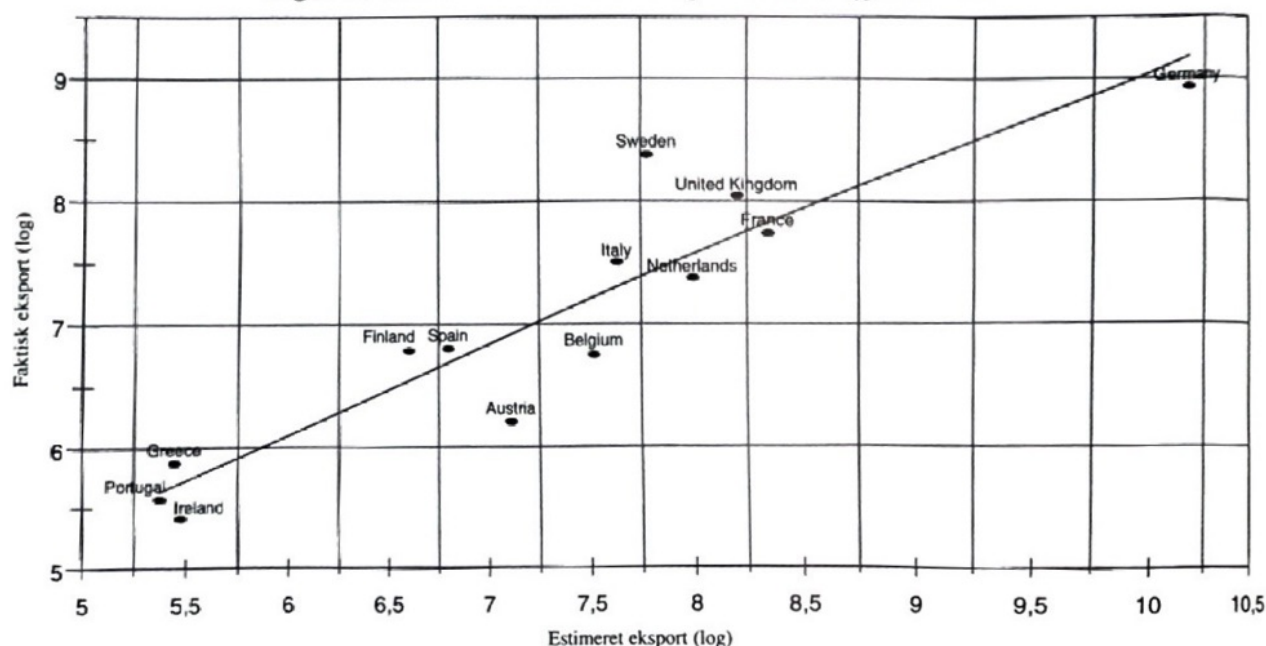
Source	DF	Seq SS
Y_1	1	1008.67
Y_2	1	1101.31
D_{ij}	1	397.36
P_1	1	140.34
P_2	1	9.81
P_3	1	11.22

Figur 4. Det simple regneeksempels prediktive effektivitet

Note: $R^2 = 0,47$ er beregnet på de ikke log transformerede data.

Figur 5. Gravitationsmodellens prediktive effektivitet

Note: $R^2=0,77$ er beregnet på de ikke log transformerede data

oprindelig tager udgangspunkt i, her Danmarks handel med de øvrige EU lande. Figurerne viser, hvor gode modellerne er til at forudsige den faktiske handel.

Som det ses af figurerne og de beregnede determinationskoefficienter (R^2), er gravitationsmodellen tilsyneladende betydelig mere effektiv end det simple regneeksempel. At R^2 ligger på omtrent 0,5 i Arbejderbevægelsens Erhvervsråds regneeksempel er ikke overraskende, da beregningen er baseret på et simpelt gennemsnit.

Forskellen mellem de to beregningsresultater kan for det første begrundes med, at det enkle regneeksempel til forskel fra gravitationsmodellen ikke tager højde for dels indkomstforskelle landene imellem og dels forskelligheder i geografisk afstand mellem landene. Tidligere undersøgelser har påvist (Iversen 1997), at den geografiske afstand formentlig er den, isoleret set, vigtigste determinant for udenrigshandel mellem landene i EU.

Tabel 3 indeholder beregninger af Danmarks eksport til Central- og Østeuropa. Disse beregninger adskiller sig fra tidligere undersøgelser jeg har foretaget, idet de foreliggende beregninger er baseret på et betydeligt større informationsgrundlag. I tidligere undersøgelser (Iversen 1996a og 1996b) blev gravitationsmodellen først estimeret på den interne handel mellem landene i EU – i alt 182 indbyrdes handelsrelationer. Det betyder, at den foreliggende undersøgelse bygger på et langt større og mere detaljeret datamateriale. I den foreliggende undersøgelse er den potentielle eksport beregnet ved at benytte de estimerede parametre for 1994-96 (tabel 1) og tilregne alle handelsrelationer værdien 1 på dummy-variablen P_1 (den dummy-variabel, som registrerer intern EU handel). Endelig er beregningerne, som i tidligere undersøgelser, blevet suppleret med et vækstscenarie, hvor landenes indkomster er fremskrevet til henholdsvis 2005 og 2020. Landene i EU (her Danmark) forudsættes at præstere en årlig realøkonomisk vækst på 2,5 procent. Landene i Central- og Østeuropa forudsættes

Tabel 3: Danmarks eksport til Central- og Østeuropa. Aktuelt og potentielt. Mill. USD

	Aktuel eksport ¹ mill. USD	Procentvis fordeling	Potentiel eksport på mellemlangt sigt (2005)	Potentiel eksport på langt sigt (2025)	Udnyttelse ift. potentialet på mellem- langt sigt	Udnyttelse ift. potentialet på langt sigt	Forventet gns. årlig på mellem- langt sigt	Forventet gns. årlig vækst på langt sigt
Bulgarien	30,3	1,6	262,2	594,6	11,6	5,1	24,1	12,6
Estland	68,3	3,6	58,3	132,2	117,2	51,7	-1,6	2,7
Hviderusland	23,7	1,3	338,6	767,6	7,0	3,1	30,5	14,9
Letland	50,0	2,6	88,7	201,1	56,4	24,9	5,9	5,7
Litauen	118,3	6,3	167,4	379,4	70,7	31,2	3,5	4,8
Polen	655,0	34,6	2715,9	6157,6	24,1	10,6	15,3	9,4
Rumænien	53,7	2,8	515,6	1168,9	10,4	4,6	25,4	13,1
Rusland	413,3	21,9	1631,7	3699,4	25,3	11,2	14,7	9,2
Slovakiet	51,3	2,7	271,2	614,8	18,9	8,4	18,1	10,4
Slovenien	40,0	2,1	206,2	467,4	19,4	8,6	17,8	10,3
Tjekkiet	188,0	9,9	2311,6	5240,9	8,1	3,6	28,5	14,2
Ukraine	86,0	4,5	622,7	1411,9	13,8	6,1	21,9	11,8
Ungarn	113,3	6,0	767,1	1739,1	14,8	6,5	21,1	11,5
Total	1891,3	100,0	9957,2	22575,0	19,0	8,4	18,1	10,4

Kilde: IMF (1997): Direction of Trade Statistics Yearbook.

Note: 1. Den aktuelle eksport er her angivet som gennemsnittet for 1994-96.

at præstere en årlig realøkonomisk vækst på 5,0 procent (se også EBRD 1997 p. 98ff.)

Den første kolonne i tabel 3 viser Danmarks aktuelle eksport til de forskellige lande i Central- og Østeuropa i mill. USD. Den anden kolonne viser den procentvise fordeling. Det ses, at godt en tredjedel af Danmarks aktuelle eksport til Central- og Østeuropa gik til Polen, det største og geografisk nærmeste af de ti EU ansøgerlande i Central- og Østeuropa. De to følgende kolonner viser modelberegningerne af den potentielle eksport på henholdsvis mellemlangt og langt sigt. Begge disse beregninger er, som allerede nævnt, baseret på et vækstskøn.

De næste to kolonner viser, hvor stor en andel den aktuelle eksport til de forskellige lande i Central- og Østeuropa udgør af den potentielle eksport på henholdsvis mellemlangt og langt sigt. Ifølge disse beregninger ud-

gjorde Danmarks samlede eksport til Central- og Østeuropa omtrent 19 procent af potentialet på mellemlangt sigt og 8,4 procent af potentialet på langt sigt. Ifølge disse beregninger overudnytter Danmark øjensynlig sit eksportpotentiale i Estland på mellemlangt sigt. Bortset herfra findes de højeste udnyttelsesgrader i de to øvrige baltiske lande Letland og Litauen. De laveste udnyttelsesgrader findes i Hviderusland, Tjekkiet, Bulgarien og Rumænien. Dette kunne tyde på, at danske virksomheder med fordel kunne begynde at orientere sig lidt mere mod landene i Centraleuropa. På den anden side set kan en massiv tilstedeværelse på markedet i de baltiske lande vise sig at være en fordel i forbindelse med fremtidige handelsmæssige aktiviteter i Rusland. Hofheinz (1991) forudser således, at de tre baltiske lande i fremtiden vil kunne komme til at udgøre en form for økonomisk bro mellem Vesteuropa og Rusland.

Den foreliggende undersøgelse bekræfter således Arbejderbevægelsens Erhvervsråds konklusioner om, at der på længere sigt er et stort udnyttet eksport-potentiale i Central- og Østeuropa. Hvor Erhvervsrådet skønner, at potentialet på langt sigt ligger på 4-5 gange den nuværende aktuelle eksport, skønner den foreliggende undersøgelse, at potentialet på mellemlangt sigt ligger på 5-6 gange den nuværende aktuelle eksport. Forskellen kan meget vel skyldes, at den foreliggende analyse tager udgangspunkt i situationen i 1995. Hertil kommer, at den foreliggende undersøgelse viser, at potentialet på langt sigt ligger på 11-12 gange den nuværende aktuelle eksport. Baggrunden herfor er, at den foreliggende undersøgelse baserer dette skøn på et optimistisk vækstscenario.

De sidste to kolonner i tabel 3 viser den forventede årlige vækst i Danmarks eksport til de 3 lande på henholdsvis mellemlangt og langt sigt under forudsætning af, at potentialet realiseres på henholdsvis 10 og 25 år. Som det fremgår af beregningerne, er den forventede årlige vækst i Danmarks eksport til de 3 lande større på mellemlangt end på langt sigt. Årsagen hertil er, at den tilpasning, der, på grund af de økonomiske reformer, forventes at finde sted i disse landes indbyrdes handel, vil indtræffe i løbet af de første ti år af den betragtede periode. Herefter vil væksten i eksporten først og fremmest blive båret af den økonomiske vækst i Central- og Østeuropa.

På baggrund af disse beregninger må den samlede danske eksport således forventes at stige med henholdsvis 18 og 10 procent om året på henholdsvis mellemlang og lang sigt alene som følge af den tilpasningsproces, der følger i kølvandet på de økonomiske reformer i Central- og Østeuropa og som følge af den forventede økonomiske vækst i Central- og Østeuropa.

4. Konklusion

Siden 1989 har Danmark øget sin eksport til Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen. I 1989 udgjorde eksporten til Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen godt 1 procent af den samlede danske eksport, mens tallet i 1997 ligger på omkring 6 procent. Hertil kommer, at Danmark hidtil har haft et pænt overskud i samhandlen med disse lande. Det kan endvidere konstateres, at de danske virksomheders indsats først og fremmest har været koncentreret om de tre små baltiske lande.

Den modelanalyse, som blev præsenteret i denne artikel, bekræfter, at der, set ud fra et dansk synspunkt, fortsat er et betydeligt eksportpotentiale i Central- og Østeuropa. Det er især iøjnefaldende, at der synes at være et stort uudnyttet potentiale i Tjekkiet og Rumænien. Skal den danske succes i Central- og Østeuropa fortsætte, kan der derfor være god grund til, at de danske eksportvirksomheder begynder at koncentrere sig lidt mere om lande som Polen og Tjekkiet. Givet at grænseafkastet af markedsindsatsen er aftagende, kan det alene af den grund være interessant at vende blikket mod andre markeder.

Alt i alt synes der at være et betydeligt eksportpotentiale for danske virksomheder, men i hvilken udstrækning mulighederne faktisk realiseres afhænger af en lang række forhold. Først og fremmest af den økonomiske politik, herunder den handelspolitik, der fremover bliver ført i EU og Central- og Østeuropa. For det andet spiller de økonomiske og politiske reformer i Central- og Østeuropa, herunder ikke mindst tilvejebringelsen af retlige rammebetingelser og anden institutionel infrastruktur for en markedsøkonomi, en meget afgørende rolle. Endelig afhænger realiseringen af eksportpotentialet kritisk af de danske eksportvirksomheders egen indsats, deres valg af strategier over for markedet i Central- og Østeuropa, deres forberedelse af indsatsen på disse markeder og deres evne til at etable-

re relationer med andre virksomheder, som betjener disse markeder, herunder også lokale central- og østeuropæiske virksomheder.

Artiklen peger endelig på, at der er et stort behov for at indsamle og systematisere informationer om de erfaringer, der er blevet høstet i løbet af det første tiår med økonomiske og politiske reformer i Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen. Udvikling af erfaringer vil kunne bidrage til at eventuelle fejltagelser ikke vil blive gentaget i fremtiden.

Note

1. $\ln X_{ij} = \ln(\alpha) + \beta_1 \ln(Y_i) + \beta_2 \ln(Y_j) + \beta_3 \ln(D_{ij}) + \beta_4 \ln(P_1) + \beta_5 \ln(P_2) + \beta_6 \ln(P_3)$

Litteratur

- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (1997a), *Danmark, EU og Østeuropa. Østudvidelsen er ikke dyr og koster ikke arbejdspladser*, København.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (1997b), 'Handlen med Østeuropa sætter nye rekorder', *Notat fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd*, November 1997.
- Børsen* 13. juli 1998
- Danmarks Statistik, *Statistisk Årbog*, Diverse årgange.
- EBRD (1997), *Transition Report*, London.
- Estrin, S., K. Hughes and S. Todd (1997), *Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. Multinationals in Transition*, London: Pinter.
- Eurostat (1998) memo, <http://europa.eu.int/en/comm/eurostat/compres/en/5398/6205398a.htm>
- Gammelgård, Iben og Søren Peter Iversen (1993), 'Øst-Vest handel – problemer og perspektiver', *Ledelse og Erhvervsøkonomi* nr. 1 1993.
- Hofheinz, Paul (1991), 'Opportunity in the Baltics', *Fortune* Vol. 124 No. 9 Oct 21 1991 pp. 68-74.
- Hollensen, Svend (1992), *Virksomheders skift af afsætningsorganisation på internationale markeder. En caseundersøgelse af danske virksomheder*, Handelshøjskole Syd 1992.
- Hollensen, Svend (1998), *Global Marketing. A Market-Responsive Approach*, London 1998.
- IMF (1997), *Direction of Trade Statistics Yearbook*, Washington 1997.
- IMF (1998), *Direction of Trade Statistics Yearbook*, Washington 1998.
- Iversen, Søren Peter (1996a), *Central- og Østeuropas optagelse i EU. Problemer og Perspektiver*, København: Samfundslitteratur.
- Iversen, Søren Peter (1996b), 'Danmarks handel med Central- og Østeuropa' i Cornett, A. P. (1996), *Økonomiernes internationalisering: – fra regional til global orientering*, København: Jurist- og økonomforbundets Forlag, 1996
- Iversen, Søren Peter (1997), 'Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen – reformer og økonomisk Vækst. En analyse med særlig henblik på Danmarks eksportmuligheder i Central- og Østeuropa', *Southern Denmark Business School: Working Paper Series*.
- JyskeVestkysten* 27. april 1998
- Krak (1995), *Krak's Store Kortbog: Europa*, København.
- Mandag Morgen (1998a), *Østersøstrategi 2000. Elementer til en dansk nærmarkedsstrategi i Østersøregionen*, København 1998.
- Mandag Morgen (1998b), *Østersø2005. Danmarks genvej til Østersøregionen*, København 1998.
- Nationalbanken (1998), *Beretning og regnskab 1997*, København 1998.
- Slipsager, Frode (1993), *Virksomhedens internationale afsætningsorganisation*, København: Handelshøjskolens Forlag.
- Strandskov, Jesper (1994), *Studier i danske virksomheders internationaliseringsprocesser. Del III*, Århus 1994.
- Strandskov, Jesper (1995), *Internationalisering af virksomheder. Nyere teoretiske perspektiver*, København 1995.
- World Bank (1997), *World Bank Atlas*, Washington 1997.

Priskonvergens mellem EU-landene 1985-1994

Hans Linderøth, docent og Jan Bentzen, lektor,
Nationaløkonomisk Institut, Handelshøjskolen i Århus

1. Indledning

Den økonomiske integration har været omfattende mellem EU-landene. Ikke mindst var det vigtige skridt i integrationsprocessen, da medlemsstaterne i 1985 godkendte Kommissionens hvidbog om det indre marked og i december 1991 vedtog Maastrichttraktaten om den Økonomiske og Monetære Union (ØMU). I det efterfølgende vises det, om den vidtrækkende økonomiske integration har været ledsaget af priskonvergens i markedspriserne.

Det indre marked, der skulle være realiseret senest 1/1 1993, indebar afskaffelse af grænsekontrol, fjernelse af tekniske handelshindringer, offentlige kontrakter i fri licitation mv., hvilket må formodes at have medført øget konkurrence over landegrænserne og fjernelse af halvoffentlige monopoler. Altså må det indre marked have medført konvergens i faktorpriserne (priser ekskl. indirekte skatter), men afskaffelse af grænsekontrollen har også nødvendiggjort konvergens i de indirekte skatter. Store forskelle i afgifter og momssatser kan nemlig resultere i en uacceptabel stor skattebaseret grænsehandel.

Selv inden afskaffelse af grænsekontrollen, må man forvente skattemæssig konvergens, idet lande med høje indirekte skatter næppe vil øge skatterne yderligere, når man ved, at

skatterne skal reduceres om få år. Altså må det indre marked formodes at medføre konvergens i markedspriserne baseret på konvergens i såvel faktorpriser som skattesatser.

Den økonomiske integration med de åbne grænser har imidlertid ikke bare en direkte priskonvergerende effekt. Der er også en indirekte effekt. Det er således velkendt, at priserne globalt er positivt korreleret med indkomsten, jf. Summers and Heston. Jo højere BNI/indb. jo højere priser. Sagt på anden måde vil indkomstkonvergens medføre priskonvergens, og indkomstkonvergens fremmes ved at sikre fri bevægelighed for produktionsfaktorerne.¹ EU fremmer desuden indkomstkonvergens via betydelige regionalfonde.

Indkomstkonvergens er bl.a. baseret på relativt store produktivitetstigninger i lavindkomstlandenes konkurrenceerhverv med store lønstigninger til følge. Disse lønstigninger har en afsmittende effekt på lønudviklingen i hjemmemarkedserhvervene domineret af tjenester med lave produktivitetstigninger. Resultatet er relativt store prisstigninger på varer og tjenester i hjemmemarkedserhvervene.

Den økonomiske integration vil altså ikke blot medføre priskonvergens på de varer og tjenester, der passerer de åbne grænser (de

såkaldte tradables), men også medføre pris-konvergens på varer og tjenester, der ikke indgår i handelen mellem EU-landene (de såkaldte non-tradables). Man må dog formode, at de åbne grænser vil resultere i større pris-konvergens på tradables end på non-tradables.

2. Datamateriale mv.

Priskonvergens belyses i perioden 1985-94 vha. det statistiske materiale om købekraftpariteter, der for grupper af varer og tjenester viser prisrelationer mellem landene. Ved at udtrykke købekraftpariteterne i gennemsnitlige EU-priser² opnås sammenlignelige prisrelationer (comparative price level, CPL). Hvis et land for en varegruppe har en CPL-værdi på fx 110, ligger landets priser 10% over de gennemsnitlige EU-priser i den pågældende varegruppe.

Da de forskellige varer og tjenester ikke findes i alle lande og da slet ikke i samme kvalitet, volder de internationale prissammenligninger naturligvis betydelige problemer. Der henvises i den forbindelse til den metodebeskrivelse, der findes i Eurostat 1994: *Compa-*

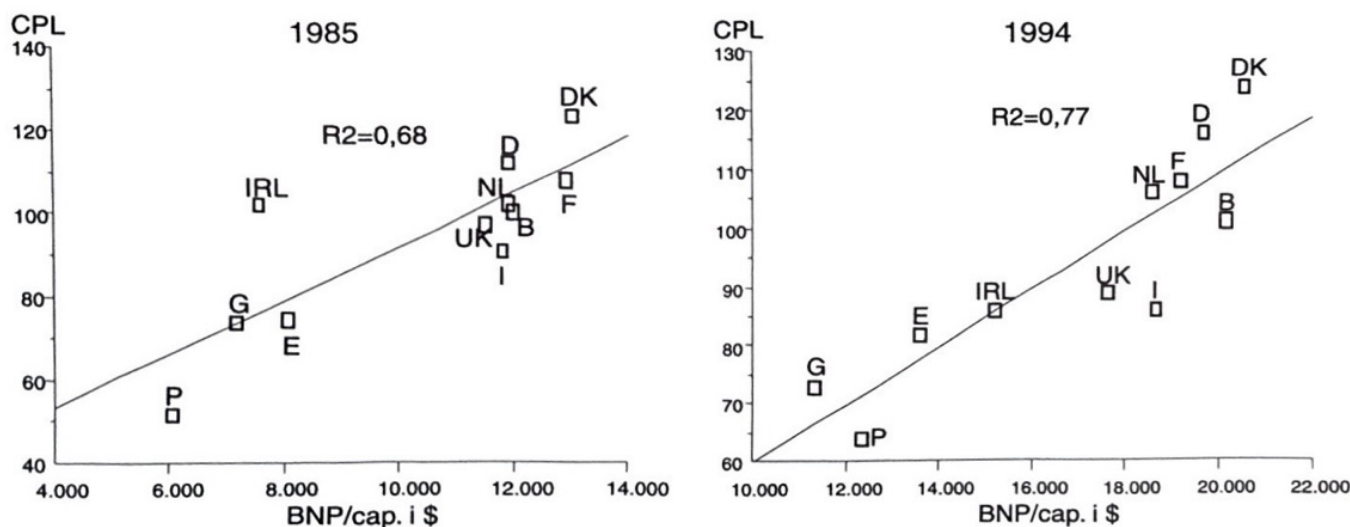
rison in Real Terms of the Aggregates of ESA.

Der medtages kun 11 lande i undersøgelsen. De 3 nye medlemslande Sverige, Finland og Østrig er først blevet medlemmer efter 1994, og det lille Luxemburgs økonomi er så speciel, at det er valgt at se bort fra det.

Først et afsnit om pris- og indkomstkongvergens. I det efterfølgende afsnit 4 inddrages forbrugerprisindeksene. Er priskonvergens baseret på forbrugerpriserne større end priskonvergens baseret på CPL-værdier?

CPL-værdier er baseret på markedspriser. Kongvergens i markedspriser skyldes kongvergens i faktorpriser og/eller kongvergens i indirekte skatter. I afsnit 5 fokuseres der derfor på skattekongvergens, og i det efterfølgende afsnit foretages der kongvergenstest på forskellige grupper af varer og tjenester. Har der kun fundet priskonvergens sted på hårdt beskattede varer, eller har priskonvergens omfattet alle varer og tjenester? Endelig behandler det sidste afsnit grænsehandel og priskonvergens mellem Danmark og Tyskland.

Figur 1. CPL og BNP/cap. i købekraftpariteter

Kilder: Eurostat: Purchasing Power Parities and Gross Domestic Product i Real Terms 1985. Comparison in Real Terms of the Aggregates of ESA, Results for 1994.

3. Indkomst- og priskonvergens

Indkomstkongressen blandt EU-landene har været betydelig større i perioden 1960-73 end i perioden 1973-94.³ Det er imidlertid ikke muligt at finde CPL-værdier for disse perioder.

At prisniveauet er positivt korreleret med indkomstniveauet genfindes som ventet i det analyserede materiale for de 11 EU-lande i såvel 1985 som 1994, jf. figur 1. I 1985 ligger Irland en del over den estimerede regressionslinie, hvilket ikke er tilfældet i 1994. I øvrigt bemærkes det relativt høje prisniveau i Danmark, og at der i 1994 stadig er markante prisforskelle på trods af de åbne grænser.

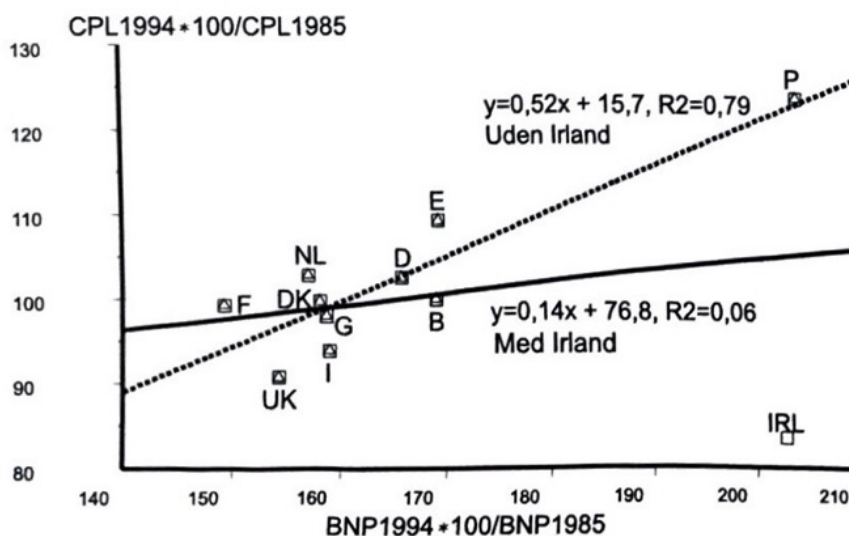
Figur 2 viser direkte, om indkomstkongressen har medført priskonvergens. Af de 4 fattigste lande i 1985 (Grækenland, Portugal, Spanien, Irland) er det kun Grækenland, der ikke har haft en relativ høj vækst fra 1985 til 1994. Den relativt høje vækst i de fattige lande har ikke medført nogen nævneværdig samlet priskonvergens ($R^2 = 0,06$) alene pga. faldet i CPL-værdien for Irland. Irland havde i 1985 en CPL-værdi over 100, selvom lan-

dets BNP lå klart under gennemsnittet. Den høje CPL-værdi kan delvis tilskrives høje indirekte skatter, jf. afsnit 5. Skatterne målt i forhold til det private forbrug er senere reduceret for at tage højde for de åbne grænser. Ses der bort fra Irland, er der en klar sammenhæng mellem ændringen i CPL og den relative vækst i indkomsten ($R^2 = 0,79$).

4. Priskonvergens ifølge CPL-værdier og forbrugerpriser

Generelle prisindeks, der anvendes som inflationsmål vedrørende ØMU'en, kunne i princippet også anvendes til at teste priskonvergens. Prisstigningerne skal da blot omregnes til en fælles valuta. I tabel 1 er det beregnede prisindeks således fremkommet ved at omregne prisstigningen ifølge det almindelige forbrugerprisindeks til en fælles valuta vha. valutakurserne. Prisstigningen er derefter tillagt CPL-værdien for 1985 gældende for det private forbrug, og sluttelig er der multipliceret med den faktor, der får gennemsnittet for de 11 lande til at blive 100. Det private forbrugs CPL-værdier for 1990 og 1994 er også multipliceret med den faktor, der resulterer i et gennemsnit på 100.

Figur 2. Forholdet mellem CPL i 1994 og 1985 sammenholdt med væksten i BNP/cap. fra 1985 til 1994 opgjort i købekraftpariteter

Kilde: som figur 1.

Tabel 1: Beregnet prisindeks baseret på prisstigninger ifølge forbrugerprisindekset sammenholdt med CPL-værdier for det private forbrug, 1990 og 1994

	1990		1994		CPL ÷ beregnet prisindeks	
	Beregnet prisindeks	CPL	Beregnet prisindeks	CPL	1990	1994
Belgien	106,8	105	112,4	108	-1,8	-4,4
Danmark	141,2	139,8	140,6	135,3	-1,4	-5,4
Tyskland	118,7	113,6	129,2	119,5	-5,1	-9,7
Grækenland	76,2	76,4	82,7	78,6	0,3	-4,1
Spanien	87,4	95,4	77,4	87	8	9,7
Frankrig	111,5	107,9	113,7	114,3	-3,6	0,6
Irland	102,7	100,7	97,1	92,3	-2	-4,8
Italien	100,9	102,2	86,2	90,2	1,3	4
Holland	100,6	103,5	107	110,1	2,9	3,1
Portugal	59	63,2	65,3	70,3	4,2	5
UK	95	92,3	88,3	94,4	-2,7	6,1
Standardafvigelse	21,6	19,3	22,9	18,7	-	-

Kilder: International Financial Statistics Yearbook 1996, Eurostat: Comparison in Real Terms of the Aggregates of ESA, Results for 1990 and 1994, samt eurostat: Purchasing Power Parities and Gross Domestic Product in Real Terms 1985.

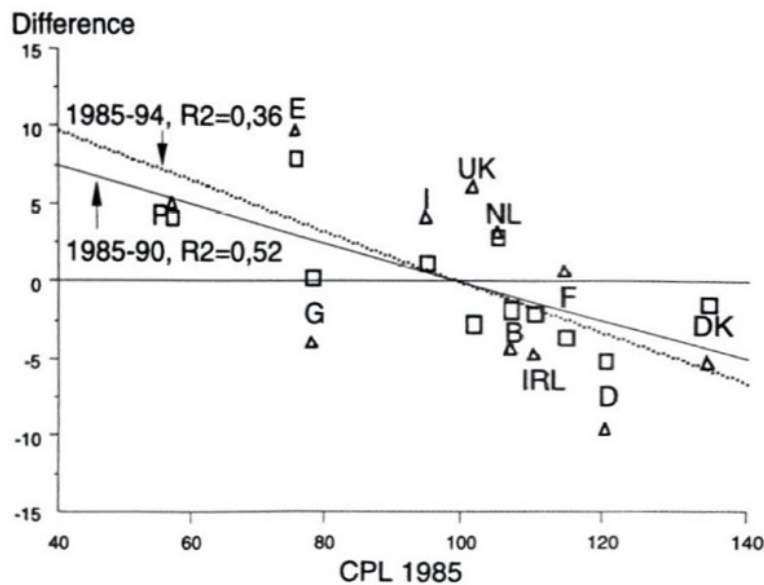
Tabel 1 viser, at der ikke er overensstemmelse mellem det beregnede prisindeks og tilsvarende CPL-værdi. Standardafvigelsen er således større på det beregnede prisindeks end på CPL, hvilket kunne tyde på, at priskonvergens er større målt på CPL-værdier end målt på generelle prisstigninger ifølge forbrugerprisindekset. Standardafvigelsen på CPL er faldende fra 1990 til 1994 som tegn på priskonvergens fra 1990 til 1994, mens standardafvigelsen derimod er stigende for det beregnede indeks.

Differencen mellem CPL og det beregnede indeks er i figur 3 korreleret med CPL for 1985. En negativ hældningskoefficient på regressionslinien er ensbetydende med, at det beregnede indeks gennemgående er lavere end CPL for lande med lav CPL i 1985 og omvendt for lande med høj CPL i 1985. Det betyder igen, at priskonvergens er større målt på CPL end på det beregnede indeks!

Figur 3 viser, at hældningskoefficienten er negativ for såvel 1990 som 1994, dog med større hældning i 1994 end i 1990. Det kan altså konkluderes, at priskonvergens er større målt på CPL end på det beregnede indeks, især i 1994.

Lande med positiv difference er gennemgående lande, hvis valuta er devalueret i forhold til ECU (Italien, UK, Grækenland, Irland, Portugal og Spanien), mens det omvendte er tilfældet for lande, hvis valuta er revalueret (de øvrige 5 lande).⁴ En devaluering i lande med lav CPL vil naturligvis modvirke priskonvergens. Prisen på fx indenlandske tjenesteydelser vil falde øjeblikkeligt målt i internationale priser. Det tyder altså på, at valutakursændringer i højere grad slår igennem i det beregnede indeks end i CPL-værdierne. Differencen må naturligvis bero på, at CPL og forbrugerprisindekset er baseret på forskellig statistisk grundmateriale og ikke mindst på forskellige beregningsmetoder.

Figur 3. CPL minus det beregnede indeks for 1990
henholdsvis 1994 i forhold til CPL for 1985

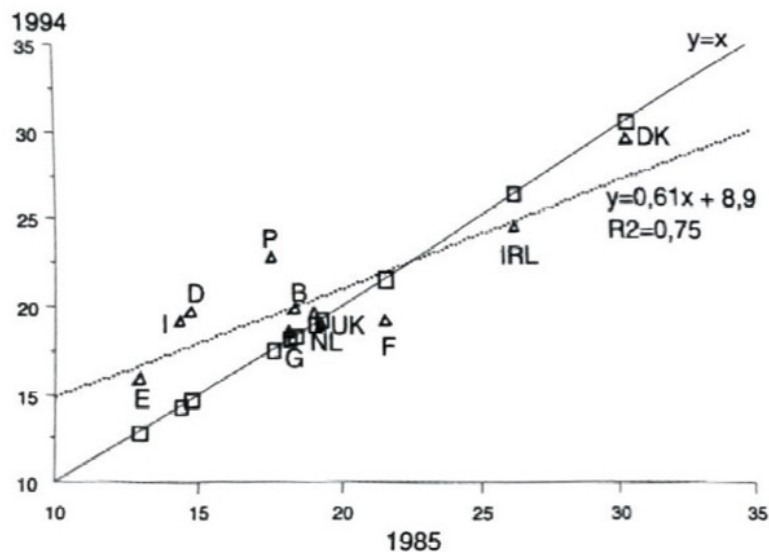
Kilde: Tabel 1.

5. Konvergens i indirekte skatter

Som nævnt tidligere kan priskonvergens i markedspriserne naturligvis være baseret på konvergens i de indirekte skatter. I figur 4 markerer en firkant de indirekte skatter i % af det private forbrug i 1985 og en trekant det tilsvarende resultat for 1994.

Regressionslinien for trekkanterne er indtegnet. En hældningskoefficient på denne linie på 1 er ensbetydende med, at der ikke er sket en skattemæssig konvergens, og en hældningskoefficient på 0 er ensbetydende med en fuldstændig skattemæssig konvergens. Da hældningskoefficienten på regressionslinien

Figur 4. Skatter på varer og tjenester i % af det private forbrug 1985 og 1994

Kilder: OECD: Revenue Statistics of OECD Countries 1965-1995
og National Accounts Statistics 1960-1995.

er 0,6 viser figuren, at der er sket en vis skattemæssig harmonisering fra 1985 til 1994.

De indirekte skatter i% af det private forbrug er nedsat i de 3 lande (DK, IRL, F), hvor procenten var højest i 1985, mens skatterne er øget i de øvrige lande. Det gælder især Tyskland, Portugal, Italien og Spanien. Selvom der altså er sket en skattemæssig konvergens, er der, som figuren også viser, stadig så store forskelle i skatteniveauet, at resultatet kan være en betydelig skattebaseret grænsehandel. Endelig bemærkes den høje værdi for Danmark, hvilket i betydelig grad kan forklare Danmarks høje CPL-værdi, jf. figur 1.

Skattekonvergens målt i figur 4 kan naturligvis i princippet skyldes forskydninger i forbrugets sammensætning, så en tilbunds-gående analyse kræver en sammenligning af afgiftssatser og beskatningsgrundlag over tiden. En sådan analyse foretages ikke her. Der fokuseres blot på momssatserne samt enkelte hårdtbeskattede varer.

For at mindske det skattebetingede salg af varer og tjenester ved afskaffelse af grænsekontrollen foreslog Kommissionen i 1987, at

momssatserne skulle tilnærmes. Forslaget indeholdt en normalsats på mindst 15% fra 1/1 1993 samt en eller to reducerede satser på mindst 5%. De reducerede satser måtte kun anvendes på bestemte varer og tjenester, hvoraf fødevarer, personbefordring, farmaceutiske produkter og bøger var nogle af de vigtigste. Det var/er frivilligt, om man vil indrette sig efter forslaget.

Som tabel 2 viser, ligger standardmomssatserne stadig langt fra hinanden. Danmark har den højeste momssats og anvender i modsætning til de øvrige lande ikke reducerede (lavere) satser, når der ses bort fra, at visse varer og tjenester helt er fritaget for moms. Omfanget af reducerede satser varierer meget mellem landene. En del lande har også vendt højere satser (op til 38%) på visse susbetonede varer, men disse høje sats blevet afskaffet siden 1990, netop for at gå skattebaseret grænsehandel.

I øvrigt bemærker man, at Spanien, Italien og Belgien har øget standardsatserne fra 1990 til 1994, mens Irland har reduceret satsen, hvilket er med til at forklare resultaterne i figur 4. Danmarks sats er forøget med 3 procent-

Tabel 2. Momssatser

	Standardsats			Reduceret sats 1/1 1996
	1990	1994	1996	
Belgien	19	20,5	21	0/1/6/12
Danmark	22	25	25	—
Frankrig	18,6	18,6	20,6	2,1/5,5
Tyskland	14	14	15	7
Grækenland	16	18	18	216
Irland	25	21	21	0/2,5/10/12,5
Italien	18	19	19	4/10/16
Holland	18,5	17,5	17,5	6
Portugal	17	17	17	339
Spanien	12	15	16	185
UK	15	15	17,5	2,5/8

Kilder: Consumption Tax Trends (OECD 1997) samt Inventory of Taxes Levied in the Member States of the European Countries (European Commission).

point, men da denne forøgelse er baseret på fjernelsen af den såkaldte AMBI pr. 1/1 1992, påvirkes de samlede indirekte skatter stort set ikke af momsforhøjelsen.⁵

Resultaterne i figur 4 vedrørende Tyskland, Portugal, Frankrig og Danmark kan ikke forklares ved udviklingen i standardmomssatserne. Ændrede punktafgifter kan ganske givet forklare en hel del, jf. i øvrigt afsnit 7. Der findes dog stadig meget betydelige forskelle i afgifterne. Således varierer afgiften på blyfri benzin fra 0,424\$/l i Irland til 0,668\$/l i Frankrig primo 1996. Afgiften på vin er nul i adskillige lande og fx 3,32\$/l i Irland.⁶

6. Konvergens inden for grupper af varer og tjenester

I tabel 3 benyttes variationskoefficienten som mål for priskonvergens. Umiddelbart må det indre marked især forventes at medføre priskonvergens på hårdtbeskattede varer med store forskelle i skattesatserne. Tabel 3 viser da også et specielt stort fald i variationskoefficienten for tobak og alkoholiske drikke efter 1990, men også for mere langvarige forbrugsgoder som tøj, sko, møbler og husholdningsmaskiner er der et klart fald i variationskoefficienten efter 1990.

Selv inden for sundhed og uddannelse, der i betydelig grad er offentligt finansieret og ikke i nævneværdig grad er udsat for øget udenlandsk konkurrence pga. det indre marked, kan der konstateres konvergens. Denne konvergens er formentlig i høj grad baseret på indkomstkongvergens.

Der kan kun konstateres en stigning i variationskoefficienten for byggeri mv. Dette resultat er i overensstemmelse med globale undersøgelser, der viser, at investeringsgoder er relativt dyre i lavindkomstlande.⁷ Der kan da heller ikke påvises en klar udvikling for varegruppen maskiner og udstyr. Resultaterne er i overensstemmelse med undersøgelser foretaget af Kommissionen, der påviser et fald i spredningen på priserne i perioden 1985-93

Tabel 3. Variationskoefficienten for CPL-værdier i forskellige grupper af varer og tjenester

Vare- og tjenestegrupper	1985	1990	1994
Fødevarer, ikke-alkoholiske drikke	0,181	0,198	0,18
Alkoholiske drikke, tobak	0,398	0,377	0,28
Beklædning, sko, husholdningsudstyr samt tilhørende reparationer	0,161	0,198	0,142
Husleje, vand, varme, el	0,36	0,304	0,299
Sundhedssektor	0,269	0,263	0,225
Transport og kommunikation	0,299	0,296	0,266
Uddannelse, kultur mv.	0,29	0,237	0,206
Restauranter, hoteller mv.	0,237	0,224	0,215
Byggeri mv.	0,208	0,211	0,248
Maskiner og udstyr	0,12	0,092	0,109

Anm.: Variationskoefficienten er standardafvigelsen divideret med gennemsnittet. Antallet af observationer varierer en del mellem grupperne, da der er stor forskel på, hvor mange varer og tjenester, der indgår i de forskellige grupper.

Kilder: Comparison in Real Terms of the Aggregates of ESA, Results for 1990, Results for 1994, samt Purchasing Power Parities and Gröss Domestic Product in Real Terms, Results 1985.

Tabel 4. Testresultater for β -konvergens

Vare- og tjenestegrupper	1985-1990		1990-1994		1985-1994	
	$\hat{\beta}$	$\bar{R}^2$	$\hat{\beta}$	$\bar{R}^2$	$\hat{\beta}$	$\bar{R}^2$
Fødevarer, ikke-alkoholiske drikke	-0,13** (-1,77)	0,02	-0,23* (-4,28)	0,17	-0,20 (-3,16)	0,09
Alkoholiske drikke, tobak	-0,20* (-2,09)	0,14	-0,24* (-4,09)	0,43	-0,37* (-4,83)	0,52
Beklædning, sko, husholdningsudstyr samt tilhørende reparationer	-0,38* (-2,73)	0,09	-0,56* (-7,72)	0,47	-0,55* (-6,27)	0,37
Husleje, vand, varme, el	-0,45* (-3,68)	0,37	-0,13 (-1,52)	0,06	-0,51* (-4,08)	0,43
Sundhedssektor	-0,16 (-1,31)	0,07	-0,30 (-1,63)	0,14	-0,65* (-2,27)	0,29
Transport og kommunikation	-0,17* (-2,29)	0,09	-0,26* (-3,69)	0,23	-0,37* (-4,35)	0,29
Uddannelse, kultur mv.	-0,77* (-5,24)	0,38	-0,34* (-3,79)	0,24	-1,05* (-5,33)	0,39
Restauranter, hoteller mv.t	-0,30** (-1,94)	0,12	-0,21** (-1,91)	0,11	-0,26* (-2,37)	0,18
Byggeri mv.	-0,12 (-1,54)	0,04	-0,11 (-0,82)	-0,01	-0,16 (-1,15)	0,01
Maksiner og udstyr	-0,34* (-3,86)	0,3	-0,74* (-3,57)	0,27	-0,54* (-3,81)	0,3

Anm.: β -konvergens testes vha. flg. regressionsligning: $\text{Log}(\text{CPL}_{i,t+T}/\text{CPL}_{i,t})/T = \alpha + \beta\text{CPL}_{i,t} + \epsilon_{i,t}$.
t-værdier i parentes og * udtrykker signifikans på 5%-niveau og ** på 10%-niveau.

Kilde: Som tabel 3.

på såvel forbrugsvarer som tjenester. Et tilsvarende fald kan Kommissionen ikke konstatere på energi og bygninger mv.⁸

Der er også testet for absolut β -konvergens, der i udstrakt grad har været anvendt i forbindelse med analyser af økonomisk vækst og indkomstkongvergens. Absolut β -konvergens i priserne er ensbetydende med, at lande med relativt lave initiale CPL-værdier har en højere vækst i CPL-værdierne end lande med relativt høje initiale CPL-værdier. Dette er tilfældet, såfremt $\beta < 0$ i tabel 4.

Tabel 4 viser, at alle estimerede værdier af β har det forventede negative fortegn, og de fleste estimater er klart signifikante, også for

varegruppen maskiner og udstyr, som i tabel 3 fremviste en stigning i variationskoefficienten fra 1990 til 1994. Der kan ikke påvises et signifikant parameterestimat for byggeri mv., hvilket er helt i overensstemmelse med resultatet i tabel 3. Fødevarer og ikke-alkoholiske drikke har også en signifikant koefficient, dog kun på 10%-niveauet i perioden 1985-90. I tabel 3 var der ikke en stigning i variationskoefficienten for denne varegruppe i perioden 1985-1994. Der er altså visse uoverensstemmelser i de 2 typer af konvergenstest, men i helt overvejende grad er de dog sammenfaldende. For de fleste varer og tjenester kan der klart påvises priskonvergens i såvel tabel 3 som tabel 4.

7. Grænsehandel og priskonvergens mellem Danmark og Tyskland

Det fremgår af tabel 5, at perioden 1985-90 er karakteriseret ved divergens i priserne mellem Danmark og Tyskland, og at der er meget store prisforskelle på de hårdtbeskattede varer som alkoholiske drikke, tobak og transport. Efter 1990 vender udviklingen. Der kan i særlig grad konstateres konvergens på alkoholiske drikke og transport, hvilket skal ses i sammenhæng med en klar skattemæssig konvergens.

I forbindelse med den såkaldte »påskepakke« i foråret 1986 blev skatterne på øl, vin og benzin forhøjet i Danmark, hvilket bl.a. betød, at en liter superbenzin blev 2,5-3,0 kr. dyrere i Danmark end i Vesttyskland.⁹ Resultatet var øget grænsehandel. Det har naturligvis også haft betydning, at de almindelige rejsegodsbestemmelser blev lempet i de følgende år.¹⁰ Ikke mindst udsigten til det indre marked fra 1993 fik formentlig den danske regering til at ændre kurs fra 1989.

Januar 1989 nedsattes eller ophævedes en række afgifter på fjernsyn, videoer og hårde hvidevarer for at mindske en tiltagende grænsehandel. Medio 1989 sænkedes endvidere en række energiafgifter, og medio 1991 og 1992 nedsattes afgifterne på øl og vin.¹¹ Skattekongressen blev også fremmet af en tysk afgiftsforøgelse, fx blev den tyske benzinafgift forøget så meget medio 1991, at benzinprisen blev den samme på begge sider af grænsen.¹² Med det indre markeds ikrafttrædelse d. 1/1 1993 skete der en markant lempelse af de danske rejsegodsbestemmelser. Endagsrejsende måtte nu medtage 110 liter øl mod tidligere 12 liter samt medtage 90 liter bordvin mod tidligere 5 liter. Der skete ikke nogen ændring i retten til at medtage cigaretter og spiritus. Det har derfor hidtil ikke været nødvendigt med en kraftig afgiftstilpasning på disse to varer. Endvidere blev loftet over det samlede indkøb fjernet.

Undersøgelser af sammensætningen af grænsehandelen viser, at danskernes handel syd

Tabel 5. CPL-værdier i Danmark og Tyskland fordelt på varegrupper 1985, 1990 og 1994

	1985		1990		1994	
	DK	D	DK	D	DK	D
Fødevarer	127	103	132	103	136	110
Alkoholiske drikke	176	92	187	93	135	93
Tobak	175	121	174	118	155	106
Beklædning mv.	110	106	125	104	108	108
Husleje, varme, el mv.	133	147	133	137	128	128
Boligudstyr	115	101	125	100	115	109
Sundhedssektor	142	126	155	125	142	119
Transport mv.	129	104	141	101	133	110
Uddannelse mv.	119	116	115	111	117	113
Kollektivt forbrug ¹	115	126	122	123	117	133
Bygge- og anlæg	117	106	123	114	120	126
Maskiner mv.	110	100	107	99	115	104
BNP	124	113	129	110	124	116

Note: 1. En del af det kollektive forbrug er henført til sundhedssektor og uddannelse.

Kilde: Som tabel 1.

for grænsen næsten udelukkende omfatter højtbeskattede varer som slik, tobak, bordvin og øl, mens kolonialvarer kun indgår i mindre mængder, selvom der er stor forskel på den danske og tyske moms på fødevarer. Udvalgsvarer fylder heller ikke meget i den danske grænsehandel.

Den seneste undersøgelse af grænsehandelen anslår en samlet dansk grænsehandel på 3,6 mia. kr. i 1989 og 2,7 mia. kr. i 1996 (0,5% af det private forbrug). 1996 svarer til niveauet i 1991.¹³ De danske afgiftstilpasninger efter 1988 synes altså at have bremset op for en kraftig stigning i grænsehandelen, hvilket det indre marked ellers kunne medføre. Der skal åbenbart betydelige prisforskelle til, inden forskellene resulterer i en generel omfattende grænsehandel. Disse resultater tyder på, at det ikke er nødvendigt med en meget omfattende skattekongvergens for at holde grænsehandelen på et rimeligt niveau. Dette forhold vil formentlig sætte en bremse på priskonvergens i de kommende år.

At de store prisforskelle ikke udnyttes i højere grad kan formentlig tilskrives en række forhold. Service- og garantibestemmelser kan spille en rolle for langvarige forbrugsgoder, men forskellige præferencer og sproglige barrierer kan naturligvis også tillægges betydning.

8. Afslutning

Økonomisk integration og priskonvergens har kendetegnet EU i perioden 1985-94. Priskonvergens har omfattet stort set alle grupper af varer og tjenester, og den har delvis som ventet været baseret på skattekongvergens nødvendiggjort af det indre markeds åbne grænser med virkning fra 1/1 1993. Ikke mindst i Danmark har der været afgiftstilpasninger med henblik på at begrænse grænsehandelen. Disse tilpasninger har åbenbart været tilstrækkelige til at reducere grænsehandelen efter 1989 på trods af en markant liberalisering af rejsegodsbestemmelserne.

Priskonvergens må naturligvis også skyldes faktorpriskonvergens, som er fremmet som følge af øget konkurrence på det indre marked.

Der er stadig meget betydelige prisforskelle mellem EU-landene, så priskonvergens vil ganske givet fortsætte i de kommende år i takt med den fortsatte økonomiske integration og indkomstkongvergens.

Endelig skal det nævnes, at der ikke er foretaget test af priskonvergens baseret på generelle forbrugerprisindeks, men blot konstateret, at priskonvergens synes mere udtalt målt på CPL-data end baseret på forbrugerprisindeksene.

Noter

1. Der henvises til litteratur om indkomstkongvergens, se bl.a. Barro and Sala-I-Martin (1995).
2. I 1985 og 1990 er den gennemsnitlige EU-pris baseret på 12 lande og i 1994 på 15 lande.
3. Dansk økonomi forår 1997.
4. OECD: Economic Outlook, June 1997.
5. Målt på skatteindtægterne i 1991 svarede AM-BI'en således til en momssats på 2,95, altså meget tæt på de 3, som satsen blev forøget med i 1992. Kilde: Skatter og afgifter. Oversigt 1994, s. 46.
6. Consumption Tax Trends (OECD 1997).
7. Summers and Heston s. 337.
8. European Economy s. 10.
9. Bygvrå (1997) s.12.
10. Bygvrå (1997) s. 11.
11. Statistisk Månedsoversigt.
12. Bygvrå (1997) s.13.
13. Bygvrå (1997) s. 41.

Litteratur

- Barro, R.J. og Sala-I-Martin, X. 1995. *Economic Growth*. McGraw-Hill.
- Bygvrå, S. 1997. *Den dansk-tyske grænsehandel i de første år med det indre marked*. Institut for grænseregionsforskning.
- Danmarks Statistik: *Statistisk Månedsoversigt*.
1) Skatter og afgifter – oversigt 1994.
- Det Økonomiske Råd. 1997. *Dansk Økonomi forår 1997*.
- European Commission: *Inventory of Taxes Levied in the Member States of the European Countries*, different editions.
- European Economy No 4, 1996: *Economic Evaluation of the Internal Market*.
- Eurostat. 1985. *Purchasing Power Parities and Gross Domestic Product in Real Terms 1985*.
- Eurostat. 1994. *Comparisons in Real Terms of the Aggregates of ESA, Results for 1990 and 1994*.
- IMF: *International Financial Statistics Yearbook*, 1996.
- OECD: *National Accounts Statistics*. 1960-1995.
- OECD: *Revenue Statistics of OECD Countries*, 1965-1995.
- OECD. 1997. *Economic Outlook*, June 1997.
- OECD: *Consumption Tax Trends*, 1997 edition.
- Sala-I-Martin. 1995. *The Classical Approach to Convergence Analysis*. Discussion Paper no. 1254, CEPR, London.
- Summers R. og A. Heston. 1991. The Penn World Table (Mark 5): An Expanded Set of International Comparisons, 1950-1988. *The Quarterly Journal of Economics*, May 1991.

Økonomisk kronik

2. halvår 1998

Niels Alsing, Økonom, Lønmodtagernes Dyrtidsfond

Redaktionen er afsluttet den 16. april 1999

1. Sammenfatning

Siden udbruddet af Asien-krisen i midten af 1997 har den globale økonomi været præget af store forandringer. I tråd hermed er den makroøkonomiske situation endnu engang ændret på væsentlige punkter siden den seneste økonomiske kronik i december 1998.

Efterårets frygt for en lammelse af det internationale finansielle system i kølvandet på Ruslands devaluering og misligholdelse af gæld er nu forsvundet. Genopretningen af roen skyldes en række rentenedsættelser i USA og Europa og især amerikansk udpumpning af likviditet.

Selv ikke Brasiliens devaluering i januar kunne ryste de finansielle markeder andet end kortvarigt. En ventet opblussen af den finansielle uro fra efteråret udeblev. En vigtig lære af krisen i Brasilien er, at den var forudsat af markederne og derfor allerede indarbejdet i dispositioner og kurser.

Investorerne har således taget ved lære af de dyrtkøbte erfaringer fra krisen i Rusland, hvor der realiseredes store tab.

I kølvandet på devalueringen ventes Brasilien og resten af Latinamerika at få en opbremsning af væksten i 1999 og 2000 som følge af bortfald af købekraft og højere renter.

Asien-krisen påvirker også fortsat udviklingen i de udviklede økonomier USA, Japan og Europa. Det sker blandt andet igennem fortsat svag international handel, forværret konkurrenceevne og prisfald på råvarer og industrivarer.

Vækstbilledet i USA har endnu engang vist sig stærkere end ventet og udsigterne for væksten i 1999 er opjusteret meget markant i de seneste måneder til 3,3 pct.

På trods af det stadig lavere ledighedsniveau er der ikke tegn på generelt løn- og prispres. En væsentlig forklaring på dette er den meget stærke produktivitetsudvikling i økonomien.

Den økonomiske situation i Japan er yderligere forværret siden efterårets kronik. Nationalregnskabet for 4. kvartal viste fald i den økonomiske aktivitet for 5. måned i træk. Det er fortsat især investeringerne og det private forbrug, som trækker aktiviteten ned. De gennemsnitlige forventninger til væksten i 1999 (konsensus-forventningerne) er stabiliseret de seneste måneder på omkring -1 pct., se figur 1.

En hurtig genopretning af væksten i Japan synes udelukket, fordi den japanske regering efterhånden er løbet tør for økonomisk politisk råderum. Der skal nu grundlæggende

strukturelle ændringer til for at sikre væksten på sigt.

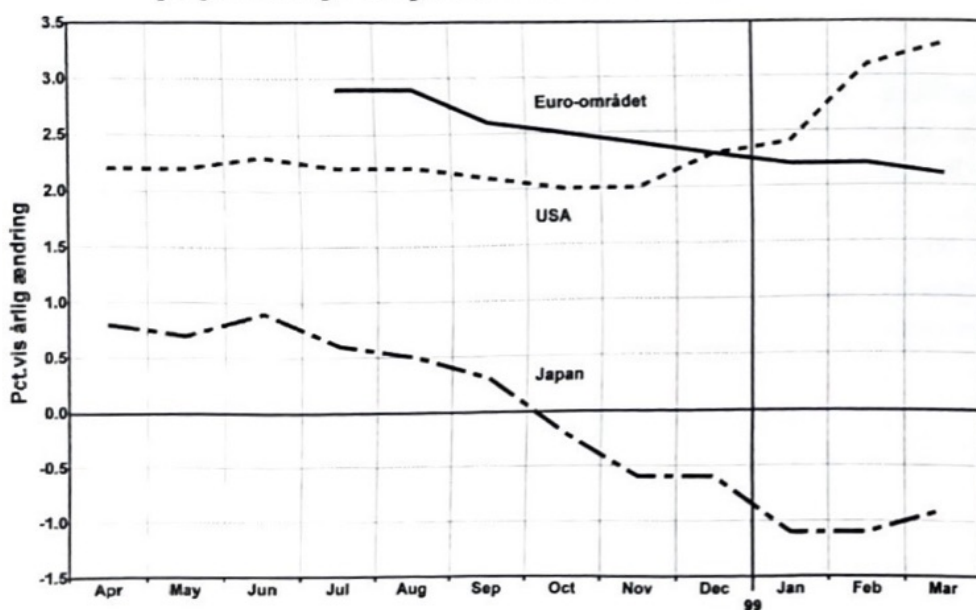
I euro-området har opsvinget vist sig svagere end ventet. Den indenlandske efterspørgsel har ikke kunnet kompensere tilstrækkeligt for en svagere efterspørgsel fra eksportmarkederne. Som modtræk mod den lave vækst sænkede den europæiske centralbank (ECB) i april 1999 den styrende rente markant med ½ pct.point til 2,5 pct. Det er imidlertid usikkert om dette er nok til at rette op på den svage vækst, som ventes at blive godt 2 pct. i 1999.

Introduktionen af euroen i det finansielle system den 1. januar i år er forløbet problemfrit. Euroen er accepteret på markederne og den internationale uro på de finansielle markeder har ikke spredt sig til euroen. Værdien af euroen over for især US-dollar har dog været faldende, hvilket skyldes den relativt svage økonomiske situation i euro-området.

I Danmark har fortsat stærk indenlandsk efterspørgsel og svigtende eksport igennem 1998 betydet, at underskuddet på betalingsbalancen er vokset. Pinsepakken har endnu ikke bremset væksten i det private forbrug, hvilket blandt andet skyldes, at faldet i de lange renter har understøttet fortsatte formuegevinster i boligmassen. De fleste økonomer venter en betydelig lavere aktivitet i 1999 end i 1998, da væksten var 3 pct. I år 2000 ventes væksten igen at tage lidt til, fordi der igen kommer mere gang i den internationale efterspørgsel.

Den globale vækst er samlet set ikke blevet svagere siden efterårets kronik, men fordelingen er blevet mere skæv. Væksten er højere end ventet i USA og lavere end ventet i Japan og euro-området. Imod forventning ser 1999 nu ikke ud til at blive året, hvor euro-området vil opleve højere vækst end i USA og overtage rollen som den globale vækstmotor.

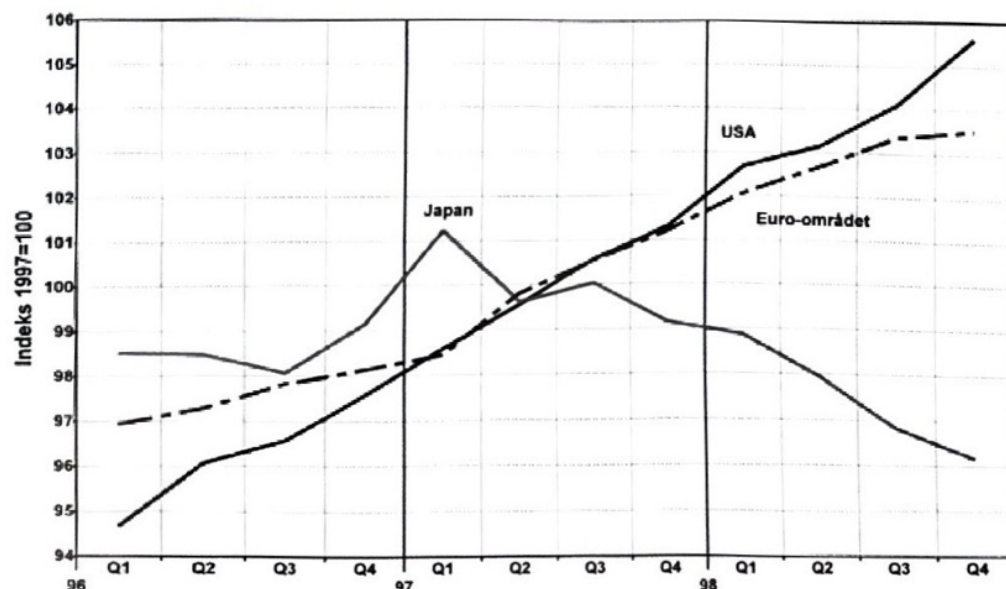
Figur 1: Forventet vækst i USA, Japan og euro-området for 1999 på forskellige tidspunkter i de seneste 12 måneder

Anm.: Udviklingen i de månedlige konsensus-forventninger til væksten i BNP i 1999 på baggrund af Consensus Forecasts panel af prognoseproducenter.

Kilde: Consensus Forecast

Figur 2: Økonomisk aktivitet i USA, Japan og euro-området

Anm.: Sæsonkorrigeret BNP i faste priser.

Omvendt er der mange tegn på, at den globale vækst har nået et lavpunkt og at den gradvist vil øges igen. Men der er også fortsat en række risici for at den globale vækst bliver lavere end nu ventet. Blandt disse er en forværring af krisen i Japan, en større korrektion af aktiekurserne i USA og muligheden for en devaluering af den kinesiske valuta.

2. Den internationale konjunktursituation

På 9. år af det amerikanske opsving viste nationalregnskabet for 4. kvartal 1998 overraskende accelererende aktivitet, se figur 2. Dette stod i stærk kontrast til den almindelige opfattelse, at USA var på vej ind i en periode med mere afdæmpet vækst.

I kølvandet på de overraskende væksttal er konsensus-skønnet for væksten for 1999 opjusteret kraftigt med 1 pct.point til 3,3 pct.

Det bemærkelsesværdige ved det sejlivede amerikanske opsving er, at der ikke er tegn på generelt løn- og prispres selvom ledigheden har nået et meget lavt niveau. Forbrugerpriserne er steget med ca. 1,5 pct. igennem

det seneste år. Kerneinflationen (forbrugerpriser rensat for fødevarer og energipriser) ligger pænt mellem 2 og 2½ pct. om året.

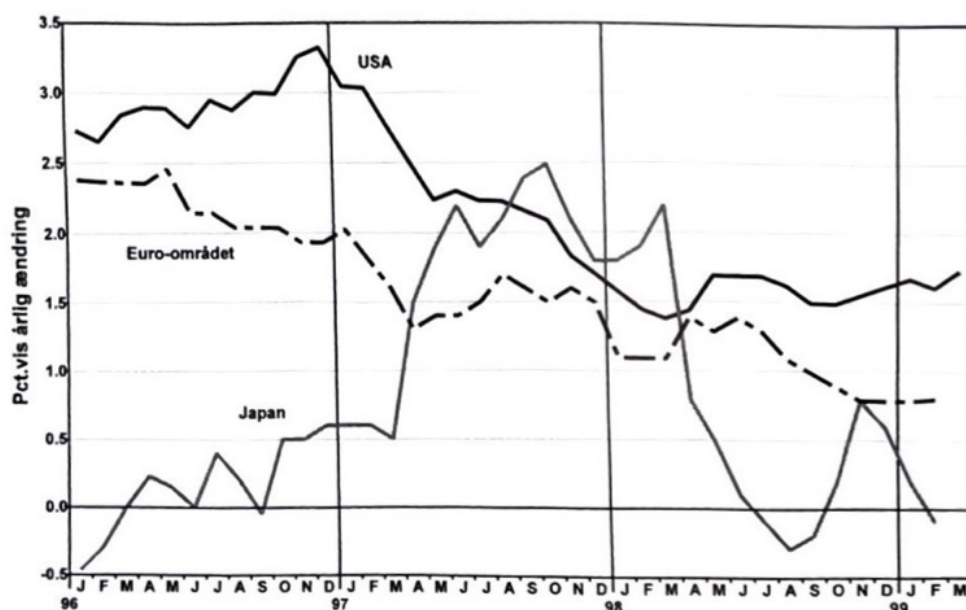
En væsentlig forklaring på dette er den meget stærke produktivitetsudvikling i økonomien. Omkostningerne per produceret enhed er ligefrem faldende i USA.

Det er især det private forbrug og investeringer, som trækker væksten, og langt overgår det negative vækstbidrag fra udenrigshandlen (en faldende eksport og stigende import).

Servicesektoren og teknologisektoren, som ikke er så konkurrenceudsat som fremstillingserhverv, trækker opsvinget i USA. Beskæftigelsen er steget meget hurtigere i servicesektoren end i økonomien som helhed, mens beskæftigelsen i fremstillingserhverv ligefrem er faldet siden foråret 1998.

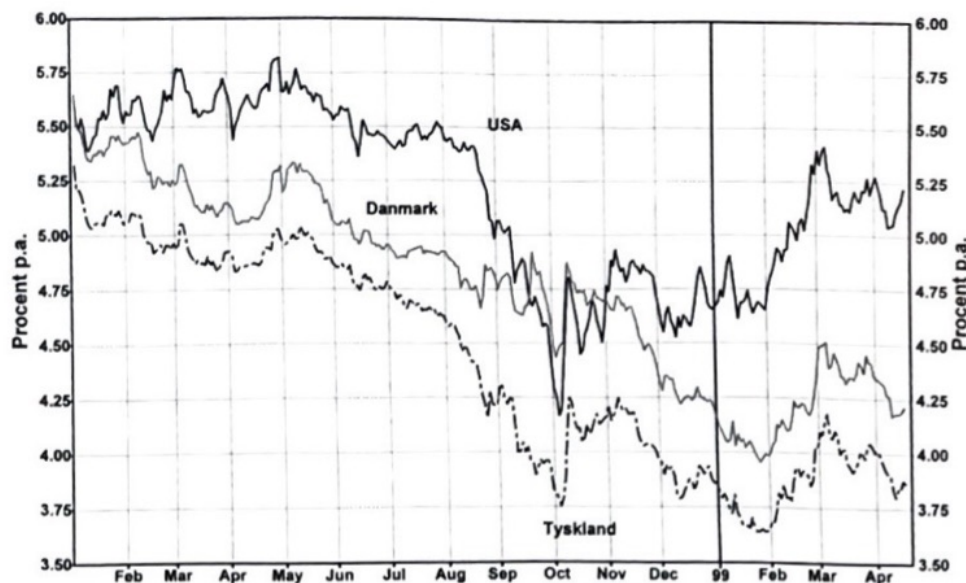
Selvom Asien-krisen har begrænset væksten i industrien mest, var tilliden i industrien i februar og marts overraskende stærk og pegede faktisk på fornyet vækst i industrien.

Figur 3: Forbrugerpriser i USA, Japan og euro-området

Anm.: Inflationshoppet i Japan i perioden april 1997 til marts 1998 skyldes en forøget forbrugsskat.

Figur 4: Lange renter i USA, Tyskland og Danmark

Anm: Effektive renter på 10-årige statsobligationer.

De nye tegn på kraftigere end ventet vækst har igen næret frykten for overophedning, øget inflation og en stramning af pengepolitikken i form af højere korte renter. Det har fået de internationale lange renter til at stige

med ca. $\frac{1}{2}$ pct. point fra bundpunktet i oktober 1998 til omkring $5\frac{1}{4}$ pct., se figur 4.

Der er fortsat udsigt til en afmatning af den amerikanske økonomi i løbet af andet halvår

Tabel 1: Forventninger til den økonomiske aktivitet i 1998, 1999 og 2000

	1998		1999		2000
Verden	1.6	(1.6)	1.6	(1.5)	2.2
USA	3.9	(3.6)	3.3	(2.0)	2.2
Japan	-2.9	(-2.6)	-0.9	(-0.6)	0.2
Euro-området	2.8	(2.9)	2.1	(2.4)	2.6
Tyskland	2.5	(2.7)	1.7	(2.2)	2.6
Frankrig	3.2	(3.0)	2.3	(2.3)	2.6
Italien	1.4	(1.7)	1.7	(2.2)	2.4
Storbritannien	2.3	(2.7)	0.6	(0.8)	1.9
Sverige	2.8	(2.9)	1.9	(2.4)	2.4
Norge	2.9	(3.2)	0.2	(0.7)	1.2
Danmark	2.6	(2.6)	1.6	(1.9)	1.9

Anm.: De gennemsnitlige forventninger til den økonomiske vækst i de tre år på baggrund af Consensus Forecasts panel af prognoseproducenter. Tallene i parentes er forventningerne fra efterårets kronik.

Kilde: Consensus Forecast, marts 1999.

1999, idet de høje investeringsniveauer ikke kan fortsætte sammen med faldende profit og overkapacitet i industrien. Dertil kommer, at det private forbrug ikke i længden kan vokse markant hurtigere end indkomsterne.

Der er risiko for en hårdere opbremsning i USA end flertallet spår, blandt andet fordi det private forbrug holdes kunstigt oppe af det overvurderede aktiemarked. Ifølge en simpel beregning på baggrund af indtjeningsforventninger og en risikofri rente er amerikanske aktier ca. 25 pct. overvurderet. En tommelfingerregel siger, at for hver 10 pct. aktiemarkedet falder over et år, vil forbrugsvæksten blive beskåret med ½ pct.point. Forbrugsvæksten var 5,5 pct. i 1998.

Udviklingen i Japan står i stærk kontrast til udviklingen i USA og euro-området. Krisen i den japanske økonomi er blevet meget dybere end ventet i løbet af 1998, da aktiviteten er faldet med hele 3 pct. Det er især investeringerne og det private forbrug, som har trukket

BNP ned. Virksomhederne begrænser deres produktionskapacitet på grund af faldende omsætning og overskud. Forbrugerne vælger at spare op frem for at forbruge, blandt andet fordi ledigheden er steget til et rekordhøjt niveau på 4,6 pct.

Det bliver stadig mere tydeligt, at den nuværende krise skyldes fundamentale problemer i det japanske samfund herunder et ineffektivt finansielt system med mange misligholdte lån, en ineffektiv servicesektor og et meget ufleksibelt arbejdsmarked.

Genopretningen af væksten i Japan har meget vanskelige vilkår, og den japanske regering er efterhånden ved at løbe tør for økonomisk politiske instrumenter (renten er nul og gældskvoten er stigende). De hidtidige kraftige penge- og især finanspolitiske lempelser har kun haft en meget begrænset effekt på økonomien. Det gør det svært at være optimist og forvente en hurtig forbedring.

Der skal grundlæggende strukturelle ændringer (oprydning i finanssektoren, deregulering af økonomien, omstrukturering af virksomhederne, osv.) til.

Strukturpolitik virker imidlertid kun på længere sigt, og kan virke negativt på kort sigt. Omstruktureringer betyder flere ledige, hvilket øger opsparringstilbøjeligheden, mindsker lønsummen og reducerer dermed forbruget og væksten.

Den økonomiske tilvækst i euro-området blev knap 3 pct. i 1998, men væksttempoet i euro-området er faldet noget igennem året, se figur 2. Dermed er væksten noget svagere end i USA, men langt stærkere end i Japan. I løbet af det seneste halve år er det i stigende grad blevet klart, at væksten i euro-området er mindre stærk og selv bærende end ventet.

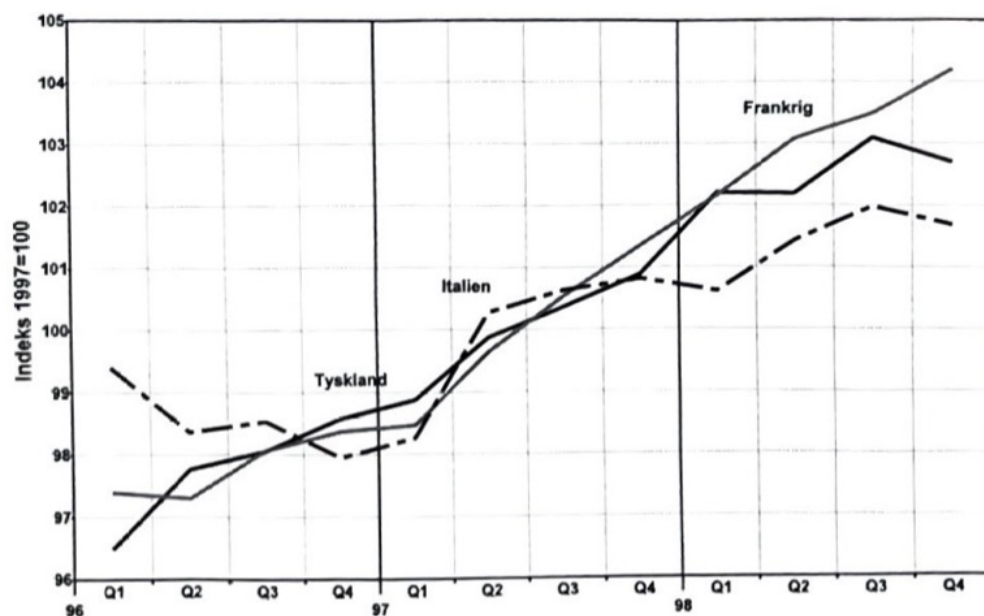
Den svage vækst har især ramt industrien, mens serviceindustri har klaret sig bedre. Det skyldes især, at industrien er meget mere konkurrenceudsat og afhængig af væksten i verdenshandlen end serviceerhverv.

Euro-området synes hårdere ramt på væksten som følge af krisen på de nye markeder end USA. Det forekommer paradoksalt, fordi euro-området handler mindre med de kriseramte områder i verden end USA gør. En del af forklaringen er, at euro-området er mere industritung (mindre servicetung). Dertil kommer, at væksten i euro-området i udgangspunktet var meget mere afhængig af eksport som drivkraft end tilfældet er i USA. Der er simpelthen endnu ikke kommet rigtig gang i forbrugerne i euro-området i dette opsving.

Det er karakteristisk, at de mest industritunge større lande – Tyskland og Italien – har klaret sig dårligere end Frankrig, som har en mere udviklet servicesektor, se figuren 5.

Den overraskende store nedsættelse af de styrende renter i euro-området i april på 50 basispoint til 2,50 pct. signalerer, at den europæiske centralbank (ECB) aktuelt er særdeles bekymret for væksten. Samtidig er inflationen så afdæmpet i især Tyskland og Frankrig, at der tales om faren for deflation. ECB

Figur 5: Økonomisk aktivitet i Tyskland, Frankrig og Italien

Anm: Sæsonkorrigeret BNP i faste priser.

sætter derfor ikke prisstabiliteten over styr ved at sænke renten.

Den umiddelbare realøkonomiske effekt af rentenedsættelsen er formentlig ikke stor, fordi renten i forvejen var lav. Men ECB håber, at den overraskende store rentenedsættelse kan vende den negative stemning i især erhvervslivet og hos forbrugerne for derigennem at inspirere til øget investeringer og forbrug. Et lignende middel brugte Federal Reserve i efteråret med succes, da der var frygt for en alvorlig kreditstramning i USA.

ECB pointerede, at der var tale om en enkeltstående rentenedsættelse og spillede på den måde den økonomisk-politiske bold over på politikernes banehalvdel med beskeden: yderligere vækststimulering må ske over finans- og strukturpolitik. Men finanspolitiske lempelser er realistisk set blokeret, da flere af landene allerede nu har vanskeligheder med at opfylde Stabilitets- og vækstpagtens forbud mod budgetunderskud på mere end 3 pct. af BNP.

Væksten i euro-området ventes igen at tage til i 2. halvår af 1999 blandt andet som reaktion på den seneste pengepolitiske lempelse og forbedrede eksportmuligheder.

Den fælles valuta euroen blev succesfuldt introduceret på de finansielle markeder fra starten af 1999 uden finansiell uro. Værdien af euroen har imidlertid ikke været så stabil som den europæiske centralbank kunne ønske og markederne havde forventet. Mod forventning er euroen faldet ret kraftigt i værdi – ca. 8 pct. – over for dollaren på den relativt svage økonomiske udvikling i euro-området. Det er umiddelbart med til at understøtte væksten i euro-området via en forbedret konkurrenceevne.

Den forventede vækstpause i euro-området i 1999 ventes også at ramme det øvrige Europa. Opsvinget i Sverige ventes således at bli-

ve dæmpet i 1999. I Storbritannien og Norge, som også aftager store andele af den danske eksport, er højkonjunktoren vendt og der er nu udsigt til nogle år med lav vækst.

Med den relative ro på de finansielle markeder, er opmærksomheden nu rettet mod vækst og inflation/deflation.

Den globale vækst er ikke blevet svagere siden efterårets kronik, men fordelingen er blevet mere skæv. USA vokser hurtigere, mens Japan og euro-området vokser langsommere end forventet. Det har øget fokuset på at tæmme vækst og inflation i USA, hvilket har fået de internationale renter til at stige noget. Omvendt lempes den økonomiske politik i Japan (finans- og pengepolitik) og euro-området (pengepolitikken) for at stimulere væksten og undgå deflation her.

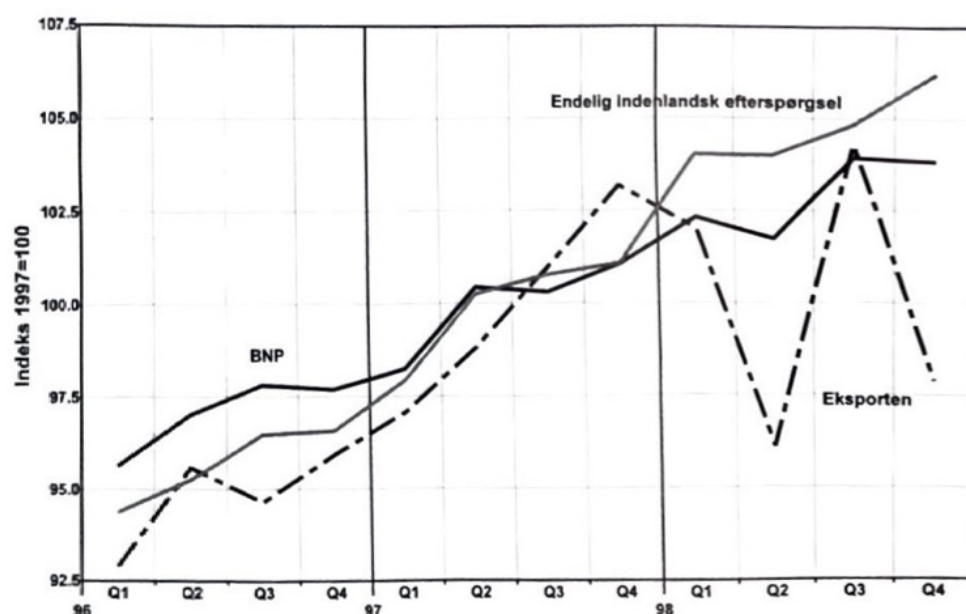
Der er tegn på, at den globale vækst har nået et lavpunkt og langsomt vil øges igen. Men der er også fortsat en række usikkerhedsmomenter, som kunne trække væksten yderligere ned. Blandt disse er en forværring af krisen i Japan, en større korrektion af aktiekurserne i USA og muligheden for en devaluering af den kinesiske valuta.

Selvom der skulle komme gang i væksten i euro-området og især i Japan igen og råvare- og oliepriserne er på vej op, venter de færreste, at inflationen og dermed renterne vil stige kraftigt. Dertil ventes væksten at blive for moderat ligesom den globale produktionskapacitet fortsat er noget større end efterspørgslen.

3. Konjunktursituationen i Danmark

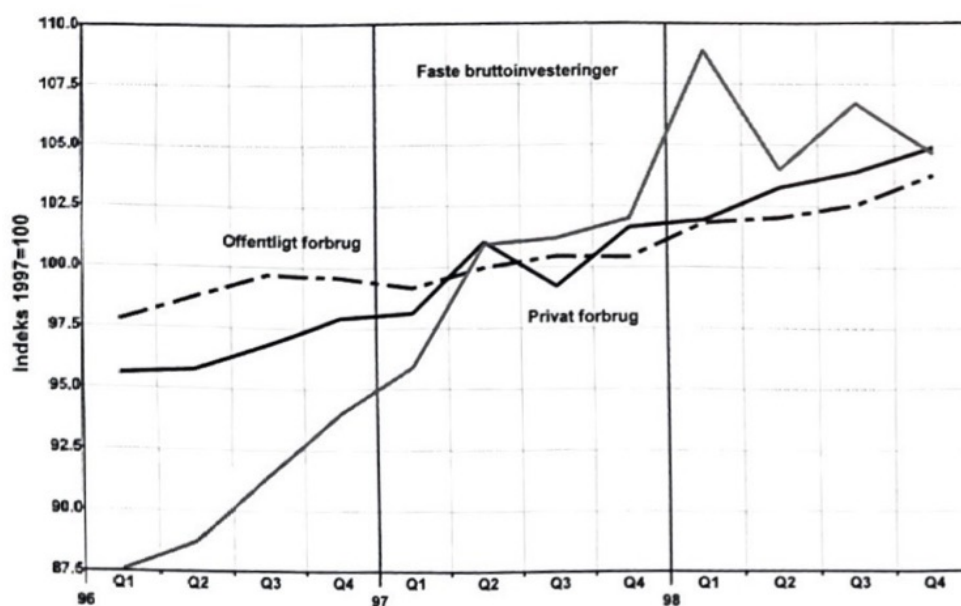
Den aktuelle konjunktursituation i Danmark ligner mest den vi ser i USA: høj, indenlandsk drevet vækst, faldende eksport, lavt ledighedsniveau, stabile lave priser, forværring af betalingsbalancen og relativt stærk valuta.

Figur 6: BNP, eksporten og endelig indenlandsk anvendelse i Danmark

Anm: Sæsonkorrigerede mængder.

Figur 7: Endelig indenlandsk anvendelse fordelt på komponenter

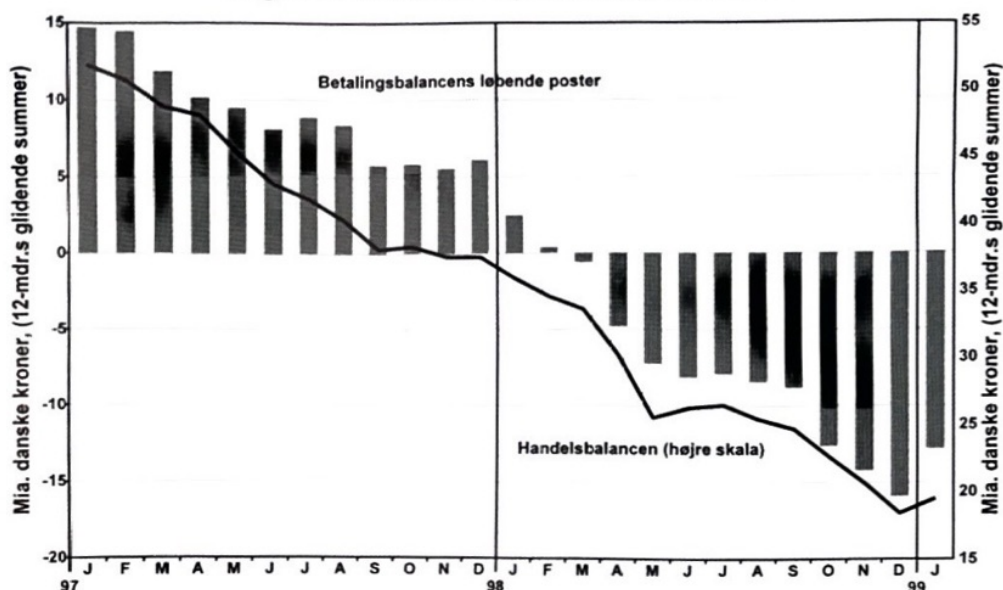
Anm: Sæsonkorrigerede mængder.

I modsætning til USA er Danmark en lille, åben økonomi med en stor udlandsgæld og er derfor langt mere sårbar over for en negativ udvikling på betalingsbalancen.

Bag forårets pinsepakke lå netop hensynet til

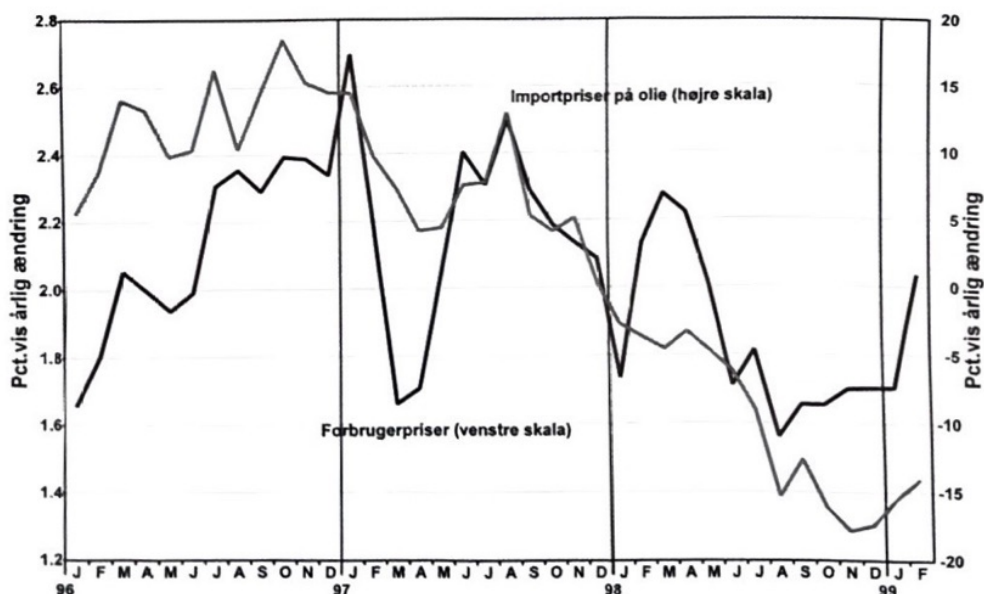
en stabil økonomisk udvikling med ligevægt på de ydre og indre balancer og en fast kronkurs over for euroen. Pinsepakken skulle bremse aktiviteten i økonomien og især tilvæksten i det private forbrug og øge opsparringen.

Figur 8: Handels- og betalingsbalancen

Anm: 12-måneders glidende gennemsnit viser tendensen i udviklingen. December-tallet er gennemsnittet for det forgangne år.

Figur 9: Forbrugerpriser og importpriser på olie i Danmark

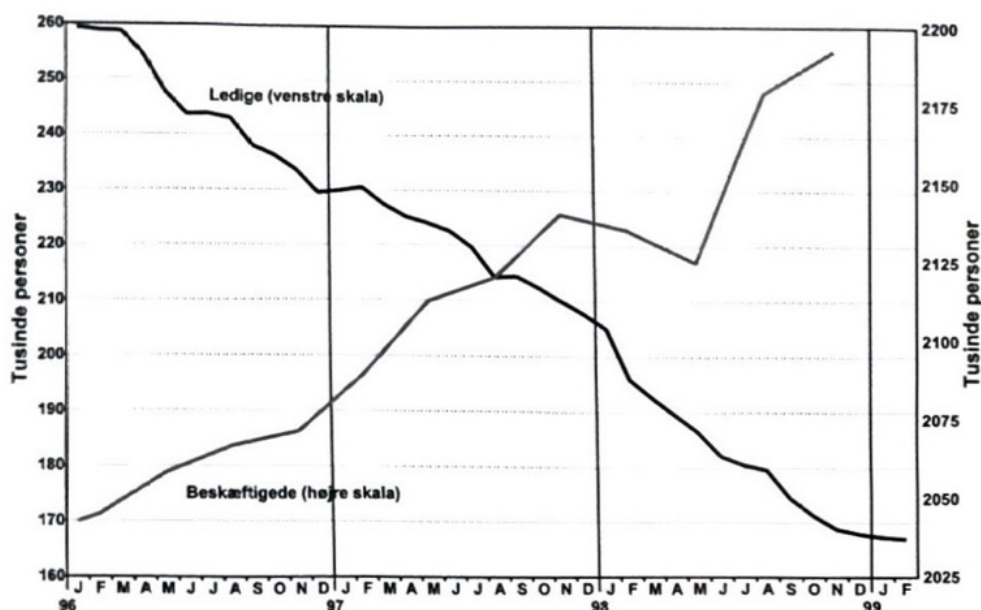

Den makroøkonomiske udvikling er imidlertid løbet fra Pinsepakken på mange områder siden pakkens vedtagelse. Ifølge nationalregnskabet for 4. kvartal er væksten i den indenlandske efterspørgsel *ikke* taget mærkbart af. Det private forbrug stiger fortsat hurtigt,

mens eksporten er gået i stå. Betalingsbalancen er dermed yderligere forværret.

Den fortsatte vækst i det private forbrug ligger skyldes blandt andet, at det internationale renteniveau og dermed det danske er faldet

Figur 10. Ledighed og beskæftigelse i Danmark

markant siden sommeren 1998. Rentefaldet i Europa er drevet af en kombination af lav inflation, faldende budgetunderskud og investorflugt til investeringsobjekter med lav risiko, såsom statsobligationer, i forbindelse med efterårets finansielle uro, se figur 4 ovenfor.

Rentefaldet har medført yderligere formuegevinster blandt andet i form af stigende huspriser. En del af disse gevinster er realiseret ved omlægning af realkreditlån. Dertil kommer, at faldende priser især på råvarer og olie har øget forbrugernes købekraft. Det er karakteristisk, at tilliden til familiernes økonomiske situation fortsat er meget høj, mens tilliden til Danmarks økonomiske situation er svækket markant og erhvervenes tillid nærmest er brudt sammen.

Debatten om nye økonomiske indgreb og problemerne med konkurrenceevnen har fået ny næring og kommer formentlig til at fylde store dele af den økonomisk politiske debat resten af året.

Den økonomiske udvikling efter Pinsepakkens vedtagelse illustrerer iøvrigt fint, hvor vanskeligt det er at dosere et økonomisk politisk indgreb, når verden og økonomien er foranderlig.

Der er bred enighed blandt økonomer om, at væksttempoet er på vej ned i Danmark, se tabel 2. Der er imidlertid ganske stor spredning blandt prognosemagernes konkrete vurderinger af den økonomiske udvikling i de kommende år.

Konsensus-skønnet for væksten i økonomien i 1999 er ca. 1½ pct. mod en realiseret vækst i 1998 på knap 3 pct. Det er især det private forbrug og investeringer, som ventes at vokse langsommere i 1999. Inflationen ventes fortsat at være afdæmpet i 1999 på 2 pct. Beskæftigelsen ventes at falde, og ledigheden har formentlig nået bunden med ca. 160.000 personer. Ifølge prognoserne vil ledigheden stige noget igennem 1999 og 2000.

I 2000 er der igen udsigt til lidt højere vækst-

Tabel 2. Udvalgte prognoser for den økonomiske udvikling i Danmark

	Niveau, 1997	1998	1999			2000		
	(mia. kr.)		ØM	AE	DDB	ØM	AE	DDB
			- Pct.vis ændring i f.t. året før -					
Bruttonationalprodukt	1120.9	2.9	1.6	1.0	1.0	1.2	1.5	2.2
Indenlandsk efterspørgsel, i alt	1083.7	3.4	1.3	0.8	0.7	0.9	1.3	2.3
Heraf:								
Privat forbrug	568.5	3.5	1.5	1.5	1.8	1.4	1.7	2.5
Offentligt forbrug	286.8	2.6	1.4	1.5	2.0	1.0	1.0	1.7
Offentlige investeringer	20.8		5.0	3.3	6.3	0.0	0.0	5.8
Faste erhvervsinvesteringer	162.6	6.1	0.7	-0.3	-2.3	0.2	2.1	3.0
Boligbyggeri	40.1		-3.0	-2.1	-1.2	-0.5	-0.7	2.4
Lagerinvesteringer	4.9	0.9	0.1	-0.2	-0.4	-0.1	0.0	-0.2
Udenrigshandel:								
Eksport	403.6	0.1	2.7	1.9	2.1	3.4	3.0	3.6
Import	366.4	4.7	2.1	1.2	1.4	2.5	2.5	4.0
Betalingsbalancens løbende poster, Mia. kr.	6.0	-15.9	-6.5	-10.0	-7.4	-2.0	-4.0	-6.2
Vækst i forbrugerpriser, Pct.	2.1	1.9	2.3	2.3	2.3	2.2	2.2	2.2
Arbejdsløse, 1000 pers.	220	182.7	165.0	172.0	181.0	175.0	183.0	172.0
Offentlig saldo, pct. af BNP	5.0	0.8	2.7	2.9	1.8	2.3	2.5	1.9

Anm.: Lagerinvesteringer er angivet i pct. af BNP året før.

Kilder: Økonomiministeriet (ØM), Økonomisk Oversigt, December 1998, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (AE), Kvartalsprognose 22. marts 1999, Den Danske Bank (DDB), Den Nordiske Økonomi, Januar 1998 og Nationalregnskabet, Danmarks Statistik.

rater i takt med en genopretning på de kriseramte nye markeder herunder Rusland og Sydøstasien og især en forøget aktivitet i

Tyskland. Det ventes at resultere i en forbedring af betalingsbalancen, som dog fortsat ventes at være negativ i år 2000.

Anmeldelser

Per Boje:

Ledere, ledelse og organisation.

Dansk Industri efter 1870 – Bind 5

Odense Universitetsforlag, Odense 1997, 268 kr.

Forskningsprojektet »Dansk industri efter 1870« igangsattes i 1984 af Carlsbergfondet og Statens Humanistiske Forskningsråd med det formål at behandle en række generelle udviklingstræk inden for dansk industri. Det første første bind udsendes tilbage i 1988, og tidligere har i særskilte fremstillinger været behandlet industriens vækst, produktion og forbrug, industrien i samfundet samt de teknologiske forandringer. Emnet for denne fremstilling er ledelsesforholdene. Dette omhandler flere aspekter vedrørende såvel de personlige kvalifikationer hos industriens ledere, som kendetegn ved virksomhedsstrukturen. De enkelte kapitler fokuserer derved på et bredt spektrum af ejerforhold, selskabsformer, koncerndannelse, teknisk og administrativ arbejdsdeling samt ledernes sociale baggrund og uddannelse. Bogen afsluttes med informative kapitler om den tidligere forskning på disse områder og diverse registre.

Emnemæssigt er det en ganske bred opgave, forfatteren har skullet løse. Dette må ikke mindst begrundes i, at bindet nu engang skal dække et bestemt udsnit af problemer, der ikke er behandlet i de andre bøger, men som må med i et samlet studie af dansk industri. Vores viden om de enkelte ledelsesproblemer er dog højst forskellig og usystematisk. Dette har metodisk den konsekvens, at en række spørgsmål ikke kan diskuteres så bredt, som det egentlig var ønskeligt, men fortrinsvis må behandles ved hjælp af illustrationer fra udvalgte virksomheder. Erfaringerne fra disse virksomheder er derfor ikke altid repræsentative for dansk industri som helhed, men det lykkes dog at inddrage erfaringer fra alle de brancher, der har stået centralt i industriens udvikling, ligesom en række af de største danske virksomheder belyses.

Også tidmæssigt er det en omfattende opgave at dække de hundrede år fra dansk industri for alvor begyndte at udvikle sig og uddifferentiere sig fra håndværket i 1870'erne, til Danmark tilsluttedes EF. I realiteten er visse faser da også mere indgåen-

de skildret end andre. De første dele af perioden op til århundredskiftet og 1. verdenskrig er således ganske godt belyst, ligesom de sidste år omkring 1970 er rige på eksempler, men de mellemliggende årtier står ikke altid så klart i fremstillingen. Vores viden er koncentreret om bestemte delafsnit, og forskningen har ikke kastet sig over alle perioder med samme iver. Dette synes i vid udstrækning at have bestemt dagsordenen for en synteseagtig fremstilling som denne.

Det gennemgående tema i studiet af ledelsesforholdene er *forandring*. Forandringerne varierer dog ganske betydeligt over de forskellige brancher og optræder ikke på samme tidspunkt og med samme dybde og intensitet i forløbet. Mange af disse processer er egentlig ikke overraskende, hvis man har beskæftiget sig en smule med den industrielle udvikling i Danmark, men vi får her solid dokumentation for dannelsen af store selskaber og den hermed følgende professionalisering af ledelsesforholdene. Med udviklingen af stadig større bedrifter og gennem fusioner bliver enkeltmandsfirmaer og interessentskaber til aktieselskaber. Virksomheder kan nu tilføre kapital fra flere kilder, og »direktørgruppen« holder sit indtog. Derved må de forskellige ledelsesniveauer sikres bedre koordination, og ansvaret må fordeles på en ny måde. Ydermere bliver opsplitningen på tekniske og administrative enheder mere kompleks, hvilket i mange tilfælde fremmer udviklingen af forskellige tekniske og merkantile ledertyper. Nogle ejere og direktører er fremdeles selvlærte iværksættere, men flere gennemgår dog en uddannelse af ingeniørmæssig eller handelsfaglig karakter. Dette muliggøres af det offentlige uddannelsesystem, der dækker en række af erhvervslivets uddannelsesbehov. Med denne udvikling på ledelsesniveauet, eksperimenteres også med mere moderne og demokratiske ledelsesprincipper, der danner grundlag for en ny personalepolitik. Ledelsen afgiver imidlertid ikke sine nøglefunktioner, omend de naturligvis ikke kan fastholdes på samme autoritære eller paternalistiske måde som tilforn. »Retten til at lede og fordele arbejdet« opretholdes således uforandret, og viser kontinuiteten i de mange forandringsprocesser. Et andet eksempel på kontinuitet, der i hvert fald kendetegnede situationen indtil 1970, er den stærke placering af danske lede-

re. Kun i meget beskedent omfang, har udenlandske ledere således optrådt i dansk erhvervsliv, selvom multinationale selskaber naturligvis også fik stærkere fodfæste. Det hører derfor med til det samlede billede af ledelsesforholdene i dansk industri, at udviklingen både har været kendetegnet af hastig forandring og faste traditioner. Det lykkes da også at fastholde begge grundtræk.

Selvom bogen er skrevet inden for økonomisk historie søges i et vist omfang inddraget synsvinkler fra andre discipliner. Dette sker dog mere på et ad hoc-plan, efter at visse teoretiske inspirationskilder er præsenteret i indledningskapitlet og i dele af noteapparatet. Her er det bl.a. de aspekter, der vedrører driften, der søges diskuteret ud fra transaktionskostningsteoriene, og relationerne mellem ejere og ledelse, hvor »principal – agent« begrebet inddrages. I ringere grad er der udblik til, og søges der trukket på erfaringer fra sociologien og politologien. Dette ville ellers være meget relevant for at forstå forholdet mellem ledelsesniveauerne, forholdet til medarbejderne og forholdet til omgivelserne. I visse sammenhænge belyses imidlertid virksomhedernes reaktioner på lovgivningen, men den politiske dimension i industriens arbejde diskuteres ikke systematisk. Det er imidlertid et grundtræk i dansk industris udvikling, at reguleringen – ikke blot inden for selskabslovgivningen – er øget markant i den periode, der her behandles. De enkelte virksomheder har selvstændigt reageret på dette og afsat ressourcer til brancheforeninger o.l., og undertiden har de også oprettet egentlige afdelinger til at håndtere de politiske udfordringer. Dette kunne med fordel være inddraget i dette bind, selvom dele af feltet synes uddelegeret til et af projektets tidligere bind om industriens forhold til stat og samfund. Dette aflaster dog kun tildels manglen.

Det er naturligvis klart, at fremstillingen om ledere og organisation også kan overkompligeres. Alt for mange aspekter kan inddrages, ligesom der kan søges etableret en dialog med alt for mange discipliner. Det valgte tyngdepunkt er her den empiriske behandling af de mange og komplekse ledelsesforhold over en meget lang periode. Teoriene trænges derved i baggrunden, men vi får til gengæld en udmærket fremstilling af en række generelle udviklingstendenser vedrørende ledelse og organisationstilpasning.

Karsten Ronit, lektor
Institut for statskundskab
Københavns Universitet

Lars Bille

Dansk partipolitik 1987-1998

Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1998,
322 s., 375,00 kr.

At samle tidsaktuelle artikler i en bog kan være noget af et vovestykke, især når de ældste af dem er mere end ti år gamle. Risikoen for, at tidens tand har gnavet for hårdt i dem, er nærliggende. Ikke desto mindre har lektor Lars Bille vovet forsøget med de halvårslige »politiske kronikker«, han har skrevet her i »Økonomi og Politik« siden 2. halvår 1987. Og det er der grund til at takke ham for. Resultatet, som det foreligger i bogform, er blevet en informativ og tankevækkende krønike over dansk partipolitik igennem 11 år, frem til sommeren 1998.

Bortset har mindre sproglige justeringer har Lars Bille valgt at lade teksterne stå, som de fremtrådte ved deres offentliggørelse. De er skrevet én til to måneder efter afslutningen af det halvår, de omhandler. De har derfor været baseret på offentligt og umiddelbart tilgængelige kilder, først og fremmest dagspressen. Som han anfører i sit forord, giver det naturligvis nogle begrænsninger. Især for de første år har vi siden fået oplysninger, der har kastet yderligere lys over de forløb, han beskriver. Men ikke mindst takket været den nøgterne fremstillingsform, han har valgt, og hans sans for det væsentlige, står det centrale indhold i de politiske kronikker faktisk uantastet også i dag.

Bogens kvalitet ligger ikke mindst i den mulighed, den giver for i ét samlet forløb at læse disse 22 velprioriterede og indsigtfulde kronikker. De lidt længere linier i dansk partipolitik kommer til at stå klarere end ellers. Det samme gør de fornyelser og traditionsbrud, de ledende politikere har foretaget, øjensynlig ofte uden dybere, forudgående overvejelser over konsekvenserne.

Det er værd at fremhæve, at Lars Bille i bogens titel udtrykkeligt bruger ordet *partipolitik*. Vægten er lagt på partiernes ageren, først og fremmest i Folketinget. Men væsentlige begivenheder på de enkelte partiers landsmøder, kongresser, landsråd eller hvad disse årlige delegeretmøder ellers kaldes, bliver også registreret. Det samme gør de vigtigste personskifter på partiernes lederposter og resultaterne af de valg, der i perioden finder sted til Europa-parlamentet og amts- og kommunalråd – plus naturligvis de tre folkeafstemninger om EU-traktaterne.

Fremstillingen er som helhed koncentreret om processerne i den politiske beslutningsgang snarere end indholdet i den lovgivning, der er kommet ud af anstrengelserne. Den bliver gengivet summarisk, men tilstrækkelig præcist til at give et reelt indtryk af de skillelinier, der skyldes gedigne forskelle i synet på samfundets indretning og prioriteringer.

Det hovedspørgsmål, Lars Billes bog inspirerer til at fundere nærmere over, er imidlertid netop forholdet mellem proces og indhold. En samlet læsning af de 22 kronikker viser, at partiernes egne handlinger omkring regeringsdannelser og store forlig i bemærkelsesværdig grad er drevet frem af taktiske og strategiske hensyn, der ikke knytter direkte an til selve lovgivningsarbejdet..

En del af forklaringen på denne adfærd ligger naturligvis i, at der hele tiden – åbent eller latent – foregår en kamp om regeringsmagten. Det er tilfældet i alle parlamentariske demokratier, men der er i det danske system og de danske traditioner særlige faktorer, der direkte understøtter en sådan kamp. Den negative parlamentarisme, der betyder, at en regering kan blive siddende, blot den ikke får et mistillidsgivende flertal imod sig, har fristet til flere hurtige og ikke særligt velforberedte regeringsdannelser.

Intet andet vesteuropæisk demokrati har i så vid udstrækning som det danske arbejdet med koalitions-mindretalsregeringer. Med kun to statsministre siden 1982 kunne det ved første øjekast se ud som om, at vi på dette punkt lever med meget stabile tilstande. Men faktisk er der fire regeringer Schlüter i løbet af ti år. Og for Poul Nyrup Rasmussen tog det kun godt fem år at nå op på samme antal. Skindet bedrager med andre ord.

Lars Bille kommer i sine kronikker ned under dette skin. I dansk parlamentarisk liv bliver der manøvreret, skiftet side og ændret signaler. Det sker inden for et mønster, der kunne gengives som tre koncentriske cirkler omkring det centrum, hvor regeringsmagten befinder sig. I den yderste cirkel har vi de partier, der traditionelt henregnes til fløjene i dansk politik, fordi de ikke anses for regeringsfæhige. Det var i denne periode Socialistisk Folkeparti, Enhedslisten, Dansk Folkeparti og Fremskridtspartiet (plus Fælles Kurs for en kort bemærkning).

I den midterste cirkel befinder de potentielt regeringsbærende partier sig – Socialdemokratiet, Venstre og Det Konservative Folkeparti. Men da S og

VK er modpoler på denne cirkel, kan de ikke samtidig nå frem til centrum. For at udføre den manøvre må de have hjælp fra partierne i den inderste cirkel. Det er de partier, der uden videre kan gå i regering til begge sider, hvis de finder det hensigtsmæssigt – Det Radikale Venstre, Centrum-Demokraterne og Kristeligt Folkeparti.

Billedet er ikke Lars Billes, men dukkede op for denne anmelders indre blik under læsningen af hans kronikker. Igennem de 11 år har mønstret ikke ændret sig grundlæggende, men der er sket en markant udvikling i interaktionen mellem de tre cirkler. I stadig stigende grad er partierne i den yderste cirkel blevet inddraget i den kamp, partierne i midtercirklen fører om regeringsmagten. Og det har skabt yderligere uro i den indre cirkel.

Det fundamentale vilkår, vælgerne har skabt for Socialdemokratiet på den ene side og VK-partierne på den anden er imidlertid fortsat, at nøglen til regeringsmagten ligger hos ét eller flere af midterpartierne. Det fremstår som en lysende tråd gennem bogens halvårslige oversigter. De tre små partier i centrum manøvrerer ud fra denne magtposition, til livet i samdrægtighed, men som regel i indbyrdes rivalisering. Pr. tradition og erfaring har de radikale her spillet den ledende rolle – hvad der imidlertid også indebærer, at de har slået de største knuder på sig selv. Til tider har det ikke været afgørende, »hvem man samarbejder med, men hvad man samarbejder om«, mens det til andre tider har været stik modsat, ikke mindst i forhold til SF.

På det punkt har Centrum-Demokraterne været noget mere konsistente med deres forsikring om, at de altid vil arbejde for at holde yderpartierne uden for indflydelse. Da S-R-CD-regeringen i 1996 ikke havde anden udvej end at lave finanslovsaftale med SF og Enhedslisten, drog CD efterfølgende konsekvensen og trak sig ud af koalitionen.

Lars Bille påpeger, at der ved denne lejlighed skete noget hidtil uset. Det var ikke hændt før, at et parti forlod en koalitionsregering uden at det skete som direkte konsekvens af et nyvalg til Folketinget.

»Endnu en gang havde mindretalsparlamentarismen lagt grundstenen til en ny parlamentarisk praksis. Og endnu en gang blev en regering dannet uden forudgående dronningerunde. Konstateringen af, at der ikke var et flertal imod, at Poul Nyrup Rasmussen dannede ny regering, var sket, uden at alle partierne officielt, forpligtende og offentligt havde haft mu-

lighed for eller være tvunget til at tilkendegive deres præferencer. Endnu en mindretalsregering kunne påbegynde en usikker tilværelse, uden at den på forhånd i forbindelse med regeringsdannelsen havde sikret sig forpligtende tilsagn om, hvilke partier der udgjorde dens parlamentariske basis. Det måtte dag-til-dag politikken efterhånden vise,« skriver Lars Bille.

Som det fremgår af citatet, lægger Lars Bille vægt på at fremhæve begivenheder og forløb, der betegner (ny)brud i de parlamentariske normer. Og dem har det ikke manglet på i den beskrevne periode. Poul Schlüter ignorerede det ene nederlag efter det andet i Folketinget. Socialdemokratiet stemte i 1989 for første gang imod finansloven, selv om regeringen på forhånd havde sit parlamentariske grundlag i orden. Muligheden for at gøre noget lignende blev luftet af Venstre i 1995, hvad der fik de konservative til at gå solo og lave ikke blot finanslovsforlig, men også forsvarsforlig med regeringen. Og da Svend Jakobsen sidst i 1988 gik af som Folketingets formand efter syv år på posten, blev det indledningen til en række kampvalg om denne post, hvor partierne tidligere havde talt sig til rette på forhånd.

Ved læsningen af Lars Billes »politiske kronikker« er der som sagt et beslægtet ord, der trænger sig på – krøniker. I al deres nøgternhed er det gode fortællinger, han giver sine læsere. Der er mange korte og præcise kommentarer undervejs, men kun sjældent et virkeligt temperamentsudbrud på demokratiets vegne. Der er imidlertid ét, og det er befriende. Derfor kan det passende citeres som afslutning på denne varme anbefaling af Lars Billes bog. Vi er i februar 1998, da Poul Nyrup Rasmussen overraskende havde udskrevet valg til 11. marts: »Endnu en gang blev landet kastet ud i en meget kort valgkamp og endnu en gang var den væsentligste begrundelse for dens korthed, at den skulle overstås hurtigst muligt. Poul Schlüter havde i 1987 givet den samme begrundelse. Det er ret beset en mærkværdig holdning, at den i det repræsentative demokrati væsentligste handling – valghandlingen, hvor befolkningen har mulighed for at sammensætte den politiske ledelse – bare er noget, der skal overstås! Hvordan skal man forvente af vælgerne, at de skal have tillid til politikerne og de politiske partier, når de selv demonstrerer, at de ikke tiltror sig selv evnen, viljen og ansvarligheden til at føre en lang, sober og grundig valgkamp, hvor vælgerne har mulighed for at tage stilling til de reelle politiske divergenser på et ædrueligt grundlag. Meget korte valgkampe frem-

mer den for den demokratiske opdragelse og debat uheldige udvikling, at vælgerne fortrinsvis skal vælge på grundlag af overvejende hurtige, slogan-prægede, situations og taktisk bestemte propagandistiske udmeldinger, som er ganske løsrevet fra den politiske og økonomiske virkelighed, hvorunder de skal virkeliggøres.«

PS: Et lille suk, der må med. Lars Bille har min-sandten tilladt et af de mest misbrugte ord i den politiske og journalistiske jargon at snige sig ind i hans kronikker. Også han bruger ordet »systemskifte« om noget så ordinært som at regeringsledelsen kan skifte fra en borgerlig til en socialdemokratisk statsminister. Det var noget langt mere vidtrækkende, der skete i 1901!

Torben Krogh, redaktør

Carsten Greve:

Den grå Zone

– fra offentlig til privat virksomhed

2. udgave, Jurist- og Økonomforbundets forlag 1998. 90 s.

Universitetsadjunkt Carsten Greve har genudgivet og opdateret sin lille bog fra 1995 »Den grå Zone«, der allerede var udsolgt i 1997. Bogen har ifølge forfatteren vakt betydelig interesse. Den har ifølge forordet været anvendt i den offentlige debat om den offentlige sektors vilkår og fremtid, været inspiration for embedsmænd i den offentlige forvaltning og i »gråzone« organisationer. Politikerne har læst og debatteret den, og bogen har været brugt i undervisningen på universiteterne. Man vender sig derfor mod bogen med betydelig forventning.

Den grå zone udgøres i almindelig tale af den store underskov af selskaber, selvejende institutioner, fonde og foreninger, der er oprettet på privatretligt grundlag, men hvis virksomhed i kraft af offentlig finansiering eller offentligretlige funktioner må karakteriseres som en mellemtung mellem offentlig og privat forvaltning. Emnet er blevet meget aktuelt i de seneste år, dels fordi forskningen internationalt har fået øjnene op for, hvor betydelige dele af samfundets og det offentliges ressourcer, der forvaltes af denne sektor, og dels fordi sektoren tager til i betydning. Her som i udlandet har man i de sidste par årtier påbegyndt privatisering af traditionelt offentlige virksomheder, man er gået over til udlicitering

af tidligere offentlige ydelser, og man sigter mod et større offentligt-privat samvirke i erhvervs- og socialpolitikken.

Greves bog er efter min mening fortjenstfuld og nyttig i kraft af dens gennemgang af den danske og den del af den udenlandske litteratur om det store emne og dens ajourføring af litteraturlisten på området. Bogen er først og fremmest en diskussion af forskellige emner fra litteraturen og fra aktuelle regeringspublikationer. Derimod rummer den ikke megen selvstændig forskning, der udvider den eksisterende viden; og diskussionen i bogen er for vag til at udgøre en egentlig analyse af de involverede problemer.

Greve beskæftiger sig i de første kapitler med afgrænsningen af den grå zone (kapitel 3), og i de centrale kapitler 4 og 5 sigter han mod at beskrive den grå zone i Danmark, dens opgaver, omfang og betydning, samt hvad han anser for nøgletemaer. I disse centrale kapitler slår imidlertid manglen på ny empiri om forholdene klart igennem, således at beskrivelsen bliver til det yderste luftig. En del af forklaringen herpå er nok, at Greve er mest optaget af en definition af begrebet den grå zone, som må anses for lidet operationel, hvis man skal prøve at få hold på den grå zone som samfundsmæssigt landskab.

Han skriver s. 23 om den »alternative« definition af zonen, som han foretrækker: Pointen er, at styringslogikker blandes sammen. Vi kan derfor som alternativ definition (til den traditionelle) have at: *»Organisationer tilhører gråzonen, hvis de sammenblander styringslogikkernes autoritet, bytte og altruisme eller dele deraf, på en intens basis over en given tidsperiode«*.

Ordene autoritet, bytte og altruisme dækker over styringslogikker i henholdsvis stat, marked og civilsamfund. Og hvor anvendelige disse definitioner end kan være til visse formål, så er de klart lammende som redskaber i det bidrag som kapitlerne 4 og 5 skulle have været til en præsentation af og en analyse af den grå zone. Resultatet er blevet derefter, nemlig almindelige og lidet sigende bemærkninger om den grå zone som samfundsmæssig formation.

Definitionen har endvidere tilsyneladende blokeret for, at Greve har anvendt det grundlæggende arbejde på området som er præsenteret af Jan Christensen i Modeen og Rosa, 1988, der bringer et bud på områdets størrelse og ressourcemæssige omfang i 1985 sammen med en oversigt over det grå områdes sektorer. Jan Christensen kommer til det vigtige resultat, som ikke engang nævnes, at den grå zone i Danmark som et minimum må formodes at have beslaglagt omkring 82 mia kr. i 1985 eller omkring 22% af samtlige offentlige udgifter i dette år.¹ Jeg vil endvidere i al ubeskedenhed henvise til, at Greve ikke har kendskab til den artikel om samme emne, som jeg skrev i 1996, og som kommer frem til det skøn, at den grå zones institutioner udgjorde mindst 132 mia kr. i 1994 og mindst samme procentdel – og formentlig en større – af de samlede offentlige udgifter.² Disse resultater kan sammenlignes med, at det engelske skøn for de ressourcer, forvaltes af de britiske Extra Government Organizations i 1992-93 var ca. 30% af samtlige britiske offentlige udgifter (Greve s. 49). Det interessante er her, at den grå zone i begge lande viser en række fælles træk, når områderne analyseres nærmere. Dette kan man dog ikke læse noget om hos Greve.

Men som nævnt er kapitlerne om den danske og den udenlandske debat (i Storbritannien, Tyskland, Holland og USA) gode og instruktive, ligesom kapitlerne om afgrænsning og definitioner er af interesse som indføring i overvejelserne om den grå zones karakter.

Bogen er således en oversigt – en ung forskers begyndelse eller forberedelse til en forskning på et vigtigt, men stort og vanskeligt håndterbart område.

Noter

1. Jan Christensen: Denmark i: Modeen, Tor & Allan Rosa: Indirect Public Administration in Fourteen Countries, 1988, s. 70ff.
2. Birgit Nüchel Thomsen: Den usynlige offentlige forvaltning. Den grå zone mellem det offentlige og det private i: Arkiv nr. 1 1996 s. 54ff.

Birgit Nüchel Thomsen,
seniorforsker

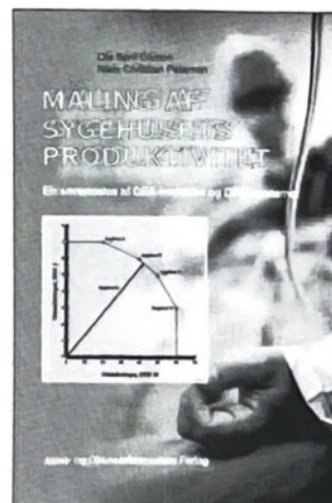
Måling af sygehusets produktivitet

En anvendelse af DEA-metoden og DRG-systemet

Af Ole Bent Olesen og Niels Christian Petersen

Er nogle sygehuse mere produktive end andre? Hvad er »best practice« blandt danske sygehuse? DEA-metoden gør det muligt at analysere dette problemfelt. I denne bog udvikles DEA-metoden, så det er muligt at anvende DRG-systemets gruppering af patienter i næsten 500 kategorier som basis for ydelsesmål. Bogen omfatter også en grundig præsentation af DEA-metoden, ligesom der præsenteres foreløbige resultater fra en produktivitsanalyse af den danske sygehussektor.

Forfatterne er lektorer på Institut for Virksomhedsledelse ved Syddansk Universitet i Odense. Begge har de sidste mange år forsket inden for området produktivits- og effektivitsanalyse og har bl.a. publiceret en række artikler om udvidelser og generaliseringer af DEA-metoden.

1. udgave 1999
158 sider, hæftet
Bogladepriis kr. 150,00

Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Gothersgade 133 · Postboks 2126 · 1015 København K
Telefon 33 95 97 00 · Fax 33 95 99 97 · e-mail fl@djoef.dk